

BEVEZETÉS A **TOLMÁCSOLÁS** PSZICHOLÓGIÁJÁBA

HORVÁTH
ILDIKÓ

Horváth Ildikó

BEVEZETÉS A TOLMÁCSOLÁS PSZICHOLÓGIÁJÁBA

Horváth Ildikó

BEVEZETÉS
A TOLMÁCSOLÁS
PSZICHOLÓGIÁJÁBA

Budapest, 2015

© A szerző 2015

ISBN 978-963-284-674-3

 E L T E
EÖTVÖS
KIADÓ www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Projektvezető: Sándor Júlia

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Kiadói szerkesztő: Gaborják Ádám

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft.

Tördelés: ElektroPress Stúdió

Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó

TARTALOM

ELŐSZÓ	11
BEVEZETÉS	13
I. FEJEZET	
A TOLMÁCSOK KOMMUNIKÁCIÓS VISELKEDÉSE	17
1. Az emberi kommunikáció	17
1.1. Az emberi kommunikáció jellemzői	18
1.1.1. Jelentés.....	18
1.1.2. Nyelv.....	19
1.1.3. Üzenet.....	19
1.1.4. Interferencia.....	21
1.1.5. A kommunikáció folyamata.....	22
1.1.6. Kontextus	23
1.1.7. A kommunikáció funkciói	25
1.2. A relevancia elve.....	26
1.3. Kommunikatív kompetencia.....	27
2. Interkulturális kommunikáció.....	29
3. A tolmács mint kommunikátor	31
3.1. A tolmács szerepe a kommunikáció folyamatában.....	31
3.2. A tolmács mint hivatásos kommunikátor	34
3.3. A tolmács mint interkulturális kommunikátor.....	35
3.3.1. A tolmács mint kulturális közvetítő	35
3.3.2. Kulturális kompetencia.....	36
3.3.3. Kultúraközi tudatosság.....	37
3.4. A tolmács és a kommunikáció kontextusa.....	37
3.4.1. Tolmácsolás és a beszédközösség mint kontextus	38
3.4.2. Tolmácsolás és a nyelvi kontextus	38
3.4.3. Tolmácsolás és a situációs kontextus	38
3.4.4. Tolmácsolás és eseménytípusok	39

3.4.5. Tolmácsolás és a kultúra mint kontextus.....	40
3.4.6. Tolmácsolás és relevancia	40
3.5. Kommunikáció és a tolmács fizikai láthatósága	41
3.5.1. Tolmácsolás szemtől szembeni kommunikációs helyzetben	41
3.5.2. Tolmácsolás nem szemtől szembeni kommunikációs helyzetben	41
3.6. A tolmácsolás egyéb kommunikációs aspektusai	43
3.6.1. Az ügyfelekkel való kommunikáció	43
3.6.2. Üzleti kommunikáció és a tolmácsolás	44
3.6.3. A kollégákkal való kommunikáció	44
4. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz	45

II. FEJEZET

A TOLMÁCS BESZÉDVISELKEDÉSE.....	47
1. Az emberi beszéd	47
1.1. Folyamatos beszéd	49
1.1.1. A folyamatos beszéd hangsúlyai.....	51
1.1.2. A folyamatos beszéd hanglejtése	51
1.1.3. A folyamatos beszéd sebessége	52
1.2. Hangminőség: helyes hang vs. helytelen hang.....	54
2. Beszédviselkedés	55
2.1. Hangegészség és hanghigiénia	57
2.2. Hang és identitás	58
2.3. Hangképzés és légzés.....	59
3. A tolmács beszédviselkedése	63
3.1. A tolmács hangképzése	64
3.2. A tolmács beszédviselkedése és prozódiaja.....	65
3.2.1. Hanglejtés tolmácsolás közben	65
3.2.2. Beszédsebesség tolmácsolás közben.....	66
3.3. A tolmács hangidentitása.....	68
4. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz	69

III. FEJEZET

A TOLMÁCS NYELVI VISELKEDÉSE.....	71
1. A nyelv és az agy kapcsolata	71
1.1. Az agy szerkezete	71

1.2. A nyelv lokalizációja az agyban	72
1.3. Agyi lateralizáció: bal és jobb agyfélteke	74
2. Mentális lexikon	74
2.1. A mentális lexikon szerkezete	76
2.2. Szóelőhívás a mentális lexikonból	77
2.3. Szófelismerés.....	78
2.4. Egyéni és közösségi lexikonok	79
3. Kétnyelvűség.....	81
4. A tolmács agya.....	83
4.1. A tolmács nyelvhasználata során jelentkező agyfélteke-dominancia.....	83
4.2. A tolmács füldominanciája és agyi lateralizációja	85
4.3. A tolmács mint két- vagy többnyelvű nyelvhasználó.....	86
4.4. A tolmács mentális lexikonja	88
4.5. Tolmácsolás B nyelvre	89
4.6. A tolmács nyelvhasználata	90
5. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz.....	91

IV. FEJEZET

TOLMÁCSOLÁS ÉS KREATIVITÁS

1. A kreativitás fogalma: eredmény, folyamat, személyiség	93
1.1. Kreativitás és génusz	94
1.2. A kreativitás mint egyetemes emberi tulajdonság	95
1.3. A kreatív személyiség	95
1.4. A kreativitás kognitív megközelítése	97
1.5. A kreativitás mint adaptáció	98
1.6. Kreativitás és környezet	99
1.7. A kreatív folyamat.....	99
1.8. Kreativitás és előzetes tudás	100
1.9. Kreativitás és percepció.....	101
1.10. Kreativitás és frusztrációtűrés.....	101
2. Kreativitás és tolmácsolás	103
2.1. Kreatív produktumok a tolmácsolásban	103
2.1.1. Műfordítás vs. szakfordítás	103
2.1.2. A fordítás mint újraalkotás	104
2.1.3. Kreativitás a fordításban és a „származtatott jelentés” fogalma.....	104

2.1.4. Kreativitás és a „lehetetlen” lefordítása	105
2.1.5. Új létrehozása a fordításban/tolmácsolásban	105
2.2. Kreatív folyamatok a tolmácsolásban	107
2.2.1. A tolmácsolás mint problémamegoldás és döntéshozatal	107
2.2.2. Kreatív mentális folyamatok tolmácsolás közben	108
2.2.3. Kreatív értelmezés fordítás/tolmácsolás közben	110
2.3. Kreatív viselkedés tolmácsolás közben	111
3. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz	113

V. FEJEZET

STRESSZ ÉS TOLMÁCSOLÁS	115
1. Sportpszichológia	115
2. Stressz	117
2.1. Stresszkutatás: a kezdetek	117
2.2. Pszichofiziológiai stresszkutatás	118
2.3. Tranzakcionális stresszkutatás	119
2.4. Megküzdés a stresszel	119
3. Tolmácsolás és stressz	120
3.1. AIIC Workload Study	121
3.2. A tolmácsolási stressz pszichológiai tényezői	122
3.3. Stressz és kiegészítés	123
3.4. Stressz és távtolmácsolás	124
4. Sportpszichológia és tolmácsolás	125
4.1. Személyiségjegyek: stresszkeresés	126
4.1.1. Tanulságok a tolmácsolásra nézve	127
4.2. A helyes stresszmennyiség	127
4.2.1. Tanulságok a tolmácsolásra nézve	130
4.3. Belső és külső kontroll	131
4.3.1. Tanulságok a tolmácsolásra nézve	132
4.4. Önuralom és önhatékonyság	132
4.4.1. Tanulságok a tolmácsolásra nézve	133
5. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz	133

VI. FEJEZET

KOGNITÍV RUGALMASSÁG ÉS TOLMÁCSOLÁS	135
1. Számítógépes információfeldolgozás és emberi gondolkodás	135
1.1. Információ	137

1.2. Alulról felfelé és felülről lefelé irányuló feldolgozás	138
1.3. Jelentés	138
1.3.1. Jelentésreprezentációk	140
1.4. Figyelem	141
1.5. Ingerfeldolgozás	143
2. Emlékezet	143
2.1. Rövidtávú és hosszú távú memória	144
2.2. Központi végrehajtó	146
2.3. Fonológiai hurok	147
2.4. Téri-vizuális vázlattömb	147
2.4.1. Automatizmusok	147
3. Tolmácsolás közbeni kognitív folyamatok	149
3.1. Információfeldolgozás tolmácsolás közben	149
3.1.1. Multimodális információfeldolgozás	151
3.1.2. Az információfeldolgozás kapacitás szerinti megközelítése tolmácsolás közben	152
3.1.3. A kognitív-pragmatikai megközelítés	153
3.2. Megértés és jelentéskeresés tolmácsolás közben	153
3.3. A tolmács tudása: deklaratív, procedurális és háttértudás	156
3.4. A tolmács emlékezete	158
3.5. Figyelem tolmácsolás közben	161
3.6. Anticipáció tolmácsolás közben	164
4. Kognitív rugalmasság és tolmácsolás	167
5. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz	169
SZAKIRODALOM	171

ELŐSZÓ

A *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába* kollektív erőfeszítés eredménye, hiszen nem jöhetett volna létre az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének hallgatói és oktatói aktív és lelkes segítségével. A jelen tanulmány ugyanis a 2012-ben megjelent *Interpreter Behaviour. A Psychological approach* című angol nyelvű könyvem magyar fordításán alapszik. Ezt a könyvet az utolsó fejezet kivételével – amelynek tartalma különböző publikációkban már korábban megjelent magyarul (Horváth 2004, 2005, 2006) – a 2013/14-es és 2014/15-ös tanév fordító és tolmács mesterszakos, fordítói szakirányú hallgatói ültették át magyarra. Ezúton szeretném nekik megköszönni igen alapos, lelkiismeretes és igényes munkájukat, amely a terminológiai előkészítéstől a fordítási projekt koordinálásán keresztül a célnyelvi szöveg minőségéig mindvégig magán viseli a hivatásos fordító kézjegyét.

A fordítási projektben részt vevő hallgatók és a projektet koordináló oktatóik név szerint:

1–4. fejezet: Beke Zsolt, Borenszki Ádám, Demjén Kata, Gáspár Bence, Götz Andrea, Hegedüs Orsolya, Juhász Réka, Linka Zsuzsanna, Nagy Balázs, Nagy Evelin, Nyitrai Tamás, Slezák Adél, Szuromi András, Varga Fruzsina, Varga Zsuzsa, Zrínyi Alíz (2013/14-es tanév, projektvezető: Snopek Márta, e-spell).

5. fejezet: Aranyos Emese, Benedek Enikő, Jávorszky Mariann, Kardos Evelyn, Kovács Zsolt, Pacsuta Petra, Pusztai Szilvia, Simon Réka, Szigethy Krisztina, Tar Renáta, Torzsa Ferenc (2014/15-ös tanév, projektvezető: Kovács Máté).

6. fejezet: Eller Marietta, Gáspár Emese, Horváth-Baráth Nóra, Imre Gabriella, Sleisz Judit, Veres Rita Brigitta (2013/14-es tanév, projektvezető: Kovács Máté).

Köszönöm továbbá Pesthy Gábornak az ábrákat.

Horváth Ildikó

BEVEZETÉS

Jelen kötet alapjául a fordító- és tolmácsképzésben – kezdetben hallgatóként, később a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének oktatójaként – szerzett tapasztalataim, valamint a hivatásos tolmácsként eltöltött évek során nyert benyomások szolgáltak. Személyes érdeklődésem fókuszában a tanítás során szerzett tapasztalatok mellett a kollégákkal, az oktatókkal és a hallgatókkal folytatott beszélgetések állnak. Szabadúszó tolmácsként lehetőségem volt a tolmácsolás számos formáját kipróbálni (konszekutív, szinkron, fülbesúgásos és távtolmácsolás). Alkalmam nyílt arra is, hogy sokféle környezetben tolmácsolhassak: nemzetközi konferenciákon, bíróságon, kormányzati szervezeteknek, politikusoknak, magáncégeknek, civil szervezeteknek, a televíziónak. Megismerkedhettem a bírósági, és a közösségi tolmácsolással is. Mindezek a tapasztalatok sarkalltak arra, hogy elvegezzem ezt a kutatást.

A tolmácsolás fajtáit a nyelvi közvetítés módja szerint lehet csoportosítani. Akkor beszélünk szinkrontolmácsolásról, ha a tolmács egyszerre hallja a forrásnyelvi beszédet és hozza létre a célnyelvi beszédet. Ebben az esetben legalább két tolmács hallgatja az eredeti beszédet fülhallgatókon keresztül. A beszéd nehézségétől függően a két tolmács húsz-harminc percenként váltja egymást. Konszekutív tolmácsolásnak nevezzük a tolmácsolás azon formáját, amikor a tolmács először a forrásnyelvi beszédet hallgatja meg, majd ezt követi maga a tolmácsolás. Az eredeti beszéd hossza változó: két-három mondatról kezdve egészen tíz perc, vagy még annál több is lehet. Az eredeti beszéd hosszától függően a tolmács jegyzeteket készít. A fülbesúgásos tolmácsolás (*chuchotage*) a szinkrontolmácsolás egy különleges fajtája: a tolmács a tolmácsolást igénylő személy mellett ül, és az eredeti beszéd célnyelvre fordított változatát suttogja a közönség fülébe. Ez csak akkor megoldható, ha egy tolmácsra nem jut három-négy ügyfélnél több. A tolmácsolást a tolmácsolási esemény fajtái alapján is lehet csoportosítani. Így beszélhetünk konferenciatolmácsolásról, bírósági tolmácsolásról, médiatolmácsolásról vagy közösségi tolmácsolásról. Ez utóbbi leginkább orvosi, bevándorlási vagy más szakmai kontextusban nyújtott nyelvi közvetítést jelent. A távtolmácsolás esetében a tolmács nincs jelen abban a teremben, ahol a kommunikációs esemény zajlik.

A tolmácsok nyelvkombinációját aktív és passzív nyelvek szerint A, B és C nyelvben határozzuk meg. Az A nyelv az az aktív nyelv, amelyről és amelyre a tolmács közvetít. Azaz az a nyelv, amelyet a tolmács anyanyelvi szinten beszél. A B nyelv szintén aktív nyelv, amelyet a tolmács második nyelvként tanult meg, és amelyet közel anyanyelvi szinten beszél. A C nyelv passzív nyelv, amelyről a tolmács közvetít, de nem képes úgy kifejezni magát rajta, mint egy aktív nyelven.

A tolmácsolás a nyelvi közvetítés olyan formája, amelynek célja a forrásnyelven elhangzott beszéd célnyelvre történő átültetése. Mindenkinek van véleménye a tolmácsolásról, azonban nagyon kevesen vannak tudatában annak, hogy ez egy nagyon összetett tevékenység, amelyhez jóval többre van szükség, mint két vagy több nyelv kiváló ismeretére. Néha még a nagy szakmai tapasztalattal rendelkező tolmácsok is az interlingvális átváltással és a nyelvi készségekkel azonosítják a tolmácsolás folyamatát. Azonban a tolmácsolás ennél sokkal többet takar. A tolmácsolás egyszerre kommunikáció, beszéd folyamat, nyelvhasználat, kreatív problémamegoldás és döntéshozatal, valamint információ-feldolgozás: nagyon összetett kognitív feladat, amelynek elsajátítása igen sok tanulással és gyakorlással jár. Jelen kötet ezeket a főbb pontokat járja körül.

A kötetnek nem célja, hogy kimerítően ismertesse az elméleti hátteret, hiszen ez a fent említett témákból rendelkezésre álló bőséges szakirodalom miatt nem is lehetséges. Sokkal inkább azt vizsgálja meg, hogy a tolmácsolás különböző tényezői miként befolyásolják a tolmácsolás közbeni teljesítményt, és így megismerjük a tolmácsolás közben végbemenő folyamatokat is. Láthattuk, hogy a tolmácsolás változatai széles skálán mozognak, és mindegyikről számos tanulmány született már. Azonban a tolmácsok viselkedésének vannak olyan kulcsfogalmai és jellemzői, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha a tolmácsolásról általánosságban beszélünk.

Jelen kötet címe *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*, hiszen a tolmácsok szemszögéből vizsgálja ezeket a tényezőket. A könyv célja az, hogy a tolmácsot mint személyt, és ne mint fekete dobozt vagy mint személytelen lényt vizsgálja. Ennek értelmében a tanulmány tágabb képet fest a tolmácsolásról mint szakmáról, a tolmácsokról mint hivatásos nyelvi közvetítőkről, valamint leírja a viselkedésükre ható tényezőket. Tehát a továbbiakban a tolmács nem egy többé-kevésbé láthatatlan eszköz. Épp ellenkezőleg, a komplex nyelvi és kognitív feladatot végrehajtó személy kerül a középpontba, aki mindeközben az általa folytatott kommunikáció sikerességéért is nagy részben felelős. A tolmácsok viselkedése, csakúgy, mint az emberi viselkedés, számos összetevő közrejátszásának eredménye.

A kötetnek nem célja az eddigi kutatások bemutatása és ismertetése, akár pszichológiai, akár tolmácsolási folyamatokat vizsgáltak. Közvetlen figyelmemet

azoknak a tanulmányoknak szenteltem, amelyek a legfontosabb és legrelevánsabb kutatási eredményeket mutatják be, és amelyek betekintést nyújtanak a hivatásos tolmácsok viselkedésének különféle aspektusaiba, amelyek által jobban megérthetjük a tolmácsolás közbeni folyamatokat. Véleményem szerint, ha átlátjuk a viselkedésünket befolyásoló tényezőket, világosabb képet kaphatunk magáról a tolmácsolásról, amely remélhetőleg hatással lesz hivatásos tolmácsként nyújtott teljesítményünkre, valamint hasznos lesz a jövő tolmácsainak képzése során is.

A kötet hat fejezete olyan tanulmányokon alapszik, amelyek vagy már megjelentek fordítással és tolmácsolással foglalkozó nemzetközi folyóiratokban, vagy éppen megjelenés előtt állnak, valamint az ELTE-n *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe* címen futó, tizenkét előadásból álló előadássorozatom vázát képezik. Mindegyik fejezet ugyanazon elv mentén szerveződik. Elsőként áttekintést nyújt a fejezet tárgyához tartozó kutatásokról, majd a legkiemelkedőbb tolmácsolástudománnyal foglalkozó tanulmányokat ismerteti és értékeli, végül új megvilágításba helyezi őket: megfigyeléseim és empirikus kutatásaim (Horváth 2003, 2005, 2007a, 2007b, 2010, 2015) alapján leíró, gyakorlatközpontú szemszögből is megvizsgálja a kérdést. Bevezeti továbbá a tolmácsolásról folytatott tudományos diskurzusba a kreatív viselkedés, a hivatásos kétnyelvűség, a kognitív rugalmasság, a beszédviselkedés és az autonóm tanulás fogalmát. Végezetül minden fejezet további kutatási lehetőségeket is felkínál.

Az első fejezet a tolmácsok kommunikációs viselkedését vizsgálja. A fejezet először meghatározza és jellemzi az emberi kommunikációt. Leírja a relevancia és kommunikatív kompetencia fogalmát, majd kifejti az interkulturális kommunikáció gondolatát. Végezetül megvizsgálja a tolmácsok mint hivatásos kommunikátorok szerepét a tolmácsolt kommunikációs eseményben, valamint testi és nem testi láthatóságukat.

A második fejezet a tolmács beszédviselkedésével foglalkozik, amely hivatásos kommunikátorként elengedhetetlen oldala viselkedésüknek. Elsőként leírja, mi is a beszéd, kifejti a folyamatos beszéd, a hangminőség, a hangképzés és a légzés jellemzőit. Később rátér a tolmácsok beszédviselkedésére, többek között a tolmácsok hangképzésére és prozódiai jellemzőire és hangidentitásukra.

A harmadik fejezet a tolmácsok nyelvi viselkedését tárgyalja. Elsőként az agy szerkezetének vizsgálatával megpróbálja lokalizálni a nyelvért felelős területet. Majd felvázolja eddigi ismereteinket a mentális lexikonról. A fejezet másik fő témája a kétnyelvűség, és hogy mit jelent kétnyelvű személynek lenni. Befejezésül felveti, hogy a tolmácsokat hivatásos kétnyelvű személynek tekintsük, majd újra megvizsgálja a korábbi témát ebből a nézőpontból is.

A negyedik fejezet a kreativitás és a tolmácsolás kapcsolatát veszi szemügyre. A kreativitásra vonatkozó különböző nézetek áttekintése után megpróbálja leírni a kreativitást a tolmácsolásban az eredmény, a folyamatok és a viselkedés szempontjából. Ezzel együtt olyan nézőpontokból is vizsgálja a kérdést mint az irodalmi és a nem irodalmi szöveg fordítása, a fordíthatatlanság, a tolmácsolás során létrehozott új produktum mibenléte, a kreatív mentális folyamatok és a megértés szerepe a tolmácsolásban.

Az ötödik fejezet a tolmácsok viselkedésének és stresszkezelésének kapcsolatát elemzi. A tolmácsolás és a stressz összefüggésének vizsgálata előtt a stressz kutatás általános fejlődéséről esik szó. A fejezet olyan témákat mutat be, mint a stressz leküzdése, a stressz távtolmácsolás esetén, a tolmácsok mint stresszkereső személyiségek, az önfegyelem és az önismeret a megfelelő stressz-szint megtalálásához.

A hatodik fejezet a kognitív rugalmasság tolmácsolásban betöltött szerepéről szól. A fejezet a tolmácsolást az információ-feldolgozás szempontjából vizsgálja meg, és részletezi a feldolgozás során végbemenő legfontosabb kognitív folyamatokat és feladatokat is. Ez a rész többek között a memória-folyamatokkal, a figyelemmel, a multimodális információ-feldolgozással, az anticipációval, továbbá a tolmácsolás közbeni megértéssel és értelemkereséssel foglalkozik.

I. FEJEZET

A tolmácsok kommunikációs viselkedése

A tolmácsolás kommunikáció. Ez azt jelenti, hogy a hivatásos tolmácsok egyben hivatásos kommunikátorok is, akik segítik azon beszédpartnerek kommunikációs céljainak elérését, akik nem értik meg egymás nyelvét és különböző kultúrákhoz tartoznak. Mivel a beszédpartnerek nem mindig értik meg teljesen egymás kultúráját, a tolmácsok – amellet, hogy betöltik a nyelvi közvetítő szerepét is – az interkulturális kommunikáció középpontjában állnak. Ez természetesen kommunikációs viselkedésükre is kihat. A következőekben először az emberi és az interkulturális kommunikáció jellemzőit mutatom be. Majd kitérek a tolmácsolásnak mint hivatásos kommunikációnak különböző aspektusaira, valamint megvizsgálom a tolmácsolás összetett és változatos természetét.

1. Az emberi kommunikáció

Az embereknek **pszichológiai szükségletük**, hogy kommunikáljanak. Vagyis képtelenek vagyunk *nem* kommunikálni. Gibson és Hanna azt állítja, hogy

[a] kommunikációs viselkedés az emberi faj egyik meghatározó tulajdonsága. Ez különböztet meg minket más élőlényektől, hiszen ennek segítségével emlékezünk a múltra, tervezzük a jövőt, fogjuk fel az elvont fogalmakat, és dolgozzuk fel világunk összetettségét. A kommunikáció tehát az emberi természet lényege (Gibson és Hanna 1992: 8).

A kommunikáció sosem cél nélkül történik, és mindig van valami kiváltó oka. Williams szerint az emberek azért kommunikálnak, hogy kielégítsék a különböző emberi igényeiket. Pontosabban

[a] kommunikációval azt szeretnénk elérni, hogy bizonyos események megtörténjenek, mások megtegyenek nekünk valamit, vagy hogy megtudjuk, mi történik.

A kommunikáció önmagunk megismerésének alapja, és segít meghatározni a köztünk és mások között fennálló kapcsolatokat. [...] A kommunikáción keresztül ismerjük meg a kultúránkat, és adjuk tovább azt a következő generációnak. A kommunikáció a vallásgyakorlás alapja, sőt inspirációja is. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a kommunikáció segítségével kapcsolódunk ki, szórakozunk vagy menekülünk el a valóságból (Williams 1989: 14).

A kommunikáció tehát nem csupán pszichológiai szükséglet, hanem az emberi kapcsolatok alapja is a társadalomban. Ez azt jelenti, hogy „[m]inden alkalommal, amikor kommunikálunk, finomítjuk és formáljuk a másokkal fennálló kapcsolatainkat. Minden emberi kapcsolat alapja az üzenetváltás. Emiatt állunk jóval a többi élőlény felett” (Gibson és Hanna 1992: 8).

1.1. Az emberi kommunikáció jellemzői

Annak érdekében, hogy jobban megérthessük az emberi kommunikációt és a tolmácsok mint hivatásos kommunikátorok szerepét, még pontosabban le kell írunk az emberi kommunikáció alapvető jellemzőit.

1.1.1. Jelentés

Az emberi kommunikáció során értelemhordozó jeleket cserélünk egymással, amelyet Williams (1989) szimbolikus interakciónak nevez. A jelek

gondolatokat, tárgyakat vagy eseményeket fejeznek ki, ezek helyett állnak vagy ezekre utalnak. A jelek akár egy érzést vagy érzelmet is képviselhetnek. [...] Azért tudjuk ily módon használni őket, mert egy beszédközösség tagjaiként megegyeztünk abban, hogy egy adott jel a közös tapasztalat mely részére utal, vagy mely részét fejezi ki. Mindannyiunk számára jelentenek valamit (Gibson és Hanna 1992: 9).

Itt kell kitérnünk arra, hogy mit is jelent a **jelentés**. Gibson és Hanna szerint „a jelentés egy megállapodást feltételez két vagy több ember között, hogy tudni fogják, mit jeleznek egy bizonyos jellel vagy jelekkel” (Gibson és Hanna 1992: 9). Ez azt jelenti, hogy „a kommunikáció addig nem jöhet létre, amíg nem ugyanazt értjük a jeleken” (Williams 1989: 11).

Samovar és Porter kiemeli a **jelentéstulajdonítás** fontosságát a kommunikációs viselkedés során. Véleményük szerint „a jelentéstulajdonítás azt jelenti, hogy

a múltbéli tapasztalatainkra támaszkodunk, és a megfigyeléseinket jelentéssel ruházzuk fel”. Ezenkívül azt is hozzáteszik, hogy a jelentés, amit valaminek tulajdonítunk „mindannyiunk számára relatív, hiszen különbözőek vagyunk, egyedi háttérrel és egyedi tapasztalatokkal rendelkezünk” (Samovar és Porter 1997: 9).

1.1.2. Nyelv

Az emberek **szimbólumrendszereket** használnak kommunikációs céljaikra. Ilyen rendszer például a közúti jelzőtáblák rendszere, amellyel megkönnyítjük és szabályozzuk a közúti közlekedést. De ilyen a nyelv is, amely az emberi kommunikáció lényege, valamint „jelek és szimbólumok rendszere, szavak gyűjteménye, és használatuknak olyan szabályrendszere, amely az embereket beszédközösséggé teszi. A nyelv az elsődleges jelrendszerünk. Mai tudásunk szerint egyedül az ember alakított ki nyelveket” (Gibson és Hanna 1992: 9).

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy más fajok nem kommunikálnak maguk között, közösségeiken belül. Sőt, számos bizonyítékunk van arra, hogy például a méhek vagy az emberszabásúak bonyolult kommunikációs rendszereket használnak. Ahogy Williams írja,

megtaníthatjuk az emberszabásúakat kezdetleges jelnyelv használatára, a papagájokat hangok utánzására, vagy a kutyákat a hangutasítások követésére, de nem ismerünk más olyan organizmust, amely képes lenne az emberekéhez hasonló kommunikációra. Senki és semmilyen technológia, még a legnagyobb teljesítményű számítógép sem ér fel az emberek azon képességével, hogy kommunikáljanak, értelmezzék a közös jelentést, és annak megfelelően cselekedjenek (Williams 1989: 8).

Az emberi kommunikációval kapcsolatban még azt is meg kell említenünk, hogy „csak fizikai úton cserélhetünk jeleket, például beszédben vagy írásban. Ezenkívül vannak a jelcserének bonyolultabb esetei is, amelyek során nyomtatott, sugárzott, filmre rögzített vagy elektronikusan kódolt üzeneteket váltunk” (idem 11).

1.1.3. Üzenet

Elérkeztünk az emberi kommunikáció következő lényeges eleméhez, vagyis az üzenethez. Az üzenetek lehetnek verbálisak (nyelviek) és nonverbálisak, illetve szándékosak és nem szándékosak. Tubbs és Moss szerint „a verbális üzenet bármilyen típusú szóbeli kommunikáció lehet, amelyben egy vagy több szót használnak [...]; ezek tudatos próbálkozások, hogy másokkal a beszéden keresztül kommunikáljunk”. Nem szándékos verbális üzenetről akkor beszélünk, amikor valami

olyat mondunk, amit nem akartunk, ilyenek például a nyelvbotlások. A szándékos nonverbális üzenetek olyan nonverbális üzenetek, amelyek segítségével továbbítjuk és megerősítjük verbális üzenetünket. Ezzel ellentétben „a nem szándékos nonverbális üzenetek kommunikációs viselkedésünknek azon részei, amelyeket anélkül közvetítünk, hogy ellenőriznénk őket”: ilyenek például a kézmozdulatok, az arckifejezés, a hangszín, stb. (Tubbs és Moss 1991: 8–9). Fontos megemlítenünk, hogy bár megkülönböztetjük a verbális és nonverbális üzeneteket, a kommunikáció során számos üzenet, kontextus és csatorna is megjelenik. Ez azt jelenti, hogy a nonverbális üzenet helyettesítheti, megerősítheti a verbális üzenetet vagy éppen ellentmondhat annak, de mindkettő szükséges az üzenet értelmezéséhez és a válaszadáshoz.

A nonverbális üzenetek **értelmezésekor** a vevő térbeli, időbeli, vizuális és vokális utalásokra támaszkodik. A térbeli és időbeli utalásokról bővebben az interkulturális kommunikáció résznél teszünk említést. A nonverbális viselkedés vizsgálatát két nagy részre osztjuk: a paralingvisztikai jellemzők (az akusztikus jelek) és a kinezika (a testi magatartás) vizsgálatára.

Paralingvisztikai jellemzők a vokális jellemzők: például a hangszín, a hangmagasság, az artikuláció és a ritmus. Ezek olyan rendszert alkotnak, amely fontos és kevésbé fontos – a verbális kommunikáció csatornáját használó – jeleket foglal magába. A paralingvisztikai jelek három funkciót töltenek be a kommunikációban. Fontos szerepet játszanak a kommunikáció szegmentálásában, hiszen jelölik, hogyha az egyik beszédpartner befejezte a beszédet. Ezenkívül a verbális információ kiegészítésével feloldják a kétértelmű szituációkat. Végül pedig jelzik a résztvevők számára a beszélő érzelmeit, sőt a beszélő személyiségének megítélését is befolyásolhatják.

A fent említett paralingvisztikai funkciókat különböző kinetikai jelek is betölthetik. A **kinezika** a test kommunikáció során folytatott mozgásainak vizsgálata. A látható utalások közé tartoznak az arckifejezések (a nonverbális kommunikáció legfontosabb forrása), a szemmozgások, a testmozgások, a kézmozdulatok (a nonverbális kommunikáció második legfontosabb forrása), az érintés, a fizikai megjelenés és a tárgyak használata.

Fontos, hogy a kommunikációt egy másik szemszögből is megvizsgáljuk, elsősorban nonverbális aspektusból: a test szempontjából. Hosszú ideig a nyelvet tekintették az emberi kommunikáció egyetlen módjának. Ezzel szemben ma már csupán a kommunikáció egyik formájának tartják, amely bizonyítottan kétértelművé és homályossá válhat, ha a **testbeszéd** nélkül próbáljuk értelmezni. Az emberi test – összes megnyilvánulásával együtt – a verbális üzenetek kísérője,

A jelek kibocsátásával a test döntő szerepet játszik a kommunikációs folyamatban. Nem csak a produktív fázisra van jelentős hatással, hanem az üzenetek fogadására és értelmezésére is. Testünk megjelenése, mozdulataink és gesztusaink sok információt árulnak el csakúgy, mint arckifejezéseink. Az emberi kommunikációs viselkedés mélyreható elemzése során kimutatták, hogy a verbális és a nonverbális viselkedés egymással párhuzamosan folyik, és hatásuk erősíti vagy gyengíti egymást.

A nonverbális emberi kommunikáció másik aspektusa a **proxemika**: azt a távolságot vizsgálja, amelyet az emberek a kommunikáció során tartanak egymástól. Interperszonális és interkulturális szempontból is vizsgálhatjuk, hiszen a proxemikát befolyásoló tényezők összefüggnek az érintettek nemével, életkorával, társadalmi és kulturális hátterével, valamint az egymás iránti magatartással és lelkiállapotukkal is (Richards et al. 1992: 299). A kommunikációs folyamat szempontjából a proxemika a fizikai interperszonális távolságról hozott döntéseket vizsgálja, amelyeket a folyamat részének tekint. Ez a döntés igen beszédes, hiszen nem más, mint a távolság jelképes használata, azaz a résztvevők közötti pszichológiai kapcsolat kivetítése (Ghiglione 1986: 110). Kontextustól függően a résztvevők helyzete, kultúrája és térbeli viselkedése illetlennek vagy agresszívnek hathat.

Kommunikációs viselkedésünk ezenkívül lehet tudatos vagy nem tudatos. Mint azt Samovar és Porter kifejti, rendszeresen cselekszünk anélkül, hogy tudatában lennénk gesztusainknak. Ilyenek például az olyan szokások, mint a körömrágás, a lábdobogás, a láb ütemes mozgatása, a fejrázás, az elbambulás vagy a mosolygás (Samovar és Porter 1997: 9). Azért fontos annak elfogadása, hogy tudatos és nem tudatos nonverbális kommunikációs viselkedés egyaránt létezik, mert ezáltal elismerjük, hogy anélkül is küldhetünk üzeneteket, hogy ennek tudatában volnánk.

Egy másik, a kommunikáció üzenetével kapcsolatos kérdés az interferencia. Azt, ha egy üzenetet félreértenek vagy nem válaszolnak rá, legtöbbször az interferencia okozza. Tubbs és Moss úgy definiálja az interferenciát, mint bármilyen olyan tényezőt, amely eltorzítja a vevő felé közvetített információt, vagy meggátolja abban, hogy megkapja azt. Az interferencia két fajtáját különböztetjük meg: technikai és szemantikai interferencia. A **technikai interferencia** olyan tényezők összessége, amelyek hatására a vevő torzítva kapja meg az eredeti információt vagy ingereket. Érdemes megemlíteni, hogy maguk az adók is torzíthatják üzeneteiket. Például

olyasvalakinek, aki beszédhibás vagy motyog, nehezére eshet egyértelművé tennie saját szavait mások számára (Tubbs és Moss 1991: 11).

Az interferencia másik típusa a **szemantikai interferencia**, amely akkor fordul elő, ha a vevő nem ugyanazt a jelentést tulajdonítja a jelnek, mint az adó (idem 11–12). Ahogy azonban fentebb is láthattuk, nagyon ritka, hogy két ember egy verbális vagy nonverbális üzenetnek ugyanazt a jelentést tulajdonítsa. Gibson és Hanna szerint „az emberek önmagukat vetítik rá a kapott üzenetekre. Minél félreérthetőbb egy üzenet, annál valószínűbb, hogy ez meg is történik. Mindenki torzítja az üzeneteket, hogy azok megfeleljenek személyes elvárásainak” (Gibson és Hanna 1992: 17).

1.1.5. A kommunikáció folyamata

A kommunikáció mint viselkedés nem cél, hanem folyamat. A folyamat résztvevői: az üzenet **adója** és **vevője**. Az adó feladata, hogy kódolja az üzenetet; a vevőé pedig, hogy dekódolja. A kódolás belső folyamat, amelynek során olyan verbális és nonverbális viselkedésformákat választunk, amelyek segítségével össze tudjuk hangolni az üzenetet az interakciót irányító kontextuális szabályokkal, valamint a használt nyelv nyelvtani és szintaktikai szabályaival. A dekódolás az üzenet belső feldolgozása, amelynek során jelentést rendelünk azokhoz a viselkedési formákhoz, amelyek jelzik az adó lelkiállapotát (Samovar és Porter 1997: 10–11).

Ahhoz, hogy a kommunikáció teljes és sikeres legyen, kell egy közeg, amelyet más szóval csatornának nevezünk. A **csatorna** biztosítja, hogy az üzenet eljusson az adótól a vevőig. A telefonos kommunikációnál a telefon zsinórja közvetíti az üzenetet, a tömegkommunikáció esetében ezt a feladatot például az újság, a rádió, a televízió vagy az internet látja el. A szemtől szembeni kommunikációnál a csatorna szerepét az érzékszervek töltik be. Tobbs és Moss szerint szinte kizárólag a következő három érzékünkre támaszkodunk: hallás, látás és érzítés. Ezzel szemben Williams azt állítja, hogy a levegő is kommunikációs csatorna, mivel azokat az apró részecskéket szállítja, amelyeket belélegzünk vagy ízlelünk. Azt is hozzáteszi, hogy minden érzékszerv fizikai alapon köti össze az adót és a vevőt, és csak a szimbólumok bizonyos fajtáját fogadja be (Williams 1989: 12).

A kommunikáció egy olyan **dinamikus**, kétirányú folyamat, amely számos különálló ám egymással összefüggő lépésből áll. Ez azt jelenti, hogy az adó számítja a vevő visszajelzésére vagy válaszára. Gibson és Hanna szerint a dekódoló–vevő úgy dolgozza fel a bejövő jeleket, hogy szétválogatja és értelmezi a szavakat és a nonverbális üzeneteket (Gibson és Hanna 1992: 16). A megértés dinamikus folyamata a résztvevők **együttműködésére** épül, valamint arra, hogy meg akarják érteni egymást (Grice 1975).

A **visszajelzés** az az üzenet, amelyet a vevő küld az adónak. A kommunikációs folyamatnál az olyan arckifejezést nevezzük visszajelzésnek, mint például a vevő mosolya, pillantása és bólintása. A visszajelzés megtörténhet az üzenet elküldésének pillanatában, de akár jóval később is. Ha a visszajelzés rögtön megvalósul, „a kommunikációs esemény során mindkét résztvevő azonnali és kölcsönösen előnyös üzenetcserében vesz részt, ahol a forrás és a vevő közötti különbségek elmosódnak és megkülönböztethetetlené válnak. Ilyenkor egyszerre vagyunk adók és vevők” (Gibson és Hanna 1992: 17). Ebből következik, hogy a kommunikáció interaktív, tranzakciós folyamat, amelyet a felek részvétele és mögöttes szándékai folyamatosan változtatnak.

1.1.6. Kontextus

A kommunikáció **kontextusban** végbemenő folyamat. A kontextus olyan jellemzőket foglal magában, mint a fény, a helyszín, a hőmérséklet, a berendezés, a műszaki felszerelés, valamint a résztvevők száma és célja. A kontextus az emberi kommunikáció szerves része, mivel egyes értelmezéseket kiemel, kizárva ezzel más interpretációkat (Gibson és Hanna 1992: 16). A kontextus ezáltal keretet biztosít a kommunikációs eseménynek.

A kontextus fogalmát meghatározni legalább olyan nehéz, mint a kommunikáció lényegét megragadni, hiszen a kommunikációs eseményt több különböző szemszögből lehet vizsgálni – így különféle dimenzióit emelhetjük ki. Az első a **nyelvi** dimenzió. Kramsch felfogása szerint a „nyelvi forma kiválasztását a szöveg egésze [...] határozza meg, tehát azok a nyelvi elemek, melyek közlendőnket megelőzik vagy utána következnek, és biztosítják a szövegkohéziót”. A nyelvi forma kiválasztásánál emellett a közlés „belső kontextusa” is meghatározó tényező. A kontextus ebben az értelemben megegyezik a „beszélő és a hallgató szándékával, feltételezéseivel és előfeltételezéseivel, melyek biztosítják, hogy párbeszédük koherens és a résztvevők számára érthető legyen” (Kramsch 1994: 35).

A jelentés azonban külső tényezőktől, a beszédesemény **situációs kontextusától** is függ. A situációs kontextus legkorábbi és legismertebb meghatározása Roman Jakobsontól és Dell Hymestől (1972) származik. Jacobson szerint a beszédeseményt hat tényező alkotja: a feladó, a címzett, a kontextus, az üzenet, a kontaktus és a kód. A kontextus az, amire az üzenet utal, vagyis a közlés propozíciója tartalma (idézi Kramsch 1994: 36). Hymes kiterjesztette Jacobson felfogását a kontextusról és a situációs kontextusra vonatkozóan megalkotta saját modelljét, amelyet a SPEAKING (beszéd) betűszóval összegzett. Hymes szerint a situációs kontextusát a következő tényezők határozzák meg: a környezet (a beszédesemény

időpontja és helyszíne), a résztvevők (a beszélők és hallgatók közössége, valamint különböző szerepeik), a célok (amelyeket a résztvevők el akarnak érni), az esemény folyamata (a közlések formája és tartalma), a hangvétel (a hangszín, a viselkedés és az átadott üzenet lényege), a kommunikációs eszközök (a csatorna kiválasztása, pl. szóbeli vagy verbális), az interakció és az értelmezés normái, és végül a műfaj.

Érdeemes itt megemlíteni egy másik szerző, Goffman munkáját is, aki bevezette a **felvett pozíció** (*footing*) fogalmát a szituációs kontextus tárgyalásába. A felvett pozíciót úgy határozza meg mint egy „felvett helyzetet önmagunk és mások felé, amely abban mutatkozik meg, hogy miként adjuk át és fogadjuk az üzenetet” (idézi Kramsch 1994: 38). A felvett pozíció az a helyzet, amelyet a beszélők és hallgatók felvesznek magukkal és egymással szemben. A beszédesemény során gyakran öntudatlanul változtatjuk felvett pozíciónkat.

Ellis és Roberts erre építve megalkotta a **prototipikus kontextusok**, azaz domének fogalmát. A kifejezés alatt a gyakran előforduló szituációk összességét értik (idézi Kramsch 1994: 40). Valójában ez azt jelenti, hogy a kommunikáció különféle szituációiba a tudatunkban elképzelt helyzetekhez köthető forgatókönyvek szerint lépünk be és gyakran hajlamosak vagyunk a szociális normák által meghatározott elvárások szerint viselkedni.

A kontextus harmadik dimenzióját maga az interakció hozza létre. Ez a dimenzió magában foglalja a cselekvés helyszínét, valamint a résztvevőknek a közléssel kapcsolatos meggyőződéseit és várakozásait. Az **interakciós kontextust** Ellis és Roberts is meghatározta, gondolataikat Kramsch összegzi:

A kontextus helyi szinten az interakcióban jön létre, részben a beszélők egyéni döntései alapján, részben pedig azok a beszélők alakítják, akik képesek egymásról következtetéseket levonni közös tapasztalataik és feltételezéseik alapján, melyeket a világról alkotnak, valamint arról, hogy az interakció révén milyen módon érhetik el céljaikat (Kramsch 1994: 41).

Ez azt jelenti, hogy egy beszélgetés témáját nem pusztán a beszélő szándéka alakítja, hanem a megfigyelt helyi interakciós igények és a különféle hallgatóságok által támasztott korlátok is. Azaz nem tudhatjuk előre, hogy mi fog szóba kerülni, hiszen az interakciós kontextusból bármikor felmerülhet az az azonnali igény, hogy a résztvevők spontán módon érintsenek más témákat is.

Amikor az egyén a szövegalkotás során döntéseket hoz, a kontextus két másik dimenziója is érvényesül. Ezen tényezők egyike a **kulturális kontextus**. Ez a kifejezés, amelyet Malinowski alkotott meg, arra utal, hogy a nyelvet kultúra nélkül nem

lehet megérteni. Malinowski a kulturális kontextust a beszédeseményben résztvevők közös, intézményes és ideológiai háttértudásaként írja le (idézi Kramsch 1994: 42). Ebben az értelemben a kontextus egy adott közösség kollektív tudása a világról, amelyet az élő és elhunyt tagok tapasztalatainak összessége formál. Egy adott nyelvet beszélők tehát egyrészt egyéni hangon szólalnak meg, másrészt pedig a közösség és társadalom által szerzett ismereteken keresztül, valamint a közösségen belül elterjedt metaforák és a tapasztalatok kifejezésére szolgáló kategóriák által.

A kontextus utolsó dimenziója a Halliday által megalkotott **intertextuális kontextus**. Ez a fogalom azt jelenti, hogy egy adott szöveg hogyan utal vissza korábbi és jövőbeli szövegekre, valamint különféle feltételezésekre és várakozásokra. Az intertextuális kontextus a megalkotott szövegek és az ezek alapján formált kontextusok sűrűlődséből ered (Kramsch 1994: 45).

A kontextus fogalmának tárgyalásánál öt különböző dimenzió mentén, öt különféle módon vizsgáltuk, hogy ez milyen módon viszonyul a valósághoz. Ezek a nyelvi, szituációs, interakciós, kulturális és intertextuális dimenziók. A kontextus nem állandó, ezért a kommunikációs esemény előtt nem lehet meghatározni. A kommunikáció résztvevői hozzák létre, akik a közlés teljes folyamatában alakítják a jelentést, miközben „a világról, és ezáltal önmagukról, valamint az egymáshoz való viszonyukról tesznek állításokat” (idem 46). A kontextus a kommunikáció egyik lényeges eleme, mivel a kommunikációs tevékenység alapja, ezenkívül támpontot ad a jelentés kialakításához és megértéséhez is.

1.1.7. A kommunikáció funkciói

Williams (1989) a kommunikáció négy funkcióját különbözteti meg: tájékoztatás, szórakoztatás, oktatás és meggyőzés. Ezek a funkciók gyakran keverednek, például az oktatók esetében, akik a szórakoztatást vegyítik tényekkel és információkkal.

A tájékoztatás körébe tartoznak például a tények, adatok, állítások és a számok. Tájékoztató jellegű például egy eseményről készített jelentés, egy időjárás-jelentés, a számítógépes adatok vagy egy banki egyenleg.

A **szórakoztató** kommunikáció olyan tevékenységekhez kötődik, amelyek érdekesek és örömteliek. Szórakoztató jellegű például egy vicc vagy egy érdekesebb film, amelynél a közönség szórakoztatása lényegesebb, mint maga a történet; de ide sorolhatóak még például a szórakoztató könyvek vagy számítógépes játékok is.

Az **oktatás** sokkal tágabb fogalom, mint egy tankönyv vagy egy egyetemi előadás. Az oktatás alapvetően olyan üzeneteket foglal magában, amelyek készségekre, értelmezésre, élelátásra tanítanak. Környezetünk „tanulási” lehetőségek

bőséges kínálatát nyújtja. A tankönyvek és előadások mellett az oktatási jellegű kommunikációra példaként említhetők még az önsegítő könyvek, az oktatási célú számítógépes programok, az iskola, a szülő–gyerek párbeszéd, vagy egyszerűen csak a tapasztalatból történő okulás.

A **meggyőzés** a kommunikáció legösszetettebb funkciója, amely gyakran párosul a tájékoztatással, a szórakoztatással és az oktatással. A meggyőző közlés legáltalánosabb példái: a hirdetések, a személyek közötti hivatalos kommunikáció, a politikai beszédek, a viták és az inspiráló vezércikkek vagy beszédek.

1.2. A relevancia elve

Kommunikációs relevanciaelméletünkben Sperber és Wilson összehangolta a kód-modellt – amely szerint a kommunikáció az üzenetek kódolásával és dekódolásával valósul meg – a kommunikáció inferenciális felfogásával. Az inferenciális modell szerint a kommunikáció bizonyítékok létrehozása és értelmezése által valósul meg. A verbális kommunikáció tehát a kommunikációs folyamat két fajtáját foglalja magában: a kódalapú és az inferenciákon alapuló megközelítést. Az elmélet szerint a kommunikáció a szándékok kifejezését és az **inferenciák** levonását jelenti. Más szóval

pszichológiai szempontból a kommunikációt le lehet írni a szándékok és inferenciák rendszereként is. Az emberi megismerés és interakció alapvető jellemzője a szándék kifejezése mások felé. Az emberek jellemzően kategorizálják az emberi és az állati viselkedést, nem pusztán a fizikai tényezők, hanem a mögöttes szándék tekintetében is (Sperber és Wilson 1986: 23–24).

A relevancia elve kimondja, hogy csak arra az információra fordítunk figyelmet, amelyet fontosnak vélünk. Ahhoz, hogy közöljünk valamit, magunkra kell vonnunk mások figyelmét, és feltételeznünk kell, hogy az információ, amelyet meg akarunk osztani, lényeges. Sperber és Wilson feltételezése szerint az „emberek ösztönösen megérik a relevanciát, így következetesen képesek megkülönböztetni a lényeges információt a lényegtelenről, vagy néhány esetben a fontos információt a kevésbé fontostól” (idem 119). A relevancia különböző fokozatai elsősorban a kontextustól függenek.

Sperber és Wilson a relevanciát pszichológiai adottságnak tekinti: szerintük „az a kontextus, amelyben feldolgozzuk az új feltételezéseket, lényegében az egyén

régi feltevéseinek részhalmaza. A régi és az új feltételezések egyesítése pedig különféle hatásokat gyakorolhat rá” (idem 132). A két kutató szerint a kontextus nincs előre meghatározva, azonban „még a megértés folyamata előtt, vagy ennek korai szakaszában kialakul.” Hozzáteszik azt is, hogy „sem a kontextus természete, sem a megértés nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a megértési folyamat során megválasztható vagy módosítható legyen a kontextus” (idem 137).

Egy másik lényeges fogalom, amely a relevancia elvéhez kapcsolódik, a **kognitív környezet**, amelyet Sperber és Wilson a következőképpen határozott meg:

Az egyén teljes kognitív környezete tartalmazza mindazon tényeket, amelyeket észlel, vagy kikövetkeztet. Ezek számára mind könnyen hozzáférhetők. Az egyén teljes kognitív környezete a saját fizikai környezetének és kognitív képességeinek egyik funkciója. Nemcsak azokat a tényeket foglalja magában, melyeknek tudatában van, hanem azokat is, melyeket képes megismerni fizikai környezetében. [...] A megjegyzett információk a kognitív képességek részét képezik (idem 39).

Az információfeldolgozásra jellemző **kognitív hatékonyságról** Sperber és Wilson kijelenti,

hogy minden ember automatikusan a lehető leghatékonyabb információ-feldolgozásra törekszik. Ez akkor is így van, ha ennek nincsenek tudatában. Az emberek tudatos érdeklődésének tárgya azért módosul folyamatosan, mert a szüntelenül változó körülmények között is ezt az állandó célt próbálják elérni. Más szóval az egyén kognitív célja mindig egy általánosabb cél az adott pillanatban: a végsőig fokozni a feldolgozott információ relevanciáját (idem 49).

Az információ-feldolgozás jelentős erőfeszítést igényel, így „nincs értelme felhívni valakinek a figyelmét egy jelenségre, amíg az nem tűnik számára elég fontosnak ahhoz, hogy figyelmet fordítson rá” (idem 49).

1.3. Kommunikatív kompetencia

A **kommunikatív kompetencia** fogalmát az antropológus–nyelvész Hymes (1972) alkotta meg. Hymes ezt különféle kompetenciák – a szemiotikai, a társadalmi-pragmatikai, a diskurzív–textuális és a referenciális kompetencia – összességéként határozta meg. Boyer kiegészítette ezt egy ötödik elemmel, az etno-szociokulturális

kompetenciával (Boyer 1991: 41–44). A szemiotikai kompetencia a nyelv működését vizsgálja verbális (fonológia, fonetika, nyelvhelyesség, szemantika, lexémák) és paraverbális szinten (szóbeli közlésnél például a mimika és a gesztikuláció, írásban pedig a grafika). A társadalmi-pragmatikai kompetencia a nyelvnek a kollektív normákhoz és a beszédaktusok használatához kapcsolódó interakciós dimenziójával foglalkozik. A diskurzív–textuális kompetencia a nyelvi funkcióknak a mondat szintjén túli dimenzióját vizsgálja (párbeszéd, szövegkohézió, koherencia stb.). A referenciális kompetencia azokra a tényekre utal, amelyeknek a beszélő tudatában van. Ilyen például a nyelv mögött meghúzódó szociális, antropológiai, demográfiai, földrajzi, művészi, tudományos és technikai valóság. Az etno-szociokulturális kompetencia pedig a kollektív elképzelések, a közösség tagjai által elfogadott ábrázolások, a kódolt implicit jelentések és tudás ismeretén, valamint a közösség értékein alapul. A két utóbbi – a referenciális és az etno-szociokulturális kompetencia – lefedi a Holec (1988) és Porcher (1988) által meghatározott kulturális kompetencia fogalmát.

A kommunikatív kompetencia jelenleg a modern idegennyelv-tanítás és -tanulás legfőbb célkitűzése. A mi esetünkben lényeges lehet a kommunikáció multidimenzionális természetének bemutatása, valamint azon különféle szempontok felvázolása, amelyek akkor kerülnek előtérbe, amikor valaminek az értelmét keressük. A tolmácsolás (és fordítás) esetében egy másik tényező is szerepet játszik: **a nyelvi jelek kontextusban történő kódolására és dekódolására való képesség**. A kommunikáció elméleteinek tárgyalását összegezve kijelenthetjük, hogy a kommunikáció mint viselkedés vagy interakció jellemzően multidimenzionális, és magában foglalja a többszintű üzenetküldést. A folyamat számos változóból áll össze: ilyenek például a beszéd és annak paralingvisztikai jellemzői, az akcentus, a kiejtés, a szavak és jelentésük, a test és annak elhelyezkedése, valamint az olyan kifejezőeszközök, mint a mimika, az önkéntelen szokások, a mosoly, a testtartás, a gesztikuláció, a ruha stb. A verbális kommunikáció egyik fontos jellemzője az improvizáció, amely spontánná teszi (lásd Horváth 2010). A kommunikációs folyamat összetettsége miatt még azonos kulturális háttérű emberek között is könnyen előfordulhatnak alapvető félreértések és téves értelmezések. Még tovább bonyolítja a helyzetet, ha kulturális jellemzők is közrejátszanak a folyamatban, például az **interkulturális, multikulturális vagy transzkulturális kommunikáció** során.

2. Interkulturális kommunikáció

Az úgynevezett globális falu fejlődésének következtében az interkulturális kommunikáció napjainkra rendkívül népszerű témává vált. Porter és Samovar szerint ennek négy oka van: a közlekedési és a kommunikációs technológia fejlődése, a gazdaság globalizációja, illetve a változó migrációs tendenciák. A kutatók kifejtik, hogy ezek az események alapvetően átformálták a nemzetközi és a helyi kommunikációs és interakációs trendeket (Porter és Samovar 1997: 5).

Porter és Samovar meghatározása szerint az interkulturális kommunikáció olyan kommunikáció, amelynek során az egyik kultúrában feladott üzenetet egy másik kultúrában kell értelmezni. Mivel a kultúrák közötti különbségek problémákat okozhatnak az interkulturális kommunikáció során, az interkulturális kommunikációnak része a kultúra azon elemeinek vizsgálata, amelyek leginkább befolyásolják két eltérő kulturális háttérrel rendelkező ember közötti interakciót.

Az emberi kommunikációhoz hasonlóan a kultúra is összetett fogalom. Éppen ezért nehéz egyetlen tömör definíciót találni rá. Hogy átfogó képet kapjunk a kérdsről, az alábbiakban több szerző kultúra-meghatározását is bemutatjuk.

A kultúrát felfoghatjuk azon dolgok összességéként, amelyek meghatároznak egy nemzetet, társadalmat vagy csoportot. Ilyenek például a szokások, az irodalmi, művészeti és zenei alkotások, a történelmi események, a törvények, az intézmények és az életmód. Ebben az értelemben a kultúra azonos a civilizációnak egy bizonyos időszakbeli állapotával, vagyis az adott korszak (pl. a 18. század Franciaországának) jellegzetes elemeivel. A kultúrának ez a meghatározása a magaskultúrát vagy a nagybetűs kultúrát (*'Big C' culture*) írja le. A nagybetűs kultúrát (*'Big C' culture*) Tomalin és Stemplenski (1993: 6) „eredménykultúráként” jellemzi, és hozzáteszik, hogy „örökké olyan marad, amilyen volt”, vagyis változatlan és állandó. A nagybetűs kultúra (*'Big C' culture*) elemeit meg lehet tanulni, és az iskolában ki lehet kérdezni. Katan megfogalmazásában:

[e]z a Kultúra független az egyéntől, és elsajátított tudásunknak csupán egy bizonyos szeletére korlátozódik, valamint kizárólag a (felső) középosztály nevelésében jelenik meg. Legtöbbször a „művelt”, „kifinomult”, „pallérozott”, „tanult” férfiakkal (de nem nőkkel) azonosítják. Az ilyen emberek számára a kultúra szó tartalma a regény halála óta változatlan (Katan 2000: 16).

A kultúrát azonban egyfajta viselkedési módként is értelmezhetjük. Ez az úgynevezett **kisbetűs kultúra** (*'little C' culture*) vagy viselkedéskultúra. Ez a fogalom tágabb, mint az előzőekben tárgyalt nagybetűs kultúréa, mivel a kisbetűs kultúra részét képezik a „kultúrafüggő meggyőződések és értelmezések, melyek elsősorban a nyelvben jelennek meg, de kifejezhetjük őket olyan, az adott kultúrára jellemző viselkedésformákkal is, amelyek befolyásolják az egyén elfogadottságát egy közösségben” (Tomalin és Stemplenski 1993: 7). A kultúra ebben az értelemben nem független az egyéntől, és „nem kézzelfogható, mint egy termék, hanem belsőnk része, kollektív és nem megtanuljuk, hanem elsajátítjuk” (Katan 2000: 17). Erre a kultúrára Katan úgy tekint, mint

egyfajta kollektív mentális modellre vagy világtérképre, amelynek része a Kultúra, de nem az áll a középpontjában. A kultúra ezen modellje összefüggő és kölcsönös meggyőződések, értékek, stratégiák és kognitív környezetek rendszere, melyek alapvetően meghatározzák viselkedésünket. A kultúra különálló szeletei egységes kulturális kontextussá állnak össze, amely meghatározza az egyént és kultúráját (idem 17).

Azonban téves volna azt állítani, hogy egy adott kultúra alapját képező összes meggyőződést, értéket és stratégiát a kultúra minden tagja magáénak vall. Ezt nevezi Hofstede (idézi Katan 2000) „ökológiai tévedés”-nek. Az azonban biztos, hogy egy kultúra tagjai mind „elfogadnak, hogy ezek az alapvető kulturális értékek, és hogy a hozzájuk kötődő meggyőződések és viselkedési mintázatok összhangban vannak kultúrájukkal” (idem 44). Elmondható tehát, hogy a sztereotípiák annyiban igazak, hogy egy adott kultúra kognitív környezetében elfogadhatók, azonban nem feltétlenül jellemzik a kultúra minden egyes tagját. Ezt még inkább alátámasztja, hogy a kultúra ezen tág értelmezésében egyetlen személy egyszerre több kultúrának is tagja lehet. A kérdést még tovább bonyolítja, hogy a sztereotípiákat a kultúra hívja életre, hiszen „a csoporthoz tartozás nem természetes tény, hanem egyfajta kulturális felfogás eredménye” (Kramsch 1998: 67). Ez legalább két dolgot jelent. Először is kiderül belőle, hogy egy személy faji, etnikai és nemzeti hovatartozását az állam bürokratikus rendszere határozza meg. Másodszor pedig, mint azt Kramsch megjegyzi: „egy személy társadalmi hovatartozásának megítélését alapvetően befolyásolja a kultúránk”, tehát amit egy másik személy kultúrájából és nyelvéből érzékelünk, az az, „amit saját kultúránkból eredően és annak sztereotip modelljeire alapozva észreveszünk” (idem).

3. A tolmács mint kommunikátor

3.1. A tolmács szerepe a kommunikáció folyamatában

Munkájuk során a tolmácsok olyan emberek közötti kommunikációt segítik, akik nem beszélnek közös nyelvet, és eltérő kulturális háttérrel rendelkeznek. A tolmácsok a tolmácsolt kommunikációs helyzetben **közvetítő** szerepet játszanak. Vagyis nem ők az üzenet szerzői; feladatuk abban áll, hogy azt eljuttassák az adótól a vevőig. Nem ők az üzenet eredeti adói, sem a végső vevői: a csatorna szerepét töltik be. Mivel azonban az eredeti adó és a végső vevő(k) között állnak, be kell fogadniuk az üzenetet az adótól, fel kell fogniuk, meg kell érteniük, dekódolniuk majd kódolniuk kell azt, végül pedig el kell küldeniük a vevőnek. Azaz nem tekinthetők láthatatlannak (lásd Wadensjö 1992), hiszen személyiségükkel jelen vannak a kommunikációs helyzetben. Láthatjuk tehát, hogy különleges helyet foglalnak el a kommunikációs folyamatban, és ezt érdemes közelebbről is megvizsgálni.

Közvetítőként a tolmácsok sem a kétszereplős, sem a csoportos kommunikáció során nem játszanak vezető szerepet. Nem ők irányítják a beszélgetést, habár előfordulhat, hogy a résztvevők kikérik a véleményüket egy, a megbeszélés vagy konferencia során felmerülő kérdéssel kapcsolatban. Bizonyos helyzetekben a tolmácsok reagálhatnak az ilyen felhívásokra, azonban nem szabad elfelejteniük, hogy nem részei a döntéshozatali folyamatnak, hiszen nincs meg hozzá a kellő szaktudásuk és felhatalmazásuk sem. Nekik ugyanis a szakszerű tolmácsolás és kommunikáció a szakterületük, nem pedig a kommunikációs esemény témája.

Ez néha nem is olyan nyilvánvaló, mivel a beszédidő tekintetében legtöbbször a tolmácsok uralják a kommunikációs helyzetet: azaz ők beszélnek a legtöbbet. Ráadásul egy megbeszélés során sok figyelmet kapnak – sőt, megeshet, hogy őket hallgatják a legtöbbet. Különösen igaz ez az olyan tolmácsolt kommunikációra, amikor fizikailag középen állnak vagy ülnek a felszólaló(k) mellett. Észben kell azonban tartaniuk, hogy a feladatuk az üzenet lehetőleg minél gördülékenyebb közvetítése: vagyis az, hogy jelentősebb torzítás nélkül adják tovább a beszélő mondandóját, és ezzel segítsék a kommunikációt. Ilyen helyzetekben nincs irányító szerepük.

A tolmácsok munkáját az ügyvédekéhez vagy orvosokéhoz hasonlíthatjuk, minthogy egy alapvető és sürgető probléma megoldásában, a kommunikációs nehézségek kiküszöbölésében **segítik ügyfelüket**. A tolmács és az ügyfél viszonya

kölcsönös bizalomra és tiszteletre épül. Kapcsolatukat a diszkréció, a titoktartás és a kiszámíthatóság jellemzi. A tolmács határozott fellépésével biztonságérzetet nyújt az ügyfélnek. E „szabály” alól azonban lehetnek kivételek. Amint azt Valero-Garcés a közösségi tolmácsolás terén végzett empirikus kutatása kapcsán megjegyzi:

[e]gyes hivatalos intézmények és nem kormányzati szervezetek, valamint a társadalmi problémákkal és a migrációval foglalkozó szervezetek nagyobb mozgásteret biztosítanak a tolmácsnak, és elvárják tőle, hogy küszöbölje ki a kulturális különbségeket, szolgáljon magyarázatokkal a kommunikáció során és lásson el egyéb olyan feladatokat is (űrlapok kitöltése, tájékoztatásnyújtás, segítség a telefonálásban, az ügyfél elkísérése a hivatalokba), amelyek segítik a feleket egymás megértésében. [...] A nyelvi közvetítő szerepében fellépő fordító vagy tolmács ezeket a feladatokat is magára vállalja, és ezáltal sokkal inkább előtérbe kerül a kommunikáció során (Valero-Garcés 2007: 100).

A tolmács szerepével kapcsolatban meg kell még említenünk a **láthatóságot/láthatatlanságot**. Seleskovitch és Lederer (2002) úgy vélte, hogy a tolmácsok első számú feladata az üzenet értelmének hű visszaadása – ám ezt a nézetet azóta többen kétségbe vonták. Diriker (2004) szerint például a tolmácsolás beágyazódik a kommunikációs szituációba és egy bizonyos társadalmi–kulturális helyzetbe. A kutató azt is kiemeli, hogy a „hivatásos személyiségről” folytatott viták nem foglalkoznak azzal, hogy a tolmácsok aktív szereplőként formálják a tolmácsolt kommunikációt. Megítélése szerint

a tolmácsolt üzenet nem „az eredeti beszélő szándékolt jelentésének” reprodukciója, hanem „a szinkrontolmács által értelmezett jelentése”, amelyet befolyásol a forrásszöveg, a tolmács szubjektív ítélete, valamint számos társadalmi–kulturális és interakciós tényező is (Diriker 2004: 144–45).

A közösségi tolmácsolás területén a tolmács semlegességét már többen is megkérdőjelezték (Angelelli 2003, Bot 2003). Angelelli (2003) modellje szerint „a tolmács mindazon társadalmi és kulturális tényezőkkel jelen van a kommunikációban, amelyek segítségével – az interakció többi résztvevőjével együtt – meghatározza a valóságot”. Azaz „tükröződnek a hatalommal, társadalmi helyzettel, szolidaritással, nemi szerepekkel, életkorral, fajjal, etnikai és nemzeti hovatartozással és társadalmi-gazdasági helyzettel kapcsolatos meggyőződései, valamint azon

Ezenkívül Angelelli a kutatás során arra jutott, hogy a tolmácsok maguk sem érezték úgy, hogy láthatatlanok lennének, bármilyen körülmények között dolgozzanak is, továbbá megítélésük szerint nagy szerepük volt a kommunikáló felek közti bizalom és kölcsönös tisztelet kialakításában, az érzelmek és az üzenet továbbításában, a kulturális eltérések magyarázatában, illetve a kommunikáció irányításában, valamint támogatták az interakció egyik résztvevőjét. Angelelli kutatásának egyik másik fontos eredménye, hogy kiderült: a tolmácsolás helyszínének függvényében változott, hogy a tolmácsok mennyire tekintettek láthatatlanként önmagukra. Az orvosi tolmácsok láthatóbbnak érezték magukat, mint a bírósági vagy konferenciatolmácsok.

Monacelli is kiemeli a különbséget az etikai kódexekben és a szakmai szervezetek által meghatározott „ideális tolmács” és a munkájukat végző tolmácsok viselkedése között. Úgy véli, hogy a tolmácsolás egyszerre kommunikatív interakció és **szituációba beágyazott tevékenység**. Mint kifejti, a tolmácsolás folytonosan változó környezetben történik, vagyis a tolmácsok állandóan arcfenyegető helyzetben vannak. Ilyen körülmények között a konferenciatolmácsok elsődleges célja a szakmai túlélés. A túlélés egyik módja bizonyos arcvédő mechanizmusok alkalmazása, például az egyén elhatárolódása a mondottaktól, azaz „a tolmács csupán azért beszél a saját nevében vagy szól alárendeltként a közönséghez, hogy elősegítse szakmai túlélését” (Monacelli 2009: 4).

Vagyis a tolmács viselkedését az **önszabályozás** és a túlélésre való törekvés határozza meg. Monacelli megfogalmazásában:

Minden élő rendszer önszabályozó, tehát van egyfajta belső mechanizmusuk, amelynek segítségével irányítani tudják viselkedésüket. Az emberek azonban jóval magasabb szintű önszabályozásra képesek, mint bármely más élőlény.

Részben azért, mert a folyamatnak része a tudatos gondolkodás, amely növeli rugalmasságunkat, kiszélesíti viselkedési tartományunkat és kifejezőbbé teszi viselkedésünket (idem 54).

3.2. A tolmács mint hivatásos kommunikátor

A tolmácsoktól mint hivatásos kommunikátoroktól elvárják, hogy **ügyes** kommunikátorok legyenek. Ehhez a kommunikációjuknak mindig **tudatosnak** kell lennie. Ezenkívül tudatosítaniuk kell magukban, hogy hivatásos nyelvhasználók. Ez a verbális és nonverbális kommunikációra egyaránt igaz. A tolmácsoknak ismerniük kell kommunikációjuk egyéni jellemzőit a nyelvtudásuktól és beszédképességeiktől kezdve a hangképzési sajátosságaiakon át (beszédük hangszíne, hangmagassága, ritmusa) a testbeszédükig. Ez elengedhetetlen ahhoz, hogy szabályozni tudják azokat a jeleket, amelyeket hallgatás és beszéd közben küldenek. A tolmácsoknak nem lehetnek önkéntelen szokásai, például nem dörzsölhetik folyton az orrukat és nem bámulhatják a plafont, ha valamin nagyon elgondolkoznak.

Az **önfegyelem** azért is rendkívül fontos a tolmácsolás során, mert a tolmácsok jelen vannak ugyan a kommunikációs folyamatban, de nem fogalmazhatnak meg közben új gondolatokat. Ez persze nem jelenti azt, hogy bizonyos üzenetek ne lepnék meg vagy kavarnák fel őket. Nem hagyhatják azonban, hogy nonverbális jelekkel elárulják az érzelmeiket, hiszen az nem kívánatos hatással lehet a kommunikációs folyamatra. Rossz esetben akár szerepen belüli konfliktusba is keveredhetnek, ami befolyásolhatja intraperszonális kommunikációjukat. Hivatásos kommunikátorként azonban soha nem adhatják jelét – sem verbálisan, sem nonverbálisan –, hogy ilyen konfliktusba kerültek.

A nonverbális kommunikáció feletti ellenőrzés különösen fontos olyan esetekben, amikor a kommunikációs folyamat során **interferencia** jelentkezik, legyen az technikai vagy szemantikai. A technikai vagy szemantikai interferenciák még a nem tolmácsolt kommunikációs helyzetekben is meglehetősen zavarók. A tolmácsolt kommunikációs folyamatban ráadásul gyakran előfordulnak. Ezek a helyzetek ugyanis összetettebbek, mint a nem tolmácsolt események, mivel van egy harmadik személy is, aki közvetíti az üzenetet a folyamat főbb szereplői között. Az interferencia megzavarhatja a tolmácsokat, de ennek sosem mutathatják jelét. Ennek egyik módja, hogy szabályozzák nonverbális kommunikációjukat, ezzel biztosítva, hogy viselkedésük ne zavarja meg a kommunikációs folyamatot.

Mint láttuk, a hivatásos tolmácsok szerepe hasonlít az ügyvédekére és az orvosokéra, hiszen ők is biztonságérzetet nyújtanak ügyfeleiknek és diszkréten kezelik a tudomásukra jutott információkat. Ezek a tulajdonságok azért is fontosak, mert az ügyfelek gyakran egy terület elismert szakértői: nagy felelősség hárul rájuk, és legtöbbször magas beosztásban dolgoznak. Egy olyan kommunikációs helyzetben, amelynek során tolmácsot kell alkalmazniuk, hogy kommunikációs partnerük megértse őket, előfordulhat, hogy elbizonytalanodhatnak. Amennyiben a tolmácsok nem tudják szabályozni (verbális és nonverbális) kommunikációjukat, képtelenek lesznek ügyfeleiket segíteni.

3.3. A tolmács mint interkulturális kommunikátor

A fordítás- és tolmácsoláselmélettel foglalkozók egyre inkább **kultúraközi közvetítőként** határozzák meg a fordítókat és a tolmácsokat. Ebből a meghatározásból következik, hogy a nyelvi közvetítés során nemcsak a nyelvek megértése a fontos, hanem a kulturális keretek ismerete és a kulturális transzferre való képesség is. Bassnett például megállapította, hogy

a szűken értelmezett nyelvészeti felfogás szerint a fordítás során a „jelentést” ültetik át nyelvi jelek egy bizonyos csoportjából a nyelvi jelek egy másik csoportjába a megfelelő lexikai és grammatikai elemek használatával, ez a folyamat azonban tartalmaz számos nyelven kívüli tényezőt is (Bassnett 1991: 13).

A holisztikus vagy globális felfogás nem azt jelenti, hogy a nyelvi közvetítők megfelelhetnek magáról „a szövegről”. Ez az újfajta megközelítés csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelv és a kultúra két összefüggő fogalom, és a szakszerű nyelvi közvetítést tágabban, kultúrafüggő kommunikációként kell értelmezni. Mint azt korábban említettük, minden kommunikáció a kultúra keretén belül történik: vagyis „a sikeres nyelvi közvetítőnek tisztában kell lennie a nyelv és a kontextus, azaz a szavak és az implicit kulturális keret fontosságával” (Katan 2000: 126). A kontextust, mint láttuk, ötféleképpen értelmezhetjük: nyelvi, szituációs, interakciós, kulturális és intertextuális szinten.

3.3.1. *A tolmács mint kulturális közvetítő*

A fordítóknak és tolmácsoknak mint kulturális közvetítőknak informális vagy tudatalatti szinten képesnek kell lenniük az eltérő világnézetek közötti közvetítésre,

ezáltal segítve a kommunikáció résztvevőit a hatékony együttműködésben (Katan 2000). A kulturális közvetítés tehát több mint fordítás: előmozdítja az interkulturális kommunikációt, a megértést és a cselekvést. A kulturális közvetítő magas szintű interkulturális érzékenységgel rendelkezik és képes a kontextus értékelésére. Ebben az értelemben beszélhetünk kommunikatív tolmácsolásról, amely túlmutat az egyszerű nyelvi fordításon.

3.3.2. *Kulturális kompetencia*

A kultúra és a tolmácsolás összefüggéseinek tárgyalásakor ki kell térnünk a kulturális kompetenciára, amelyet Holec (1988) **extralingvális tudásként** határozott meg, amely az alábbi elemekből áll:

a nyelv és a valóság kapcsolatáról összegyűjtött információk, amelyeknek az ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy a nyelv betöltse referenciaszerepét [...]; a nyelv lexikai egységeinek szerves részét képező konnotációk megértéséhez és használatához szükséges információk [...]; egy kulturális közösségben az általános műveltséghez tartozó minden információ, amelyek hozzásegítik azokat, akik ezeknek a birtokában vannak, hogy rekonstruálják az implicit jelentéseket [...]; a társadalmi-kulturális konvenciók, amelyek befolyásolják a nyelvet beszélők társadalmi szokásait, valamint a kulturális közösségre jellemző nyelvi illemszabályok és udvariassági formulák [...]; azon társadalmi-kulturális szokások, melyek egy kommunikációs helyzetben a nonverbális viselkedés alapját képezik [...] (Holec 1988: 106–107).

E nézet értelmében a kulturális kompetencia elsajátítása azt jelenti, hogy az ember bizonyos mértékig **szocializálódik a kultúrában**, amelyben él. Tehát az, hogy valaki beszél egy nyelven, azt jelenti, hogy képes szociális kapcsolatok kialakítására az adott kultúra tagjaival. Ebben az értelemben a kulturális kompetencia kettős artikulációként határozható meg, vagyis a kultúra önmagában teljes rendszert alkot – mindeközben azonban élő, folytonosan változó valóság is, amelyet tagjai megélnék. A kulturális kompetencia tehát egy olyan „képesség, amelynek segítségével meglátjuk az általánost az individuális mögött [...] és amellyel egyedi példákból egyetemes szabályokat alkothatunk” (Porcher 1988).

A kulturális kompetencia fejlesztése a tolmácsolás legnehezebb része, hiszen a tolmácsnak nemcsak a két, három vagy esetleg még több munkanyelvének nyelvi jellemzőit kell ismernie, hanem a mögöttük meghúzódó kultúrát is. Katan ezt így fogalmazta meg: „A kultúra nem csupán egy tényező, hanem az a keret (kontextus), amelyen belül minden kommunikáció megtörténik” (Katan 2000: 241). A tolmácsnak

ismernie kell a kultúrák általános jellemzőit ahhoz, hogy fordítani és tolmácsolni tudjon az ügyfélnek, aki nyilvánvalóan egy másik kultúra tagja. Ehhez az szükséges, hogy a tolmács **széles látókörrel** rendelkezzen, legyen az átlagosnál nagyobb világtérképe”, és fogadja el még azokat a kultúrafüggő viselkedési formákat, meggyőződéseket és értelmezéseket is, amelyek nincsenek összhangban az ő saját kultúrájával vagy kultúráival – sőt, esetleg egymással sem. Katan szavaival élve a fordító (és a tolmács) munkájának lényege tehát „nem a szöveg fordítása, hanem a kultúrák közti közvetítés és az, hogy segítsen az ügyfélnek befogadni az új szövegeket” (idem).

3.3.3. Kultúraközi tudatosság

Ezt a témakört a kultúraközi tudatosság felől is megközelíthetjük. Grosman a következőképpen határozza meg a kultúraközi tudatosságot: „[a]nnak felismerése, hogy mások nem olyanok, mint mi vagyunk, különböznek tőlünk, vagy még inkább, hogy milyen összetettek más kultúrák.” Ezt a gondolatot ki lehet egészíteni azzal, hogy ehhez „fel kell tudnunk ismerni és meg is kell tudnunk érteni, valamint el kell viselnünk azt, hogy más kultúrák különböznek a miénktől” (Grosman 1994: 51).

Ez a képesség minden sikeres kommunikációhoz elengedhetetlen; a tolmácsolt kommunikációhoz pedig különösen, hiszen „segítségével kiküszöbölhető az az automatikus szokás, hogy a mást, a szokatlant az ismert, a megszokott keretek között értelmezzük”. Ráadásul a kultúraközi tudatosság „nyitottá teszi az embert más kultúrákra, és hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük egymást”, valamint „nélkülözhetetlen tudásanyaggal szolgál a kultúrák közti különbségek jelentőségéről és a bennük rejlő lehetőségekről” (idem).

3.4. A tolmács és a kommunikáció kontextusa

A tolmács feladata a vele megegyező kommunikációs funkciót betöltő adó üzenetének közvetítése. Ennek folyamán a tolmács kommunikációs viselkedését nagymértékben befolyásolja annak a kommunikációs folyamatnak a kontextusa, amelynek megkönnyítésén dolgozik. Egy tolmácsolt kommunikációs helyzet kontextusa igen összetett, s minden alkotóeleme hozzáad valamit a szituáció globális kontextusához. A kommunikációs esemény **sohasem légtüres térben zajlik**, sokkal inkább intertextuális környezetben: vannak más események, amelyek előkészítik, és vannak, amelyek ennek köszönhetően jönnek létre. Feltehetően voltak korábbi konferenciák vagy előkészítő ülések, az esemény pedig valószínűleg további ülések, műveletek vagy egy írásos beszámoló alapjául szolgál majd. Sőt mi több, lehetnek

akár párhuzamos események is. A tolmácsnak szüksége lesz minden lehetséges információra erre a szélesebb intertextuális kontextusra vonatkozóan, amelybe a konkrét kommunikációs esemény beágyazódik. Ezek az információk tartalmaznak ugyanis azokat a nyelvi és nem nyelvi elemeket, amelyek hozzájárulnak az üzenet jelentésének, és ezzel együtt az egy adott beszédközösségekben zajló kommunikációnak a megértéséhez és tolmácsolásához.

3.4.1. Tolmácsolás és a beszédközösség mint kontextus

A beszédközösség fogalma egy másik lényeges kérdéshöz vezet bennünket a tolmács kommunikációs viselkedésének megvitatásakor. A tolmács feladata a kommunikáció elősegítése különböző nyelveket beszélő és eltérő kultúrához tartozó emberek között. A tolmácsolási esemény résztvevői ugyanakkor bizonyos szempontból ugyanahhoz a közösséghez tartoznak. A köztük lévő kapocs lehet szakmai, mint például a fogorvosok nemzetközi szövetségének esetében; szabadidős, mint például a sporthorgászok nemzetközi szövetségének esetében; vagy például politikai, hogy csak egy párat említsünk. Ezek mind olyan közösségek, amelyeknek megvannak a saját jelei, szimbólumai, szokásai, jellegzetes egyéni konnotációkat tartalmazó kifejezései, szabályai, közös tapasztalatai, alapító tagjai és vezetői. Ezek az elemek mind jelentenek valamit a közösség tagjai számára, vagy legalábbis hatással vannak a jelentés közvetítésére.

A tolmács **nem tagja a közösségnek**, mivel nincsen velük közös élménye, nem játszik aktív szerepet a közösség életében, és nem gyarapítja azt úgy, ahogy azt a közösség tagjai teszik. A tolmácsnak azonban tisztában kell lennie a közösség működésével és a csoport életét meghatározó részletes szabályokkal. Az ülés ideje alatt nyelvi és viselkedési szinten is alkalmazkodnia kell a környezethez, amelyen a tagok kommunikációjának elősegítése céljából vesz részt.

3.4.2. Tolmácsolás és a nyelvi kontextus

A tolmácsot segíti a nyelvi kontextus, közvetlen támpontot nyújtva nemcsak a nyelvi formára, hanem az üzenet jelentésére vonatkozóan is. Ez azt jelenti, hogy például amikor a tolmács meghallja az „egyrésről” formulát, már számítani fog a „másrészről” formula elhangzására. Ez az előfeltételezés sokat segít a jelentés velejének megértésében, mivel logikai kapcsolatot hoz létre az elhangzott gondolatok között.

3.4.3. Tolmácsolás és a szituációs kontextus

A kommunikációs esemény (ülés, szeminárium, konferencia, díjátadó ünnepség, köszöntő stb.) szituációs kontextusának ismerete lehetővé teszi, hogy a jelentés közvetítése még teljesebb legyen. A szituációs kontextus elemei közé tartozik

A situációs kontextus információt szolgáltat emellett az esemény formalitásáról is, amely segíti a tolmács kommunikációs viselkedését. Egy közvetített kommunikációs helyzet általában formális. Ugyanakkor ebből a szempontból van némi mozgástér, amellyel a tolmácsnak tisztában kell lennie. Egy miniszteri találkozó ritkán olyan informális, mint két közeli barát vagy családtag összejövetele, ugyanakkor lehet könnyedebb hangvételő. **A tolmács kommunikációs viselkedésének alkalmazkodnia kell a situációs kontextushoz, ugyanakkor függ is tőle.** A résztvevők, valamint a résztvevők és a tolmács közötti kapcsolat meghatározza az utóbbi kommunikációs viselkedését, mivel előfordulhat olyan helyzet, amelyben felszabadultan, könnyeden kell tolmácsolnia, viselkedésének azonban mindig alkalmazkodnia kell a situációs kontextus sajátosságaihoz.

Az olyan kommunikációs helyzeteknek, amelyek során tolmácsolásra van szükség, általában megvan a maguk **forgatókönyve**: vagyis az eseményt bizonyos procedurális szabályok irányítják. A konferenciákon, szemináriumokon, két állami képviselő közötti bilaterális tárgyalásokon, bírósági meghallgatásokon, orvosi konzultációkon stb. az eseményeknek kötött sorrendje, a résztvevőknek pedig tipikus szerepei vannak. Egy konferencia például mindig nyitóbeszéddel kezdődik és záróbeszéddel végződik, és kávé-, illetve ebédszünetek szakítják meg. A szóátadást általában moderátor koordinálja, és vannak vezérszónokok, vendégelőadók stb. Egy konferencia általában plenáris ülésekből, műhelybeszélgetésekből, panelbeszélgetésekből és kérdés-felelet szekciókból áll. Ahhoz, hogy egy hivatásos tolmács elő tudja segíteni a kommunikációt ezeken a típusú eseményeken, tisztában kell lennie a fenti szabályokkal, valamint a főbb ülésfajták esetében irányadó protokollal, sőt, bizonyos esetekben a vonatkozó öltözködési előírásokkal is.

3.4.5. Tolmácsolás és a kultúra mint kontextus

A kommunikációs esemény kulturális kontextusa, amelybe a tolmács belecsöppen, a kontextus egy másik alapvető eleme. A kultúra két szinten játszik szerepet: a nagybetűs kultúra (*'Big C' culture*), valamint a kisbetűs kultúra (*'little C' culture*) szintjén. A tolmácsoknak ismerniük kell a főbb (irodalmi, művészi és egyéb) vívmányokat, a történelmet, valamint a nyelvkombinációjuk szempontjából releváns országok nagybetűs kultúráját gazdagító egyéneket, mivel ezek az adott kultúra tagjai számára **meghatározó jelentéssel bírnak**. Ez a jelentés időnként nyelvi szinten is jelentkezik, de kívülállók számára sokszor rejtett, és a tolmácsnak kell az értelmét magyarázatokkal explicitálnia.

A kisbetűs kultúra nem feltétlenül nyelvhez, inkább közösséghez kötődik. Egyfajta norma, értékrend, viselkedésforma vagy életmód, amely időnként a nyelvhasználat során nyilvánul meg. A nagybetűs kultúrához viszonyítva, amely állandó és változatlan, a kisbetűs kultúra az idők során formálódik. Egy tolmácsolás kommunikációs esemény résztvevői műveltségük és kultúrájuk alkotóelemeit az ülés részévé teszik. Építenek és támaszkodnak rá, sőt, egy bizonyos szintig függenek is tőle. A tolmács feladata, hogy nemcsak bizonyos alkalmakkor, hanem egész pályafutása alatt biztonsággal kezelje ezeket a kulturális alkotóelemeket. Fontos, hogy a tolmácsok általában véve biztos kulturális kompetenciával és **széles látókörrel** rendelkezzenek. Ezenkívül tudniuk kell követni a kulturális változásokat, és képesnek kell lenniük objektívnak maradni. Ez utóbbi különösen fontos, mivel a tolmácsok nem keveredhetnek bele túlságosan a kommunikációs helyzetbe, és ennek kommunikációs viselkedésükben is tükröződnie kell.

3.4.6. Tolmácsolás és relevancia

Gutt (2000) alapján kijelenthetjük, hogy a legszembeszökőbb, a forrás- és célnyelv között megfigyelhető nyelvi különbségeken kívül a kontextuális háttérbeli különbségek is problémát okozhatnak a fordítónak (tolmácsnak). Ez azért van így, mert

bármit is tesz a fordító (tolmács) a fordított szöveggel, a kontextus, melyben a célközönség feldolgozza azt, nagymértékben meghatározza a megértést. Ez a kontextusfüggőség az emberi természet része, és legalább annyira meghatározza a fordítást, mint az emberi kommunikációt (Gutt 2000: 230).

Tehát mint az emberi kommunikáció bármely más formája, a fordítás (tolmácsolás) is csak akkor lehet sikeres, ha a beszélő szándékainak megfelelő kontextusban értelmezik. Ezt bizonyítja, hogy a relevancián alapuló fordítás a kontextuális hatás

megőrzésére, valamint „a különböző értelmezések összevetésére törekszik, nem pedig a szavak, nyelvi szerkezetek vagy szövegszerkezeti jellemzők visszaadására” (idem 233).

3.5. Kommunikáció és a tolmács fizikai láthatósága

Az eddig leírtak mind a konszekutív, mind pedig a szinkrontolmácsolásra igazak, noha bizonyos aspektusok szembetűnőbbek a konszekutív tolmácsolás esetében, mint a szinkrontolmácsolás során és fordítva. Vannak olyan egyértelmű, apró eltérések a tolmácsolás két típusa között, amelyek jellegükből és a tolmács fizikai helyzetéből adódnak. A kommunikációs viselkedést illetően azonban a legfontosabb tényező, amelyet figyelembe kell venni, a tolmács fizikai láthatósága a kommunikációs helyzetben. Ebből következően a kommunikációs helyzetnek a tolmácsolás szempontjából legfontosabb jellemzője, hogy a kommunikáció szemtől szemben zajlik-e vagy sem.

3.5.1. *Tolmácsolás szemtől szembeni kommunikációs helyzetben*

Szemtől szembeni kommunikációs helyzetekben a tolmács nincs elkülönítve a résztvevőktől. Ilyen például a konszekutív tolmácsolás, a közösségi tolmácsolás és a fülbesúgásos tolmácsolás is. Ez utóbbi során a tolmács fizikailag jelen van a kommunikációs helyzetben, de szinkron módon dolgozik. A szemtől szembeni kommunikációs helyzetek megkülönböztető jele, hogy a tolmács **fizikailag jelen van és látható**, vagyis egész teste is kommunikációs jelként szolgálhat. Egy ilyen helyzetben a nonverbális kommunikáció sokkal fontosabb szerepet játszik, mint a tolmácskabinban történő tolmácsolás során. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tolmácsoknak különös figyelmet kell fordítaniuk testbeszédükre, nehogy az bármilyen módon ellentmondjon verbális viselkedésüknek.

Ez a szituációs jellemző azonnaliságot is eredményez: ha a tolmács látható, a visszajelzés sokkal gyorsabb és közvetlenebb, mivel a többi résztvevőnek lehetősége van a véleménynyilvánításra és a tolmács megszólítására a kommunikációs esemény alatt, mind verbális, mind nonverbális eszközök segítségével. Ez pedig akár a tolmács viselkedésére is hatással lehet.

3.5.2. *Tolmácsolás nem szemtől szembeni kommunikációs helyzetben*

A tolmácsok gyakran dolgoznak olyan kommunikációs helyzetben, amelynek során távol kell maradniuk a kommunikáció helyszínétől. Az ilyen helyzetekben **szinkron** módon dolgoznak: a többi résztvevővel egy teremben, a kommunikációs esemény helyszínén lévő tolmácskabinban, vagy a kommunikációs esemény

helyszínétől eltérő helyiségben, videokonferencia-berendezés használatával történő távtolmácsolással.

Az, ha egy tolmács a kommunikációs esemény helyszínén, azzal egy teremben lévő tolmácsfülkében, a fülke által a többi résztvevőtől elválasztva helyezkedik el, még nem jelent láthatatlanságot. Csupán kevésbé látható, mint szemtől szembeni kommunikációs helyzetben. Láthatatlanná pusztán akkor válik, amikor az ülés helyszínétől teljesen elkülönítve, távtolmácsolással dolgozik.

Ebben az esetben a testbeszéd kevésbé játszik fontos szerepet, míg a nyelvi előadásmód és főként a paralingvisztikai tényezők hangsúlyosabbá válnak. Éppen ezért a nem szemtől szembeni tolmácsolt kommunikációs esemény során a tolmácsnak muszáj tisztában lennie a vokális kommunikációs utalásokkal, amelyeket a beszédtempóval, a hangerővel, a beszéd folyamatosságával, valamint a hangmagassággal és a hangminőséggel közvetít.

Ez két okból is igaz. Egyfelől az ilyen kommunikációs helyzetben maga a tolmács kevésbé látható, így ezek a **paralingvisztikai tényezők észrevehetőbbé** válnak és több jelentést hordoznak, mint abban az esetben, amikor a testbeszéd is szerepet játszik a megértésben. Ha a paralingvisztikai tényezők a tolmács habozására, bizonytalanságra vagy a megfelelő tudás hiányára utalnak, akkor egyértelműen akadályozzák a kommunikációt.

Másrészről pedig a testbeszéd nagyon könnyen válhat paralingvisztikai tényezővé. Ha a tolmács váratlanul pozíciót vált, elfordul a mikrofontól, vehemens kézmozdulatokat tesz a hallottak elleni tiltakozásként vagy éppen helyeslésként, rázza a fejét vagy megdörzsöli az orrát, az hallatszik a hangminőségén és a beszédsebességén – s mindezek torzítyák az eredeti üzenetet.

Ami a **visszajelzéseket** illeti, az olyan tolmácsolt kommunikációs helyzetekről, amelyek során a tolmács a kommunikáció helyszínétől elkülönítve helyezkedik el, általánosságban kijelenthető, hogy a visszajelzés kevésbé gyors, mint a szemtől szembeni tolmácsolt kommunikációs helyzetek esetében. A tolmácsok kapnak ugyan visszajelzést, de ez általában a szünetek alatt érkezik, miután maga a kommunikáció már elkezdődött – sőt, olykor csak az esemény után érkezik a visszajelzés.

A kommunikációs aktus alatt a tolmács kevesebb közvetlen visszajelzést kap, mint ha fizikailag jelen lenne a teremben, ugyanis az ügyfél ritkán megy be a fülkébe értékelést adni. Ha erre mégis sor kerül, valószínűleg komoly probléma adódott, és a visszajelzés célja ennek korrigálása, és újbóli előfordulásának megelőzése. Leggyakrabban a kérdés-felelet szekció alatt kap a tolmács visszajelzést, mivel ez a leginteraktívabb rész; ha nem is közvetlenül, de a kérdéseken, válaszokon és megjegyzéseken keresztül tudja meg, mennyire volt sikeres a szinkrontolmácsolás.

3.6. A tolmácsolás egyéb kommunikációs aspektusai

A hivatásos tolmácsolás egyéb kommunikációs aspektusai magukba foglalják az ügyféllel való kommunikációt, az üzleti kommunikációt és a kollégákkal történő kommunikációt.

3.6.1. Az ügyfelekkel való kommunikáció

Az ügyfelekkel való kommunikáció szempontjából különbséget kell tennünk a szabadúszó és a főállású tolmácsok között. A **szabadúszó** tolmácsok változatos, a magánjogi szervezetektől az államiakig kiterjedő klientúrájának dolgoznak, és különböző típusú tolmácsolásokat hajtanak végre televíziós eseményektől kezdve testületi üléseken át nemzetközi konferenciákig, mivel nehéz csupán néhány területre specializálódni. Ennek az az oka, hogy a tolmácsolási piac elég változékony, ezért a tolmácsok jellemzően nem engedhetik meg maguknak, hogy csak néhány témakörben vállaljanak munkát. Velük ellentétben a **főállású** tolmácsok cégeknek, hazai vagy nemzetközi szervezeteknek dolgoznak. Az ő szakterületeik ezért szűkebbek, a vállalt kommunikációs helyzetek és az azokon részt vevők pedig kevésbé eltérőek, így a főállású tolmácsok kevésbé változatos beszédközösségekkel és kultúrákkal dolgoznak. Az, hogy szabadúszóként vagy főállású tolmácsként dolgozik valaki, nagymértékben függ a személyiségétől, a munkalehetőségeitől és személyes preferenciáitól is.

Az ügyfelekkel való kommunikáció azonban mindkét esetben fontos. Ezalatt első sorban a tolmács és ügyfele közti közvetlen kommunikációt értjük a kommunikációs esemény előtt és után, nem pedig az alatt. A legtöbb esetben ez a kommunikáció arra szolgál, hogy az ügyfél és a tolmács jobban megismerje egymást, és fény derüljön a kommunikációs esemény tartalmára, formájára, valamint céljára.

A tolmács kommunikációja ilyenkor is nagy jelentőséggel bír, mivel gyakran ez az a pillanat, amikor az első benyomást teheti az ügyfélre. Éppen ezért zökkenőmentesen kell zajlania és professzionalizmust kell tükröznie. A tolmácsnak ehhez mérten kell viselkednie és soha nem engedheti meg magának, hogy kiabálással vagy hangos beszéddel jelét adja ingerültségének vagy dühének azért, mert mondjuk nem kapott meg egy prezentációs anyagot előre. Ezenkívül soha nem látszódnak rajta a stressz, még akkor sem, ha egy ülés várhatóan a szokásosnál nagyobb kihívás elé állítja, nem ismeri előre a tolmácsolási szituációt, a napirendi pontokat, vagy éppen nyelvi kihívásokkal szembesül.

Meg kell még említenünk a tolmács azon képességét, hogy kezelje azokat helyzeteket, amelyek során az ügyfél vagy az esemény résztvevői tévesen ítélik

meg a munkáját és helytelen visszajelzést adnak róla. Még ha tisztában is van azzal, hogy nem követett el hibát, nem engedheti meg magának, hogy támadásba lendüljön, vagy ellentmondjon akár ügyfelének, akár a hallgatóságnak, hanem úgy kell viselkednie, ahogy az egy hivatásos tolmácsról elvárható: tudnia kell kezelni a problémát.

Amikor több tolmács is dolgozik egyszerre, akkor kommunikációs viselkedésüknek azt kell tükröznie, hogy a cél elérése érdekében képesek a csapatmunkára.

3.6.2. *Üzleti kommunikáció és a tolmácsolás*

Az egy adott piacon aktív és tolmácsolást vállaló szabadúszó tolmácsok esetében a kommunikációnak van még egy oldala, amelyet érdemes megemlíteni: az üzleti kommunikáció. **Szolgáltatóként** a tolmácsnak professzionálisnak és tudatosnak kell lennie a kommunikációs folyamat alatt: a kapcsolat felvételétől az árajánlat tételen és a szolgáltatás teljesítésén át a számla kiküldéséig. Értenie kell az írásbeli üzleti kommunikációhoz, mivel e-maileket kell írnia, árajánlatokat kell készítenie és motivációs leveleket kell kiküldenie.

3.6.3. *A kollégákkal való kommunikáció*

A tolmács kommunikációs viselkedését befolyásoló tényezők tárgyalásakor meg kell említeni a kollégákkal való kommunikációt is. A tolmácsolási feladaton kívüli általános, a kollégákkal történő kommunikáció nagyban hozzájárul a feladat alatti kommunikáció sikeréhez.

Ezen belül is ki kell hangsúlyoznunk a kollégák közti kommunikáció fontosságát azon esetekben, amikor több tolmács dolgozik ugyanazon az eseményen (akár konszekutív, akár szinkrontolmácsként). Amit általában elmondtunk a tolmácsokról mint hivatásos kommunikátorokról, ugyanúgy érvényes abban az esetben is, amikor az együtt dolgozó tolmácsok kommunikációjáról van szó, akár egymást váltva, akár egy kabinban dolgoznak (további részletek Chmiel 2008-as tanulmányában olvashatók, amelyet 200 szabadúszó konferenciatolmács bevonásával készített a tolmácskabinon belüli viselkedésről). Ahhoz, hogy a tolmácsolt kommunikációs esemény sikeres lehessen, a tolmácsoknak a kommunikáció során szem előtt kell tartaniuk a **közös célt**: a résztvevők közötti kommunikáció megkönnyítését. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy személyes nézeteltéréseiket vagy véleménykülönbségüket a hallgatóság nem érzékelheti. A tolmácsok közti kommunikáció általában írásban zajlik. Amennyiben mégsem, el kell némítaniuk a mikrofont, vagy meg kell róla győződniük, hogy az ki van-e kapcsolva. Ez a tolmácskabinok közti kommunikációra is érvényes.

4. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz

A tolmácsokat tekinthetjük interkulturális közvetítőeknek vagy szóbeli kommunikátoroknak, mivel feladatuk az, hogy közvetítsék az adó üzenetét a vevő felé úgy, hogy azok nem beszélik egymás nyelvét és nem ugyanabból a kultúrából valók.

Amikor a tolmácsolást a kommunikáció szempontjából jellemezzük, érdemes megvizsgálni a tolmácsnak a kommunikációs folyamat során tanúsított viselkedését, a kontextust, a környezetet, a résztvevőket, valamint a tolmács szerepét és helyét. Ez az elemzés létfontosságú, mivel ez segíti elő, hogy a kommunikációt az adó(k) és a vevő(k) által létrehozott terméknek tekintsük. Ez persze feltételezi, hogy az adó(k) és a vevő(k) aktív szerepet játszanak a végső üzenet létrehozásában. Ennek érdekében pedig személyes és szakmai meggyőződésüket, tapasztalataikat, hozzáállásukat és személyiségüket egyaránt hozzáadják a kommunikációs eseményhez. Ebben az értelemben a tolmács nem egy „átlagos” résztvevő, nem a saját személyiségét, hanem szakmai – kommunikátori – készségeit helyezi előtérbe a kommunikációs folyamat során. Azonban a folyamatnak aktív résztvevője, ami speciális helyet és szerepet biztosít neki.

Ezenkívül a tolmáctól nem várják el, hogy az üzeneten keresztül hozzájáruljon a kommunikációs esemény eredményéhez. Az ő közreműködése a résztvevők közti kommunikáció megkönnyítésében merül ki. Ezt a közreműködést azonban nem szabad alulértékelni, mivel nélküle a kommunikációs esemény nem jöhetne létre.

A tolmácsolás kommunikációs eseményeknek megvannak a maguk sajátos tulajdonságai. Speciális kontextus jellemzi őket, valamint olyan szabályok és normák, amelyek a beszédközösség és a résztvevők életét irányítják. A tolmácsok ebben a fizikai és kognitív környezetben dolgoznak. A tolmácsok sikeres kommunikációs viselkedését nagyban segíti, ha megnyugtató és magabiztos, ugyanakkor diszkrét módon lépnek fel. Ehhez olyan sajátos személyiségjegyek is szükségesek, mint például az empátia, a spontaneitás és a rugalmasság.

Ahhoz azonban, hogy igazán megérthessük a tolmácsokat mint hivatásos kommunikátorokat, további kutatások szükségesek. Az egyik lehetséges irány a hivatásos tolmácsok kommunikatív és interkulturális kompetenciáinak feltárása. Egy másik érdekes témakör lehet a tolmácsok intraperszonális kommunikációjában rejlő jellegzetességek kutatása. Emellett hasznos lehetne egy, az összekötő tolmácsolást elemző empirikus vizsgálat, valamint annak megfigyelése, hogy a tolmácsok milyen hatással vannak arra egy párbeszédben, hogy a résztvevők mikor adják át egymásnak a szót.

II. FEJEZET

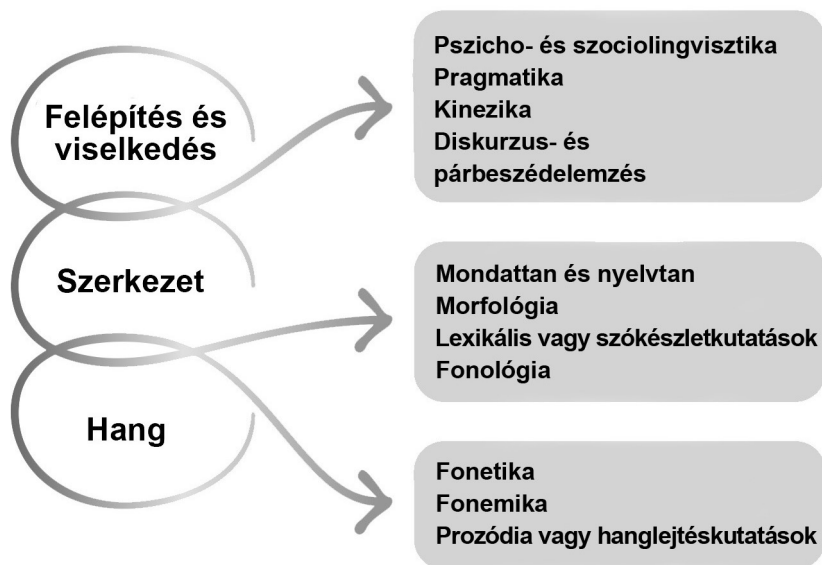
A tolmács beszédviselkedése

A hivatásos kommunikátorszerep mellett a tolmácsok közszereplők is. Hivatásos karrierjük arról szól, hogy a beszélő szóbeli üzenetét továbbadják egy olyan közönségnek, amely nem, vagy csak alig érti az eredeti beszéd nyelvét. Tehát a tolmácsok pályafutásuk nagy részét beszéléssel töltik. A beszédviselkedés éppen ezért fontos része nyelvi és kulturális közvetítésből álló hivatásuknak. Ennek a fejezetnek nem a tolmácsok nyelvi kompetenciájának leírása a célja, hanem nyelvhasználatuk megvizsgálása – különös tekintettel a paralingvisztikai jellemzőkre és azok jelentésre gyakorolt hatására. A következőkben az emberi beszéd főbb jellemzőit vizsgáljuk majd, különös figyelmet fordítva a folyamatos beszédre és annak prosódiai jellemzőire: a hangsúlyra, a hanglejtésre, a sebességre és a hangminőségre. Ezt követően általánosságban tárgyaljuk a beszédviselkedést, továbbá kifejtjük a hangegészség és hanghigiénia jelentését, a hang és az identitás kapcsolatát, a légzés szerepét beszéd közben, valamint a beszédképző szervek működését a hangképzés során. Végezetül a hivatásos tolmácsok beszédviselkedését fogjuk jellemezni.

1. Az emberi beszéd

Első ránézésre a beszéd túl egyszerű fogalomnak tűnik ahhoz, hogy kutatások és tudományos leírások témája legyen, hiszen a hétköznapi és a szakmai kommunikáció során a legtöbb embert érinti. Kommunikációnk legnagyobb része valóban szóban történik. Amennyiben nem lép fel valamilyen egészségügyi probléma, minden ember megtanul beszélni. Amikor már elsajátítottuk a beszéd készségét, az olyan természetesnek tűnik, akár a légzés.

Ahogy Hughes is megjegyzi, a beszéd ugyanakkor más területeket is érint, ezért a beszéd kutatását három külön területre osztja: globális vagy párbeszéd szintre, szerkezeti szintre, valamint a beszédképzés szintjére (lásd 1. ábra). A következőkben első sorban a harmadik szintet és tágabb értelemben a viselkedést taglaljuk:

1. ábra: A beszéd és párbeszédkutatás különböző szintjei és területei
(Hughes 2002: 7 alapján)

tehát azt, ahogyan a beszédet a kommunikáció során a jelentés átadására használjuk, valamint azt, melyek a hanghasználat pszichológiai motivációi.

A legegyszerűbb mód a beszéd sematikus ábrázolására a **beszédlánc** leírása (lásd 2. ábra), mivel illusztrálható vele a beszéd közben történő három fő esemény: a hangképzés a mellkas, torok és fej segítségével a hangok vibrációként történő továbbadása a levegőben és a hallgató füle általi hangészlelés.

Az emberi beszédet a vokális-auditív csatorna vizsgálatának segítségével is jellemezhetjük. Az emberi beszéd és az emberi nyelvi kommunikáció jellemzője, hogy azokat hangképző szervek hozzák létre és a fülön keresztül érzékeljük. Ugyanakkor hangsúlyozni szükséges, hogy mind a beszélő, mind a hallgató agyát számításba kell vennünk a kommunikáció vizsgálatakor. Roach állítása szerint

a beszélő agya a beszéd előállításának irányítását végzi, a hallgató agyának feladata a hallott hangok vizsgálata és átalakítása egy érthető üzenetre. [...] Az agy nem csak a beszédképzéshez szükséges utasításokat adja ki, hanem állandó jelleggel visszajelzést is kap a képzett beszéd hangjai által; ha nem lennének képesek beszédünket ilyen módon folyamatosan nyomon követni és vizsgálni, rendkívüli nehézségeket okozna számunkra a beszéd (Roach 2001: 4).

A beszédet interaktív feladatként és valós időben történő feldolgozást igénylő cselekvésként is jellemezhetjük. A beszéd folyamatának komplexitását a legjobban Levelt írja le, aki megállapítja, hogy

egy átlagos beszédsebességgel rendelkező személy 150 szó képzésére képes percenként [...] – átlagban ez 400 milliszekundumonként egy szó. Idő szűkében ez a sebesség könnyen megduplázható egy szó/200 milliszekundumra. Egy átlagos, iskolázott felnőtt beszélő aktív szókincse körülbelül 30 000 szóból áll. A beszélő ebből a körülbelül 30 000 szóból választja ki a megfelelőt, és folyamatos beszéd közben másodpercenként kettő vagy öt választást végez, s ezt az ütemet határozatlan ideig képes fenntartani. Valószínűleg nincs más olyan minden átlagos felnőttet érintő kognitív folyamat, mely esetén ilyen magas lenne a döntési sebesség. A hibaarány mindezek ellenére nagyon alacsony. Garnham [et al. 1982] arra a következtetésre jutott [...], hogy 191 tévesztés történt egy 200 ezer szavat tartalmazó korpuszban – ez egy tévesztést jelent 1000 szavanként (Levelt 1989: 199).

Ez a bonyolult folyamat részletes tervezést igényel, amely során a különböző részek (hangok, fonémák, szavak, mondatok) jelentéssel bíró kifejezésekké állnak össze.

1.1. Folyamatos beszéd

A spontaneitáson és a valós időben történő képzésen kívül a beszédet még az **összefüggő** jellege is jellemzi. Field szerint beszéd közben

a fonémák egymásba olvadnak: egy olyan szóban, mint az angol macska (*cat*) nem tudjuk megállapítani, pontosan hol végződik a [k] és hol kezdődik a [æ]. Ezenfelül

2. ábra: A beszédlánc (Roach 2001: 4 alapján)

míg a szavakat írásban üres helyek választhatják el egymástól, beszéd közben a szünetek rendhagyóak és nem túl gyakoriak. Tehát, amit valójában hallunk, az nem más, mint összeillesztett szavak láncolata (Field 2003: 93).

Underhill úgy írja le a folyamatos (vagy összefüggő) beszédet, mint „a hangok folyama, amelyet egyszerűsítések rendszere módosít, s ennek hatására a fonémák összekapcsolódnak, csoportosulnak és módosulnak”. Folyamatos beszéd esetén, a „szótári kiejtés módosulásai [...] meglehetősen szisztematikusak; ezek közé tartozik az *asszimiláció* (a hangok változása), *elízió* (a hangkihagyás), *hangkiesés*, *összekötés*, *csatolás* és *betoldott hangok*, valamint *egybeesések*” (Underhill 1994: 58).

Folyamatos vagy összefüggő beszéd esetén a jelentést részben szupraszegmentális tényezők, vagyis talán inkább az azokon általunk végrehajtott változtatások közvetítik. A legfontosabb **szupraszegmentális tényezők** Roach szerint a „hangmagasság, a hangerő, a tempó (a sebesség), és hangminőség [...]”. Ezen jellemzők kutatására gyakran prozódiaikutatásként hivatkoznak. A fenti jellemzők közül két különösen fontos funkció, a hangsúly és hanglejtés alapját képezik” (Roach 2001: 31).

Underhill kényelmes köznyelvi és gyors köznyelvi beszédet különböztet meg. **A kényelmes köznyelvi beszédre jellemző,**

hogy kis mértékben az egyszerűsítések minden formáját tartalmazza. A szavak jobban hasonlítanak szótári formáikra mint gyors köznyelvi beszéd során. Ez a stílus inkább hivatalos környezetben használatos, ezen alkalmakkor a beszélő sokkal óvatosabban, kimértebben, lassabban formálja a szavakat (Underhill 1994: 59).

Összehasonlítóképp, gyors köznyelvi beszéd esetén

több az egyszerűsítés, az egyes szavak pedig távolabb állnak szótári alakjuktól [...]. Ez a stílus kevésbé hivatalos környezetben, például két anyanyelvű beszélő informális beszélgetésekor használatos. [Ezt] a beszélő részéről gyorsaság, illetve a pontos artikulációra fordított figyelem csökkenése jellemezheti (idem).

Clark és Clark úgy írják le az **ideális beszédmódot** mint a mondat végrehajtásának helyes módját, valamint hozzáteszik, hogy

amikor az emberek tudják mit akarnak mondani és ezt folyékonyan el is tudják mondani, akkor ideális a beszédmód. Szövegük előadásakor, néhány szándékos hibától eltekintve a színészek közel kerülnek az ideális beszédmódhoz,

ugyanúgy, mint a gyakorlott felolvasók és a szónokok. A beszédképzéssel foglalkozó elméletek számára az ideális beszédmód nagy fontossággal bír, mindegyik azt feltételezi, hogy az emberek az ideális beszédmódra törekednek, és minden ettől való eltérés azt jelenti, hogy valami hiba történt a tervezés vagy a végrehajtás során. [...] Ideális beszédmód során a legtöbb mellékmondat egy folyékony beszédlánc keretében, egyenletes intonációs kontúr alatt jön létre (Clark és Clark 1977: 261).

Bár az ideális beszédmódot nagyon nehéz kivitelezni, mégis érdemes tüzetesebben megvizsgálni abból a szempontból, hogy a folyamatos beszéd prozódiai jellemzői, például a hangsúly és a hanglejtés hogyan segíthetnek annak létrehozásában.

1.1.1. A folyamatos beszéd hangsúlyai

A hangsúly a beszéd egyik legfontosabb prozódiai jellemzője. Underhill szerint

a hangsúly egy gyűjtő kifejezés, amely a *szóhangsúly* és a *mondathangsúly* is magába foglalja. Előbbi a szóhoz tartozik, míg a utóbbit a beszélő választja, hogy kiemelve a jelentést. A folyamatos beszéd során mind a szóhangsúly (lényegében a beszélőtől *függetlenül*), mind a mondathangsúly (a beszélő miatt) megjelenik. Ilyenkor az egyes szavak hangsúlyát alárendeljük a beszélő által meghatározott mondathangsúlynak, és ezek a mondathangsúlyok alkotják a teljes szóbeli megnyilvánulás ritmusának nagy részét (Underhill 1994: 58).

1.1.2. A folyamatos beszéd hanglejtése

Egy másik szupraszegmentális, prozódikus jellemző, amely befolyásolja a megértést és egyben jelentést hordoz, nem más, mint az intonáció, vagy más néven hanglejtés. A **hanglejtés szerepével** kapcsolatban Underhill megjegyzi, hogy

a hanglejtés és a ritmus együtt segítenek abban, hogy a figyelem a diskurzus információs szerkezetére összpontosuljon, s jelzik, hogy meg „mi mihez tartozik” a szóbeli megnyilvánulásban. Az egyes diskurzusok kontextusán belül a hanglejtés kontúrjait a beszélő választja, és ezek tanúskodhatnak a hozzáállásról, jelölhetnek mondattani határokat, megerősíthetik a kifejezések közötti kapcsolatot és jelezhetik a beszélő és hallgató közötti közös nevezőt (idem 59).

A hanglejtés továbbá „jelölheti a kifejezések különböző formáit, például kijelentést vagy kérdést [...]. A hanglejtés sokat elárul az elmondottakról a hallgatónak.

Segítségével azt is jelezhetjük, hogy épp felsorolunk valamit”. Roach is egyetért azzal, hogy a hanglejtés jelölheti a beszélő pszichológiai állapotát és „jelezheti a beszélő hozzáállását és érzelmeit, így azt a mondatot, hogy ’azt hiszem, ideje indulni’ boldogan, szomorúan, mérgesen stb. egyaránt mondhatjuk”. Ezek mind igazak, ugyanakkor Roach a hanglejtést a beszéd diskurzusszerkezetének tekintében is leírja s kifejti, hogy

azért beszélünk, hogy kommunikáljunk, s ahhoz, hogy ez létrejöhessen, interakcióba kell lépünk a hallgatósággal. Jeleznünk kell, milyen információt adunk át és az hogyan van szerkesztve, ezzel egy időben pedig meg kell tartanunk a hallgató figyelmét és részvételét az információ-átadásban. A kommunikáció sokkal nehezebb lenne a hanglejtés nélkül: gondoljunk csak bele, mennyi félreértést okoz az e-mailben történő kommunikációban, hogy nem támaszkodhatunk a hanglejtésre (Roach 2001: 33–35).

1.1.3. *A folyamatos beszéd sebessége*

A beszéd tempója vagy sebessége szintén olyan tényező, amely befolyásolja az érthetőséget. A sebességet, amelyet általában az egy perc alatt kimondott szótagok számával mérik, a beszélő befolyásolhatja vagy megváltoztathatja. A beszélőnek fontos arra törekednie, hogy egy olyan beszédtempót tartson, amely saját magának és a hallgatónak egyaránt kényelmes.

Richards és munkatársai szerint több tényező befolyásolhatja a beszédsebesség vagy a megnyilvánulás sebességét, így a beszélő személyisége, a téma, a jelen lévő egyének száma, és a beszélő ezekre adott reakciója. Egy másik befolyásoló tényező lehet a beszélő nyelvismerte. Megkülönböztetésre kerül a beszédsebesség és az artikuláció sebessége: az elsőt „a percenként kimondott szótagok mérik, míg az artikuláció sebességét a percenként kimondott szótagok mínusz a szünetek adják. Általában minél hosszabbak és gyakoribbak a szünetek, annál lassabb a beszédsebesség” (Richards et al. 1992: 305).

A **lassú beszédsebességre** remek példa az, amikor felnőttek beszélnek gyerekekhez. Clark és Clark jellemzése szerint

a felnőttek úgy állapítják meg, hogy mit mondanak a gyerekeknek, hogy „az itt és most” elvét veszik alapul, így módosítva azt, hogyan, mit és mikor mondanak gyerekeknek. Ennek három módja van: lelassul a beszéd, egyszerű mondatokat használnak és gyakran ismétlik magukat (Clark és Clark 1977: 326–327).

Egy régóta fennálló nyelvi mítosszal (miszerint egyes nyelvek sebessége nagyobb másokénál) kapcsolatban Roach arra a következtetésre jutott, hogy a sebesség társadalmi meghatározásában keresendő a legvalószínűbb magyarázat. E szerint

néhány kultúrában elfogadható a gyors beszéd, míg más társadalmak a lassú beszédet preferálják. Itt kapcsolatba kerülünk a nemmel is, a lassú beszédet ugyanis általában férfiak esetében részesítik előnyben. Ez azt jelentheti, hogy *normál beszédsebesség* esetén a hang/másodperc arány lényegében minden nyelvnél azonos, viszont különböző nyelvek a társadalmi helyzetnek megfelelően más-más sebességet használnak. (Roach 1998: 155).

Roach megemlíti néhány olyan kutatást, amelyek bizonyították, hogy a beszédsebesség különbségei inkább múlnak a beszéd stílusán (például mesélés vagy interjú esetén), mint beszéd során használt nyelveken. Felsorol néhány **beszédsebességet befolyásoló pszichológiai tényezőt**, és megjegyzi, hogy

természetesen mind képesek vagyunk gyorsabban vagy lassabban beszélni, amikor szeretnénk. A sebesség a beszéd körülményeitől függően változik: gyorsabban beszélünk, ha sietünk, ha valami fontosat mondunk, vagy ha nem szeretnénk, hogy a szavunkba vágjanak. Lassabban beszélünk, ha fáradtak vagyunk vagy unatkozunk. A beszélő érzelmi állapota is nagy befolyással bír a sebességre. Ezenfelül létezik egy személyes tényező is: néhány ember gyorsabban beszél, néhány lassabban, akkor is, ha ugyanazon a nyelven, dialektusban és ugyanabban a szituációban kell beszélniük (idem 156).

Egy utolsó fontos pontot még feltétlen meg kell jegyeznünk: a gyorsabb beszélőket gyakran kompetensebbnek ítélik, mint a lassú beszélőket. Roach meg is jegyzi, hogy „kutatások bizonyítják, hogy a beszélővel kapcsolatos véleményünket befolyásolja a beszédsebesség: [...] több ízben is egyenes arányosságot véltek felfedezni a beszédsebesség és az észlelt kompetenencia között” (idem). Ez látszólag azt jelzi, hogy minél gyorsabb a beszélő beszédsebessége, annál kompetensebbnek ítélik őt a hallgatók.

Érdemes megemlíteni még egy, beszédünk sebességét befolyásoló fontos tényezőt: azt, hogy mennyire stresszes számunkra a kommunikációs helyzet. Ez sok tényezőtől függhet: például az esemény jellegétől; attól, hogy kevésbé hétköznapi vagy hivatalosabb eseményről van-e szó; attól is, hogy jó szónokok vagyunk-e; a felkészültségünkől, a témával kapcsolatos tudásunktól vagy a stresszkezelési képességünkől.

1.2. Hangminőség: helyes hang vs. helytelen hang

Lionel Logue VI. György logopédusa, aki *A király beszéde* című Oscar-díjas film által lett világhírű, a következőt írta 1932-ben:

[c]sak nagyon kevés ember van tudatában, micsoda kincs lehet [ez] a hang. [...] A hang nem csupán a személyiséget jelzi megbízhatóan, de a fizikai állapotot is. Egész életemben a beszédet tanulmányoztam, és meg tudom állapítani valakinek a testi sajátosságait még akkor is, ha a szomszéd szobában tartózkodik (Logue és Conradi 2011: 121–122).

A hangminőség az enyhe, kellemestől a durva, kellemetlenig terjedhet. Richards és munkatársai úgy írja le a hangminőséget, mint

a hallgatók benyomását a beszélő hangjáról. Gyakran hangszínnek is nevezik: ez a kifejezés azokra a jellemzőkre utal, melyek lehetővé teszik egyik beszélő hangjának a másiktól való megkülönböztetését, például amikor valaki képes felismerni, ki van a telefonvonal végén (Richards et al. 1992: 403).

Cooper megállapítja, hogy a hatékony kommunikáció nagyban függ a hang hatékony használatától, és különbséget tesz helyes és helytelen hang között. A **helyes hang** „jól képzett, természetes és egészséges. Az ilyen hang egy értékes eszköz. Szó szerint hipnotizálhatja és megragadhatja a hallgatóságot. A **helytelen hang** ezzel ellentétben nem hatékony, kellemetlen vagy ügyetlenül használt hang, amelynek káros hatása van. Ez a hang „negatív tünetekkel vagy jellemzőkkel rendelkezik”, amelyek „többet ártanak mint használnak. Az ilyen hang inkább gyengít, mint erősít” (Cooper 1984: 4).

Cooper bevezette a **hang által keltett benyomás** (*voice image*) kifejezést, amely a beszélőről hangja által létrehozott képet jelöli, a képet, amelyet a beszédaktus után hagy maga után. A hang által keltett benyomás a „hanghoz és személyhez kötődik. Meghatározza, miként halljuk saját hangunkat és miként fogjuk fel mások hangját, valamint azt is, milyen értelmező megállapítást kapcsolunk ezekhez a hangokhoz”. A helyes hang pozitív hangbenyomást hagy maga után, míg a helytelen negatívát. Egy pozitív hang által keltett benyomás „a beszélő karakterét és lényegét, valamint ötleteit pozitív fényben világítja meg”, míg a helytelen hang „következményeként az egyénre nem vonzó személyiségként emlékezhetnek” (idem 5). Éppen ezért az

egyén kifejezési módja, vagyis az, ahogy a hangját használja, kulcs az identitásához. Ez azt sugallja, hogy a beszédviselkedés nem arról szól, mit mondunk, hanem arról, hogyan mondjuk.

A természetes hang tiszta, dinamikus és helyesen használt. Kommunikációs szempontból rendkívül fontos, hogy a beszélő saját természetes hangján szólaljon meg. Két okból is: ezzel a beszélőre és a tartalomra is felhívhatja a figyelmet. Ahogy Cooper megállapítja, az ilyen hangok „pozitív válaszokat keltenek – *nem* a beszélő hangjával, hanem a személyes jellemzőivel és a beszélgetés tartalmával kapcsolatban. Egy megfelelően képzett hang lehetővé teszi az egyén számára, hogy a lényegüket közvetítsék a kívülág felé, legyen az fizikai, intellektuális vagy érzelmi” (idem 26).

2. Beszédviselkedés

Beszédviselkedés alatt nem pusztán a szóhasználatot értjük: a szóhasználat azon típusa értendő ez alatt, amely lehetővé teszi a beszélők számára kommunikációs céljuk (vagy céljaik) elérését, vagyis a felszólalásuk vagy észrevételeik mögött húzódó szándék megvalósítását. A beszédviselkedést tehát szabályok vezénylik, amelyeknek célja **elősegíteni a kommunikációt**, azaz a beszélő által közölt üzenet megértését, majd reagálni arra. Beszéd közben feltétlen ügyelnünk kell arra, nehogy zavart okozzunk a kommunikációs csatornában, mivel akár a legkisebb inger is megnehezítheti vagy megakadályozhatja annak helyes működését. Ez a kommunikációs csatorna minden szereplőjétől erőbefektetést igényel, azonban a felelősség legnagyobb súllyal a beszélő vállára nehezedik, akinek a beszédviselkedés szabályait kell betartania. Ezen szabályok az üzenet tartalmára és formájára egyaránt vonatkoznak. A jó beszélő ismeri egy beszédközösségen belül a beszédviselkedést irányító szabályokat és normákat, és tudatosan törekszik arra, hogy elsajátítsa és a gyakorlatban is használja ezeket.

Kommunikáció közben egyszerre több feladatot kell teljesítenünk: beszédünknek és viselkedésünknek illeszkednie kell a beszédaktus kulturális keretrendszeréhez. Gósy meghatározása szerint beszédviselkedés alatt a beszéddel kapcsolatos szabályokat, jellemzőket és lehetőségeket értjük, amelyek a beszélőn keresztül valósulnak meg és a nyelv, a beszéd és a viselkedés hármasa által körülhatárolt rendszerbe illeszkednek, s amelyeknek elsődleges célja elősegíteni a megértést és

zavartalan kommunikációt biztosítani (Gósy 1990: 9). A tudatos beszélőnek ismernie kell az alkotóelemek különböző aspektusait. Ezek a következők:

- nyelv: nyelvtan, szókincs, gondolkodás, a téma ismerete, kifejezőkészség;
- beszéd: hangképzés, légzés, kiejtés, prozódiai tényezők;
- viselkedés: szemkontaktus, gesztusok, mozgás, külső megjelenés, etnikai és társadalmi szokások (idem 12).

A beszédviselkedés ezen tágabb értelmezése néhány ponton egybeesik a kommunikációs viselkedés meghatározásával. Véleményem szerint a mi esetünkben szűkebb értelmezésre kell szorítkoznunk. Ezen szűkített álláspont szerint a beszédviselkedés alatt azt értjük, hogyan beszélünk: az üzenet hangzó megjelenését, illetve azt, hogy ez hogyan befolyásolja az érthetőséget és erősíti meg vagy egészíti ki az üzenetet. A testbeszéd, mint például a szemkontaktus, gesztusok, vagy a külsőnk valójában viselkedésünk szerves része, s mivel ezek üzenetet közvetítenek, kommunikációs értékkel bírnak. Azonban viselkedési formaként tekintünk a beszédviselkedésre, mikor azt vizsgáljuk, hogyan beszélünk, hogyan használjuk a hangunk. A nyilvánosság előtt felszólalók esetén ez azt jelenti, hogy a beszéd a beszélő **tudatos erőfeszítésének**, és a legtöbb esetben **tudatos döntéseinek** eredménye, s a beszélő tisztában van a hangképzés és a prozódia szabályaival és a kultúraspecifikus normákkal.

A beszéd nem csupán kommunikációs eszköz: a különböző **érzelmi állapotokat is remekül jelzi**. Hangulatfestő szavak használatával is kifejezhetjük érzelmeinket, azonban azokat hangunk ismérvei, valamint a már korábban ismertetett paralingvisztikai változók (hanglejtés, hangsúly, hangmagasság, beszédsebesség stb.) segítségével úgy is közvetíthetjük, hogy nem teszünk egyértelmű utalást a beszélő hangulatára. Ezek a paralingvisztikai jellemzők fontos információforrásként szolgálhatnak.

A beszéd a **személyiségről is tanúskodhat**, vagyis „azokról az életünk során viszonylag ritkán változó jellemvonásokról, amelyeket az intelligencia, az extrovertizmus, az érzelmi labilitás és pszichoticizmus szavakkal szoktunk azonosítani”. Ezenfelül a „beszéd a társadalmi identitással is összefügg, és egyes beszédminták az olyan demográfiai jellemzőkről is árulkodnak, mint például a kor, a nem, a foglalkozás, az iskoláztatás időtartama és típusa, és a születési ország vagy régió” (Robinson 1972: 72).

2.1. Hangegészség és hanghigiénia

A helytelen hangképzésnek és hanghasználatnak akár egészségügyi következményei is lehetnek (Cooper 1984, Gósy 1990, Potter et al. 1966). A **hangképzési zavarnak** háromféle tünete jelentkezhet: vizuális, érzékelésbeli és hallásbeli. A vizuális tünetek közé soroljuk a hangszálak vöröses elszíneződését, a gyulladást és a duzzadtságot. A hangszálak megvastagodása, megnagyobbodása, sérülése, kitágulása és lebénulása mind-mind a diagnosztizált rendellenességek közé tartozik, és esetenként neurológiai hatásról is beszélhetünk.

Az érzékeléssel kapcsolatos tünetek közé sorolandó az önkénytelen krákogás, a köhögés, a rövidebb vagy hosszabb hanghasználatot követő súlyosbodó hangkimerültség, a gége vagy az azt körülvevő terület akut vagy krónikus irritációja, a nyaki vénák és/vagy artériák duzzadtsága, a torok merevsége, idegen anyag vagy gombóc érzete a torokban, az irritált vagy viszkető fül, a rendszeres torokfájás, a kaparó vagy száraz torok, a megerőltető beszéd, valamint a fulladásérzet, a feszes vagy szorító érzés a torokban, a fájó fül, a feszülő hát és nyak, a fejfájás, a váladékképződés, a fájó nyelvtő, és a látszólag indokolatlan krónikus fogfájás.

A hallható tünetek közé az akut vagy krónikus rekedtség, a lecsökkent vagy korlátozott hangtartomány, a hangszín váltakozása a tiszta és a fátyolos, reszelő, érdes vagy gyenge hang között, a gégegyulladás, a hang hirtelen elcsuklása, hang megugrása, a naponta vagy havonta többször elmenő, majd visszatérő hang, a reggel tiszta hang berekedése délutánra vagy estére, és az egyes hangok hiánya vagy hallhatatlansága tartozik (Cooper 1984: 114–117 alapján).

A hangbántalmak akár **hangöngyilkossághoz** is vezethetnek, amely szakkifejezést Cooper a célból alkotta, hogy külön felhívja arra a figyelmet: a rosszul vagy ártalmasan használt hang valóban fizikai kárt okozhat a használójában, mivel a hosszú távú helytelen hanghasználat az egészségére is veszélyes lehet. A helyzet akár diszfóniáig, azaz a hangkárosodásig vagy hangképzési nehézségekig is súlyosbodhat. A diszfóniának két fő típusát különböztetjük meg: a szervi diszfóniát és a funkcionális diszfóniát. A szervi jellegű diszfónia olyan „hangrendellenesség, amelynél a gége (vagy a gégeszerkezet) szervi elváltozást mutat. Esetenként veleszületett vagy strukturális abnormitásról van szó (például hangszalagbénuláskor), máskor a diszfóniáért a gége részleges vagy teljes eltávolítása felelős, mint a géget közvetlenül támadó betegségek (például rák) alkalmával.” Funkcionális diszfónia esetén nem beszélhetünk neurológiai vagy szervi kiváltó okról. A helytelen, illetve a káros hanghasználat a normális gégeszerkezetet érinti. Ezen rendellenességek közé soroljuk például a görcsös diszfóniát, vagy az orrhangot (idem 109–110).

2.2. Hang és identitás

A hang és a személyiség nagyon szorosan kötődnek egymáshoz, ezért különösen fontos, hogy saját természetes hangunkra ráleljünk, és azt használjuk, hiszen kifejezőmódunk személyiségünk szerves része. Ahogy Yule is hangsúlyozza, a hang és az identitás szorosan összekapcsolódnak, amely nem másnak, mint „a nyelv természetével kapcsolatos néhány csodálatos ténytudásnak”, illetve a hangképzés fizikai és biológiai sajátosságainak köszönhető. Yule megfogalmazása szerint

két, testi szempontból különböző egyén szükségszerűen különböző méretű és alakú vokális traktussal kell, hogy rendelkezzen. Ebben az értelemben a vokális traktus minden embernél más és más. Ennek következtében a fizikai tulajdonságok tekintetében minden ember kiejtése különböző. Tehát egy olyan egyszerű szónak, mint az *én*, fizikai szempontból több ezer lehetséges kiejtése van (Yule 1997: 53).

Ezen a ponton feltétlen szót kell ejtenünk a **hangtípusokról**, amelyek Cooper szerint „a társadalom kulturális normáihoz, illetve az egyének megfigyeléseinek alapuló, egy adott foglalkozással, pozícióval vagy szituációval kapcsolatos sztereotípiákhoz való hozzáállásunkat testesítik meg”. Ami a hangtípusok elsajátítását illeti, azokat „tudatosan vagy öntudatlanul sajátíthatjuk el, azonban mindkét esetben a használója által kellemesnek ítélt hangfogalomról árulkodik” (Cooper 1984: 57).

A hangváltozat tudatos befolyásolásával kapcsolatban Cooper a következő észrevételt teszi:

Lehet, hogy az egyén azért választotta ezt a hangot, mert mások kedvező megjegyzésekkel illették azt. Lehetséges, hogy ez a hangváltozat egy bizonyos társadalmi osztályhoz, pozícióhoz, vagy korosztályhoz köthető ember ideális hangváltozatát testesíti meg, s ezért megfelel egy egyfajta képzeletbeli szerepnek és hangidentitásnak (idem).

Richards és munkatársai a fentiekhez hasonló értelemben használja a **módosított beszéd** fogalmát, vagyis „a szándékosan elváltoztatott beszédet, amely igyekszik műveltebbnek és kifinomultabbnak hatni. A legtöbb esetben ideiglenes változásról van szó, s a beszélő idővel visszatér normális beszédmintázatához”. A módosított beszéd a nyelvi bizonytalanságból is fakadhat, amely a beszélőkre és írókra jellemző, nyelvhasználatuk valamely sajátosságával, vagy az általuk beszélt nyelvi változattal kapcsolatos bizonytalanság (Richards et al. 1992).

Az öntudatlan hangtípus elsajátítással kapcsolatban Cooper azt állítja, hogy ez olyankor is bekövetkezhet, mikor

a személy egy barátja, vagy még gyakrabban egy családtagja hangját utánozta. Esetenként a megfázás vagy megbetegedés által kiváltott hangtípus a fentiek elmúltával is megmarad. A hang gyakran árulkodik személyes igényeinkről is, például mikor egy félénk ember halkán beszél, vagy amikor egy bizonytalan személy magabiztosnak szeretne tűnni, s ezért tekintélyt parancsolóan, hangosan beszél (Cooper 1984: 57).

Cooper szerint azonban a hangváltozatok keletkezésére az esetek többségében „kihat a hangismeret hiánya, valamint a társadalom, a család, az iskola, a munkahely [valamint] a média szegényes hangpéldái, amelyek megerősítik és állandósítják a hangsztereotípiát” (idem).

Említést kell tennünk még egy jelenségről: a **hangskizofréniáról**, azaz arról a „hanghasználattal kapcsolatos zavarról, amelynek következtében a beszélő minden alkalommal más és más hangot használ. A hangok ezen hullámvasútja véletlenszerűen váltakozó hangmagassággal és hangminőséggel jellemezhető. A hangskizofrénia a biztos lábakon álló hangidentitás hiányából fakad” (idem 65).

Végezetül meg kell említenünk, hogy egyáltalában nem ritka jelenség a második, vagy felvett hang (módosított hang) használata, ugyanis legtöbbször különböző hangon szólunk szüleinkhez, gyermekeinkhez, háziállatainkhoz, illetve kollégáinkhoz. Más hangon beszélünk, mikor nyilvánosan szólalunk fel, mint mikor magánjellegű beszélgetésbe elegyedünk. Sőt, valójában mindnyájan rendelkezünk „legalább egy második vagy felvett hanggal, melyet különleges alkalmakra tartogatunk. Ez a hang a hangmagasság, a hangszín, a fókuszpont, a hangminőség, a hangerő vagy a hangmérték tekintetében eltér, időszakosan használjuk, s akkor is csak rövid ideig” (idem).

2.3. Hangképzés és légzés

A hangképzés és a légzési folyamatok leírása feltétlen szükséges ahhoz, hogy jobban megértsük a beszédviselkedést. A hangképzés igencsak összetett folyamat (Cooper 1984, Gósy 1990, Puppel 1992, Roach 2001). A beszéd közben használt összes hangot a tüdőből kiáramló levegő segítségével képezzük, amely ezután a légcsövön

(trachea) keresztül folytatja útját. A légcső a tüdőhöz kapcsolódik, a mellkastól a nyakon keresztül egészen a gégeig tart. Itt kezdődik a vokális traktus. A levegő keresztüláramlik a vokális traktuson, és az ajkakon keresztül hagyja el az emberi testet (lásd 3. ábra).

Az emberi beszéd és a légzés egymáshoz hasonló tevékenységek. Hogy Roach szavait idézzem, a beszédet

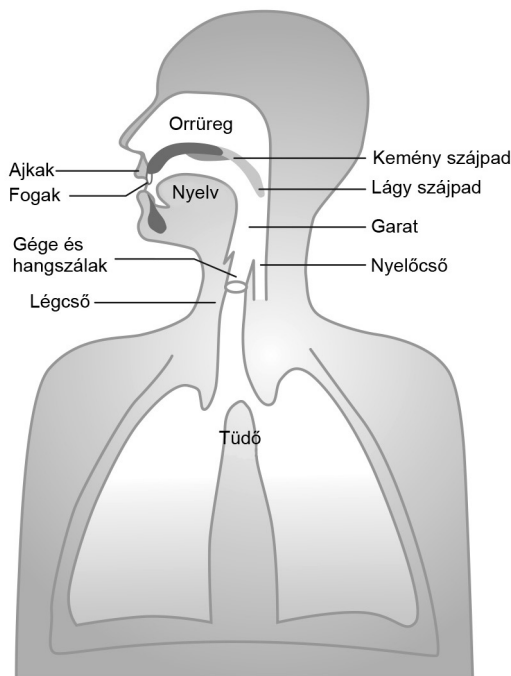
„módosított légzésként” is jellemezhetjük: a beszéd folyamat az esetek túlnyomó többségében azzal kezdődik, hogy a beszélő mellkasában tárolt levegő a tüdőből kiáramlik, s a torkon és a szájon keresztül távozik a szabadba [...]. Ezt a tevékenységet ’kilégzésnek’ nevezzük, amennyiben a légáramlat útját semmi nem állja, illetve ’sóhajnak’, ha mindezt olyan erősen csináljuk, hogy az hangot ad (Roach 2001: 11).

Beszéd esetén azonban a hangképzés érdekében beleavatkozunk a levegő áramlásába. Field szerint a „[b]eszédet a **vokalizáció jelenlétével** is jellemezhetnénk [...]. Két döntő tényező határozza meg, hogy a nyelvhasználó tud-e beszédszerű hangokat képezni:

- a) Az általunk használt **hangképző szervek** alakja, mérete és helyzete. A beszédhez a nyelv, a fogak, a lágyszájpad, az állkapocs és az orrüreg bonyolult együttműködése szükséges, továbbá az, hogy képesek legyünk megfeszíteni hangszálainkat, amikor csak szeretnénk.
- b) Képesnek kell lennünk párhuzamosan lélegezni és hangokat kiejteni. Az ember sokkal nagyobb mértékben tudja irányítani a légzését, mint a legtöbb állatfaj. Ennek köszönhetően képesek vagyunk levegőt juttatni tüdőnkből a hangképző szerveinkig anélkül, hogy megzavarnánk a kilégzési folyamatot (Field 2003: 6).

A rendes (fiziológiai) légzés és a beszéd közben történő légzés közti különbségek szemléltetésekor feltétlen megjegyzendő, hogy a

halk légzés (amikor nem beszélünk) olyan ritmikus tevékenység, amelynek során egy percen belül körülbelül tizenötször lélegezzük be és ki a levegőt. A légzés ezen típusánál a légzési ciklus belégzési és kilégzési fázisainak időtartama nagyjából megegyezik. Azonban a beszédhez csak a kilégzési fázist vesszük igénybe. A mellkas térfogata rendes légzés esetén belégzéskor és kilégzéskor ugyanakkora, azonban beszéd közben ez az összhang egyértelműen eltűnik. [...] Tehát a beszéd felülírja a légzés folyamatát” (Puppel 1992: 9).

3. ábra: A légzőrendszer és a vokális traktus (Roach 2001: 12 alapján)

Összehasonlításképp Gósy szerint normális légzéskor körülbelül 500 cm^3 levegő cserélődik ki a tüdőnkben. Mellkasi légzés esetén ez 1500 cm^3 , míg hasi légzés esetén eléri a $2000\text{--}2500\text{ cm}^3$ -t is. A nők többsége beszéd közben mellkasi légzést, míg a férfiak túlnyomó része hasi légzést végez. A két légzés közti leglényegesebb különbség annak tudható be, hogy az első esetén a levegő a mellkasban tárolódik, míg hasi légzéskor a rekeszizmok működtetésének köszönhetően több levegőt használhatunk a hangképzéshez. A megfelelő mennyiségű levegő gondoskodik a biztos hangképzésről, továbbá azt is lehetővé teszi, hogy a beszélő saját akarata szerint artikuláljon beszéd közben. Ezenfelül csökkenti a szorongást, s ezzel segít a stresszkezelésben. Beszéd közben ajánlott az orron, vagy az orron és a szájon keresztül lélegezni.

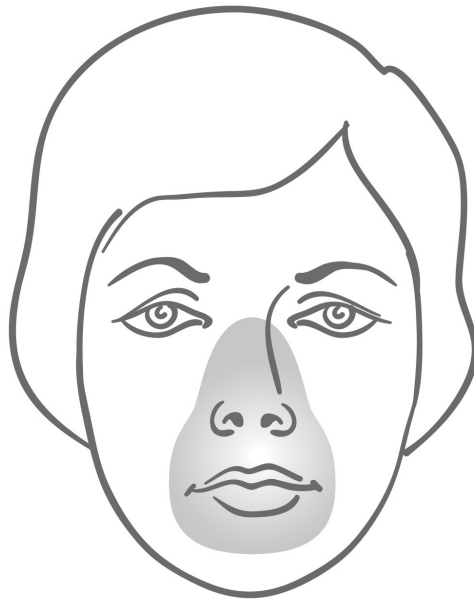
Gyakran találkozhatunk olyan előadókka, akik beszédük kezdetekor alig kapnak levegőt és nehezen lélegeznek. Ennek sok esetben az az oka, hogy a beszélők az idegesség és az elégtelen stresszkezelés miatt rengeteg levegőt lélegeznek be, s ez megakadályozza őket a beszéd elkezdésében. Ennek következtében a levegő nagy részét már a beszéd kezdete előtt kifújják. A fentiek miatt beszéd előtt ajánlatos kisebb levegőt venni, s pár mondat után kialakítani a megfelelő méretű légoszlopot.

A **helyes légoszlop** a beszéd fenntartásában is fontos szerepet játszik. Az önmegfigyelés segít annak felmérésben, hogy mennyi levegőre van szükségünk beszéd közben. Megtudhatjuk, hogy mennyi ideig tudunk beszélni egy bizonyos mennyiségű belélegzett levegővel, mikor kell növelnünk a légoszlop áramlásán, illetve azt, hogy mikor kell légoszlopot létrehozunk. A légoszlop növeléséhez kiegészítő levegőre van szükség, tehát kis mennyiségű levegő belégzésére (Gósy 1990: 17–19).

Cooper a felső mellkasi légzéssel szemben a hasi légzés mellett teszi le a voksát, s azt állítja, hogy a hasi támogatásnak

köszönhetően megfelelően tudjuk szabályozni a levegő-felhasználást. Ennél a légzés típustól a toroktáji izmok helyett a hasizmokat feszítjük meg, mely utóbbiakat anélkül feszíthetjük és gyakorolhatunk rájuk nyomást, hogy beleavatkoznánk a vokalizáció folyamatába. A helyes légzéssegítés erőfeszítés vagy túlerőltetés nélkül szabályozza a levegőmennyiséget (Cooper 1984: 46).

Cooper (1984) és Gósy (1990) is foglalkozik a **megfelelő légzési technikákkal**, amelyeket különösen fontosnak ítélnék, mivel ezek az érthető és tiszta beszéd alapjai. A szerzők kiemelik, hogy a helyes légzést nagyon könnyű elsajátítani, s néhány

4. ábra: A maszk

alapvető légzési gyakorlatról is szót ejtenek. Ezeket a hangképzési és légzési gyakorlatokat hatékonyan felhasználhatjuk akkor is, ha szeretnénk megismerni hangunk, és így megfelelő hangtudatosságra szert tenni. Ezek segítségével jobban irányíthatjuk a hangunk sebességét, a hangszínt, hangunk élénkségét és annak közvetítését, tehát jobb hangminőséget érhetünk el. A hangképzési folyamatok átható ismerete végső soron pedig segít a stresszkezelés fejlesztésében.

Cooper szerint a jól hallható, megfelelően közvetített, egészséges hangot a maszknál képezzük. Meghatározása alapján a **maszk** az arc azon része, amely az orrnyerget és az orr ajkakhoz közeli, oldalsó részeit foglalja magába. Ez a terület azért kapta a maszk elnevezést, mert az ókori Görögországban a női és férfi szerepekben egyaránt feltűnő színészek egy olyan maszkon keresztül beszéltek, ami arcuknak pont ezen részét takarta el és felerősítette hangjukat (Cooper 1984: 15).

3. A tolmács beszédviselkedése

A szakmai teljesítményre egyes foglalkozásoknál kiemelkedő hatással lehet az egyén hangja. Ezekhez a foglalkozásokhoz legtöbbször egy bizonyos beszédviselkedés is társul. Egyértelmű, hogy például a tanárok, politikusok, újságírók, színészek, televíziós hírolvasók és tolmácsok is a hangjukra támaszkodva végzik munkájukat. Ez viszont nem csak a mennyiségi tényezővel, vagyis a beszéddel töltött idővel jellemezhető: az egyén hangja minőség szempontjától is megközelíthető. Ez utóbbi azért is fontos, mert, ahogy arról már volt szó, a jó hangminőség felkelti a hallgató érdeklődését a beszélő és a beszéd tartalma iránt is. Az efféle hivatásoknak legtöbbször egyébként is természetes velejárója a közönség figyelmének elnyerése és megtartása.

Azonban a tolmácsok szakmája különbözik minden más előbb említett foglalkozástól, mivel amíg mások néha elhallgatnak és figyelnek a többiek szavaira, a tolmácsok, kiváltképp a konferenciatolmácsok, sosem hallgatnak. Az újságíró például, miután feltett egy kérdést, általában csendben marad, amíg a válasz érkezik. Csakúgy, mint a tanár, amikor egy diákot kérdez vagy a diák szóban teljesít egy feladatot. Ezzel szemben a tolmácsok tulajdonképpen egyszer sem hagyják abba a beszédet. Mi több, szinkrontolmácsoláskor, amikor a tolmács nincs fizikailag jelen a beszélővel a közönség előtt, sőt alig vagy egyáltalán nem is látható, mivel egy fülkében ül, távol a figyelem középpontjától, a tolmács eggyé válik a hangjával, hiszen csak a hangjával van jelen.

A tolmácsok beszédviselkedésének egy másik sajátossága abból ered, hogy mások mondanivalóját közvetítik. Ennek számos következménye van. Először is

valaki más kommunikációs igényét és célját kell kifejezniük. Másodszor: valaki más hozza létre a beszédük tartalmát és üzenetét. Tehát motivációjuk eltér az eredeti beszélő motivációjától, azonban kommunikációs céljuk ugyanaz. Harmadszor: a tolmácsok legalább két aktív nyelvet használnak beszédtevékenységük során. Az is egyértelmű azonban, hogy beszédviselkedésüknek ugyanolyan tökéletesen kell követni az eredeti beszélőt, ahogy azt kommunikációs viselkedésük teszi, annak érdekében, hogy a forrásnyelvi beszédnek ne csupán az üzenetét közvetítsék, hanem a professzionalizmusát is. Beszédviselkedésük következőképpen szakmai viselkedésük része és kommunikációs viselkedésük egy másik oldala.

Az a tény, hogy a tolmácsok **másodlagos beszédalkotók**, számos következménnyel járhat beszédviselkedésükre nézve a hangképzés, a paralingvisztikai jellemzők, mint a hanglejtés, beszédsebesség, hangmagasság és hangidentitás terén. A következőkben megvizsgálunk e jellemzők közül néhányat, és megvitatjuk, miként alkothatnak ideális előadásmódot. Ezt nem lehet pontosan körülírni – viszont a mi szempontunkból hasznos, mivel a tolmács beszédviselkedésének végső célját fogalmazza meg. Ez a megállapítás akkor is igaz marad, ha az eredeti beszélő előadásmódja korántsem ideális.

3.1. A tolmács hangképzése

A professzionális tolmácsoknak ismerniük kell a hangképzésben résztvevő beszéd-szerveket, és magát a hangképzési folyamatot is: ezek nem csak a tolmácsolás szempontjából meghatározók, hanem a hosszú távú egészségügyi okok miatt is. A tolmácsoknak csakúgy, mint más közszereplőknek, jó hangminőséggel kell rendelkezniük, hiszen a szakmában egyre nagyobb a verseny, s könnyen lehet, hogy a hangminőség alapján fognak kitűnni a versenytársak soraiból. Mint azt már említettük, egy jól hallható, kellemes hangra odafigyelnek, s ez a beszélőben is **magabiztosságot kelt**. Erre a tolmácsok nagyban támaszkodnak, mivel munkájukat folyamatosan kritikus szemmel figyeli mindenki, aki részt vesz a tolmácsolt kommunikációs szituációban.

A sikeres kommunikációs folyamatban kulcsfontosságú szerepet tölt be a hallgatóság figyelmének elnyerése és megtartása. Ez kiváltképp fontos a tolmácsolási szituáció esetében, mert a tolmácsolás használójának részéről is jelentős erőfeszítést feltételez. Emiatt, ha egy tolmács hangja elvonja, nem pedig megragadja a hallgatóság figyelmét (mert túl nyers vagy túl magas), az a **tolmácsolás minőségén** ront.

Fontos ismerniük a helyes légzési technikákat is, mert a tolmácsok általában mikrofonba beszélnek, amely a szükséges hangok mellett felerősít minden

felesleges hangot is. A légzés ellenőrzése nem csak a **hangkezelés** lényeges része, de a **stresszkezelés** egyik formája is egyben. A megfelelő légoszlop kialakítása és így a helyes légáram létrehozása gyakran jobb stresszkezeléshez vezet, ami pedig nyugodtabb és dinamikusabb hangot eredményez. A folyamatos légáram kialakításához helyes testtartás szükséges: a törzs egyenesen tartása, ülve és álló helyzetben egyaránt. Az ilyen és ehhez hasonló technikákat könnyű megtanulni. Tolmácsképző intézmények gyakran tesznek a tantervbe beszédtechnika-oktatást is, azzal a céllal, hogy a leendő tolmácsok hangminőségét javítsák, illetve megismertessék őket a stresszkezelési módszerekkel.

A tolmácsok beszédviselkedésének egy másik sajátossága abból ered, hogy a forrásnyelvtől eltérő nyelveket használnak beszédtevékenységük során. A legtöbb tolmácsnak két aktív nyelve van, vagy legalábbis arra törekszenek, hogy kettő legyen, ez pedig azt jelenti, hogy legalább két nyelv anyanyelvi szintű vagy majdnem anyanyelvi szintű beszélői. Ennek eredményeképp a beszédképzésben, konkrétan az artikulációban résztvevő szerveikre nagyobb szintű **rugalmasság** jellemző. Ezeknek a szerveknek hangok szélesebb skáláját kell képezniük, még hozzá az adott nyelv anyanyelvi és nem anyanyelvi beszélői számára egyaránt érthetően.

3.2. A tolmács beszédviselkedése és prozódiaja

Mivel a tolmácsok egy másik beszélő szóbeli üzeneteit adják vissza egy másik nyelven, beszédviselkedésüket befolyásolhatja az eredeti beszélő beszédviselkedése. Ez legjobban talán a hanglejtésükön, illetve ritmusukon, a beszédsebességükön, előadásmódjukon, valamint a szünetek meglétén vagy esetleg azok hiányán érezhető. A prozódiai jellemzők kulcsfontosságúak az üzenet közvetítésében: egyetlen változás a prozodiában az egész beszéd üzenetén módosíthat. A tolmácsok gyakran hajlamosak ezeket a jellemzőket figyelmen kívül hagyni, annak ellenére, hogy teljesítményük egyik rendkívül fontos részét képezik. A prozódia olyan, mint az ajándék csomagolópapírja. Az első benyomást alakítja ki; ez az első találkozás a közvetítendő üzenettel.

3.2.1. Hanglejtés tolmácsolás közben

A monoton hanglejtés nehezebbé teszi a tolmácsolást hallgatóknak, hogy felfogják az elhangzottak által közvetített üzenetet. Ez sokszor külön erőfeszítést igényel a résztükről, amit a tolmácsnak inkább kerülni kellene, hiszen az ő feladata a megértés és a kommunikáció elősegítése lenne. A helyes hanglejtés fontos része

a minőségi tolmácsolásnak, mivel kiegészítő vagy rejtett jelentést egyaránt közvetíthet. A helytelen hanglejtés pedig akár olyan mértékben eltérítheti a jelentést, hogy a tolmácsolandó beszéd üzenete teljesen megváltozik. A hanglejtés grammatikai jelentést is hordozhat, mint például kérdések vagy kijelentések esetében. Egy kijelentéshez kiegészítő információt is társíthat, például ha nagyon magabiztos, vagy épp ellenkezőleg, kételkedő hanglejtéssel hangzik el. Ezen kívül jelezheti a beszélő állásfoglalását – helyeslést vagy helytelenítést – a szóban forgó témával kapcsolatban.

Más nyelvekre más hanglejtésminták a jellemzők. A hanglejtésminták különbözhetnek ugyanazon nyelv bizonyos variációi között is, mint például a brit angol és az amerikai angol esetében. Egyes beszélőközösségekben az is előfordulhat, hogy nemtől vagy kortól függően tapasztalhatunk eltéréseket a hanglejtésmintákban. Emiatt a tolmácsoknak különösen nagy figyelmet kell fordítani a hanglejtésre, hogy megértsék, milyen üzenetet hordoz egy-egy hanglejtésminta.

3.2.2. Beszédsebesség tolmácsolás közben

A tolmácsoktól folyamatos, zavarok nélküli beszédet várnak el. Ennek egyik előfeltétele a megfelelő beszédsebesség. Meg kell találniuk azt a **kényelmes sebességet**, amely lehetővé teszi számukra, hogy figyeljék saját szavaikat, elgondolkodjanak az elhangzottak jelentésén, és áthelyezzék az üzenetet egyik nyelvről a másikra. A túl gyors beszédnek számos hátránya van. Megnehezíti az üzenet megértését a hallgatók számára. Azt a benyomást keltheti, hogy a tolmács valami miatt izgul, ami viszont azt eredményezheti, hogy a hallgatóság elveszíti bizalmát az tolmácsolás során, mivel a tolmácsnak nincs ideje figyelemmel kíséreni saját szavait. Emellett a gyors beszéd rendkívül kimerítő is, így sokkal több energiát emészt fel a tolmácsolási feladat teljesítése.

A túl lassú beszéd sem megfelelő, mivel a hallgatóság ezt nyelvi bizonytalanságként értelmezheti, illetve azt a benyomást keltheti, hogy a tolmács nem értette meg az eredeti előadó mondanivalóját. Ez azzal is járhat, hogy a tolmács beszéde fárasztóvá, esetleg unalmassá válik, ami miatt a hallgatóság elvesztheti az érdeklődését, a tolmács pedig a hallgatóság figyelmét.

A megfelelő sebességet azért is nehéz megtalálni, mert a tolmács nagyban függ az eredeti beszélő üzenetátadásának sebességétől, valamint az időkorláttól, amelyet mindkettejüknek be kell tartani. Az eredeti beszéd sebessége túl gyors vagy túl lassú is lehet, mivel az eredeti beszélő, annak ellenére, hogy közönség előtt beszél, nem biztos, hogy tisztában van a közszereplés alapszabályaival, vagy esetleg túlzottan izgul ahhoz, hogy odafigyeljen beszéde prozódijára.

A tolmácsoknak azonban nem szabad követni az eredeti sebességet, amennyiben az megnehezíti a megértést a hallgatóság számára. A tapasztalt tolmácsok már elsajátították a szükséges technikákat, amelyekkel ellensúlyozhatják a túl lassú vagy túl gyors beszédet.

Olyan sebességgel kell beszélniük, amely nem csak nekik, hanem a hallgatóságnak is kényelmes. A kényelmes sebesség azt jelenti, hogy a tolmács beszéde érthető és megfelelő előadásmódot tesz lehetővé, vagyis nem csak a kiejtés, de a mondandó is tisztán érthetővé válik. Ez magában foglalja a tolmács beszédének könnyedségét, vagy legalábbis azt, hogy a könnyedség benyomását keltse. Ehhez a prozódia tökéletes ismerete és tudatos irányítása szükséges.

Mindez lehetővé teszi a **folyamatosság** megfelelő szintjének elérését is. A megfelelő folyamatossághoz azonban számításba kell venni annak a nyelvnek a prozódiai jellemzőit is, amelyre éppen dolgozik a tolmács. Ezen jellemzők, mint például a hanglejtés, sebesség, hangsúly, a szünetek anyanyelvi szintű alkalmazásának ismerete mind szükségesek az anyanyelvi vagy közel anyanyelvi szintű nyelvismeret eléréséhez, ami a hatékony tolmácsolás feltétele. A jó minőségű tolmácsolás természetes hangzású, illetve kellemes és könnyű hallgatni, odafigyelni rá. Azonban ha a prozódia szabályait valamilyen okból megszegik, még az akcentusoktól mentes tolmácsolás is zavaróan hat.

Darò szerint a tolmács beszédének sebességét hat tényező befolyásolja, nevezetesen (1) az eredeti beszélő sebessége, (2) a fordítás iránya, (3) a fordítandó szöveg típusa (például műszaki vagy szónoki szöveg), (4) a tolmács által használt stratégia (szó szerinti vagy jelentésközvetítő fordítás), (5) a tolmács nyelvtudása, illetve (6) fiziológiai képességei (Darò 1994: 255).

Meuleman és van Besien tanulmányozta azokat a stratégiákat, amelyeket konferenciatolmácsok alkalmaznak szélsőséges sebességnél, vagyis amikor a beszéd rendkívül gyors. A szakirodalomban többféle módszer és javaslat található ezzel kapcsolatban: a szegmentálás (*szalámitechnika* vagy franciául *saussissonage*) többek között például rövid és egyszerű mondatok használatát, mondatok felosztását, semleges mondatkezdés jelent. Meuleman és van Besien tizenhat Brüsszelben, franciáról holland nyelvre dolgozó tolmács segítségével végezték tanulmányukat, és azt találták, hogy az összetett szerkezetű mondatok esetén leggyakrabban szegmentálást alkalmaztak, a nagyon gyors beszédek esetében viszont az eredeti beszélő szoros követése (*tailing*) tűnt sikeres stratégiának. Azt is megállapították, hogy bár mindkét stratégia használható szélsőséges sebességű beszédek esetén, a sikeresség aránya változó, és befolyásolhatja a tolmács egyéni stílusa is (Meuleman és van Besien 2009: 31–32).

3.3. A tolmács hangidentitása

A hangidentitás a tolmácsok számára természetesen felmerülő probléma, hiszen nem a saját kommunikációs igényük kielégítése végett beszélnek: könnyen belátható, hogy az ügyfél beszédviselkedése befolyásolhatja a tolmács beszédviselkedését és hangidentitását is. Ezenfelül az ügyfél gyakran egyes szám első személyben beszél, ami még inkább felhívja a figyelmet az identitás és hangidentitás problémájára.

A legtöbb emberre jellemző, hogy különböző helyzetekben különböző hangot használnak. Emellett gyakran külön beszédviselkedést is kifejlesztenek e különböző helyzetekre. Erre a legnyilvánvalóbb példa, amikor gyerekekhez, esetleg segítségre szoruló idősökhöz beszélünk, vagy megszólítunk egy számunkra ismeretlen személyt, vagy olyasvalakivel beszélgetünk, akit nagyon is jól ismerünk. Egy tolmács esetében még kézenfekvőbbnek tűnik **felvett hangot** használni, amikor a munkáját végzi, több okból is. Mivel a tolmácsok nem saját beszédet adnak elő, hanem közvetítenek, nem akarnak, talán nem is tudnak azonosulni az eredeti beszélővel és beszéde mondanivalójával. Ebben az esetben előfordulhat, hogy a tolmácsok módosítanak a beszédmódjukon, hogy eltávolítsák magukat a beszélőtől. A tolmácsok sokszor hivatalosabb stílus elérése érdekében is használhatnak különböző hangidentitást. Egy másik lehetséges magyarázat különböző hangidentitás kialakítására az is lehet, hogy bizonytalanok a mondanivalójuk nyelvezetét vagy tartalmát illetően. De az is lehet, hogy egy váratlan stresszor megjelenése miatti adrenalinszint emelkedés következtében nagyobb lélegzeteket vesznek, mintha nem jutnának elég levegőhöz, ez pedig gyakran megnövekedett beszédsebességet eredményez. Saját tapasztalatom alapján ez legtöbbször nem tudatosul, vagyis a tolmács ritkán érzékeli az így bekövetkezett változást.

Ez a módosított vagy felvett hang és beszédviselkedés lehet csupán átmeneti is, például amikor váratlan stresszor váltja ki. Amint a stresszor hatása elmúlt, a tolmács visszanyeri természetes hangját és beszédviselkedését. A felvett hang lehet azonban állandó is. Következésképpen a tolmács hangidentitása abban a pillanatban megváltozik, hogy felölti a tolmács szerepét: szakmai szerepükhöz egy másik hangot és beszédviselkedést társítanak, amelyek jellemzői eltérnek a hétköznapi életben használt, személyiségükhöz kapcsolódó szokásoktól. Annak, hogy a tolmács használ-e felvett hangot munkája során, csak akkor van jelentősége, ha a felvett hang nem hangzik elég természetesnek vagy kellemetlen a hangzása: a túl magas vagy túl monoton hangok nem segítik elő a megértést. Sőt mi több, nehezebbé teszik a gondolatok közvetítését.

4. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz

A beszéd egy eredendően instrumentális tevékenység. Azért beszélünk, hogy egy bizonyos hatást váltsunk ki a hallgatóságból információ közlésével, szórakoztatással vagy ismereteink továbbadásával, hogy csak pár példát említsünk. Olyan üzenetet próbálunk átadni, amely kommunikációs célunknak és szándékunknak megfelel. Vannak kivételek, de a legtöbb egynyelvű kommunikációs helyzetben történő elsődleges kommunikációs tevékenységünkre ez jellemző.

A tolmácsok hivatásos közszereplők, akik „másodlagos” kommunikációban vesznek részt, mivel valaki más beszédének jelentését közvetítik és más beszélők gondolatait adják vissza a beszélőétől eltérő nyelven. Ez számos következménnyel jár a beszédviselkedésükre nézve, amely gyakran eltér az eredeti beszélőtől.

Mivel a tolmácsok beszédviselkedése teremti meg a kapcsolatot köztük és a hallgatóságuk között, ez közvetíti szakértelmüket is. Szakértelmük tehát tükröződik beszédükben, előadásmódjukban, az aktív nyelveik folyékonyságában és az ezekre jellemző prozódia megfelelő használatában. Ahhoz, hogy egy kényelmes, „ideális” sebességet fenn tudjanak tartani, anyanyelvi vagy közel anyanyelvi kompetenciával kell rendelkezniük, nemcsak a lingvisztikai, hanem a paralingvisztikai jellemzőket illetően is.

Kommunikációs viselkedésüknek egyik kulcsfontosságú eleme a beszédviselkedés, amely a jelentés közvetítéséért felel. Így a tolmácsoktól elvárható a zavartalan beszédviselkedés kialakítása és alkalmazása, mivel ez nem csak elősegíti a hallgatók megértését, hanem erősíti is a tolmács beszédébe és teljesítményébe vetett bizalmukat. Azaz a tolmácsok beszédviselkedése szakértelmük és professzionális magatartásuk lényeges alkotóeleme.

A zökkenőmentes tolmácsolás folyamatos és könnyen követhető. Elmondható róla, hogy a hanglejtés, a sebesség és a folyékonyság egyaránt a megértést segítik elő. Tudatos tevékenység, amelyet megfelelő hanggal végeznek, hiszen a rosszul használt hang nehezebben kelti fel az érdeklődést a tolmácsolás iránt és hallgatni sem olyan kellemes. A hang tudatos használata nem foglalja magában mesterkéltné prozódikus szokások alkalmazását. Épp ellenkezőleg, az egyénre jellemző természetes hang és hangmagasság megtalálását jelenti.

A tudatos beszédtevékenység és a hang irányítása is fontos szerepet játszik a hang egészségének és higiéniájának megőrzésében, illetve a hangképzési zavarok elkerülésében. A hangképzési zavarok leggyakoribb szenzoros tünete a hangfáradtság és köhögés, amelyeket gyakran a hang természetes működésének részeként

fogadunk el. Ugyanakkor ezek a tünetek zavaró hatással vannak a prozódia és a beszédviselkedésre is. Továbbá a helytelen hangképzés hosszú távú egészségügyi problémákat is eredményezhet.

A professzionális beszédviselkedés lényeges előfeltétele a helyes légzéstechnikák és testtartás kialakítása. Ezek lehetővé teszik a megfelelő légáram kialakítását, ami a beszéd érthetősége és a jól hallható hang szempontjából elengedhetetlen. A helyes légzés a stresszkezelésben is segít, és ellensúlyozhatja a nyelvi vagy tartalmi bizonytalanságot is. Ebből következően a tolmács felhasználhatja a helyes légzést arra, hogy összeszedettebben beszéljen, és ne pazarolja szükségtelenül energiáját.

Mindazonáltal még nagyon sok kérdés vár válaszra és sok empirikus kutatásra lesz szükség, hogy megértsük, mely tényezők játszanak szerepet a tolmácsok beszédviselkedésében. Elég-e a tudatos hanghasználat ahhoz, hogy a tolmácsok jobban irányításuk alá tudják vonni beszédjük szupraszegmentális jellemzőit? Hogyan befolyásolja a vélt magánéleti vagy szakmai identitás a tolmácsok beszédviselkedését? Mennyire kerülhető el tolmácsok számára, hogy saját érzelmeik kihallhatóak legyenek a hangjukból? Lehetséges-e fenntartani egy teljesen semleges, elfogulatlan magatartást a tolmácsolás üzenetének tartalma iránt? Mennyire befolyásolja a tolmács beszédviselkedését a témához való viszonyulása? Milyen hatással van a tolmács beszédének paralingvisztikai jellemzőire a tolmácsolandó beszéd szakmai jellegének mértéke? Ezen kérdések megválaszolására további kutatásokra van szükség.

III. FEJEZET

A tolmács nyelvi viselkedése

A tolmácsolás két nyelv valós idejű használata, a tolmácsok pedig hivatásos nyelvhasználók. A laikusok számára a tolmács munkájának ez talán a legszembevetőbb oldala. A tolmácsolásra mint információfeldolgozásra azonban már kevésbé tekintünk. A következőkben megvizsgáljuk a neuropszichológia és a pszicholingvisztika a tolmács nyelvi viselkedésének szempontjából releváns kérdéseit: a nyelv és az agy kapcsolatát, a mentális lexikont és a kétnyelvűséget.

1. A nyelv és az agy kapcsolata

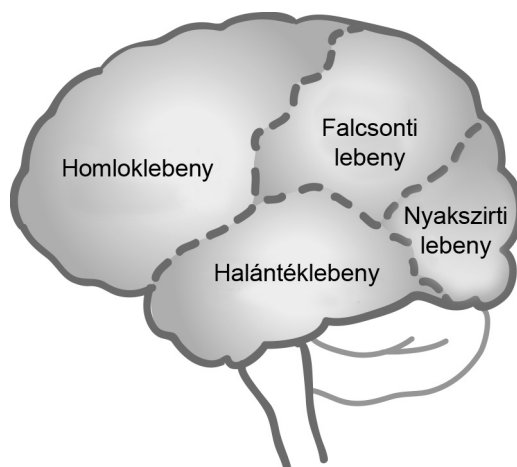
Mivel a beszéd agyműködés eredménye, ezért a nyelvi viselkedés leírásakor szükséges tárgyalnunk ezt a fajta agyműködést is. Az agy a kommunikáció, az információátvitel és -feldolgozás, a beszédpercepció és -produkció központja.

Az ember és a nyelvi képességgel nem rendelkező főemlősök agyának méretbeli és szerkezeti eltéréseire Field (2003) kétféle lehetséges magyarázatot ad a nativista és a kognitivisták elmélet formájában. Az előbbi szerint a csecsemők gyors és eredményes nyelvvelsajátítását a veleszületett nyelvi képesség teszi lehetővé. A kognitivisták elméletében azonban azt mondja ki, hogy az emberi agy működési sajátosságai választják el más főemlősöktől és ezek adtak lehetőséget a nyelv kifejlődésére.

1.1. Az agy szerkezete

Az emberi agyat háromféleképpen oszthatjuk fel: felső és alsó részre, bal és jobb oldali féltekére, valamint elülső és hátsó részre.

Az agy felszíni rétege az **agykéregből** áll, amelyet szürkeállománynak is neveznek, mivel levegővel érintkezve ezt a szint veszi fel. Az agykéreg számos összetettebb feladatot lát el, például kapcsolatot létesít a tárolt információk között, elemzi

5. ábra: Az emberi agy

a beérkező adatokat és irányítja a kifinomultabb izommozgásokat. A felszíni réteg alatt található a **fehérállomány**, amely főleg idegrostból épül fel. Az agy ezen alsó része a reflexekért felelős, olyan funkciókért, mint a légzés és szívverés. Az agy alsó részén helyezkedik el a **kisagy**, amelynek feladata, hogy koordinálja a különböző automatizálódott izommozgásokat (Field 2003).

Az agy bal és jobb **agyféltekéből** áll. A bal agyféltekéhez kötődik a mozgás és észlelés a test jobb oldalán, a jobb agyfélteke pedig a bal oldalért felel. Általánosságban azt is mondhatjuk, hogy a bal félteke a legtöbb emberben az analitikus információfeldolgozás és a szimbolizáció helyszíne, a jobb pedig a perceptuális és térbeli reprezentációé. A két féltekét a **kérgestest**, azaz idegi kapcsolatok összetett hálózata, köti össze (idem).

Az agy elülső és hátulsó szerkezetét illetően négy fő régiót – vagy **lebenyt** – különítünk el féltekénként. Ezek a homloklebény elöl; a halántéklebény, a nyakszirti és falcsoni lebeny pedig hátul helyezkedik el (lásd 5. ábra).

1.2. A nyelv lokalizációja az agyban

Eddig számos kísérletet tettek rá, hogy a nyelvet lokalizálják az agyban. Két elmélet létezik arról, hogy milyen agyi területhez köthető a nyelv. Egyes kutatók úgy tartják, hogy a nyelv egy vagy több meghatározott területre korlátozódik, ami pedig azt támasztaná alá, hogy más kognitív folyamatoktól független beszédképességgel

rendelkezünk. Megint mások azt állítják, hogy a nyelv eloszlik az agy egészében (Field 2003).

A nyelv agyi lokalizálására tett kísérletek a 19. századig nyúlnak vissza. Ezek főleg olyan betegektől származó empirikus adatokra támaszkodnak, akik a nyelvi képességüket károsító agysérülést szenvedtek el. Az agykutatás e korai korszakának két legkiemelkedőbb alakja a francia sebész Paul Broca és a német orvos Carl Wernicke. Paul Broca az 1860-as évek elején előadást tartott a Francia Antropológiai Társaságban. Ekkor ismertette húsz súlyos beszédkárosodásban szenvedő betegen tett megfigyeléseit. Tizenkilencben a húsz esetből a nyelvi zavarokat a bal oldalon, rögtön a fül előtt, valamivel a vége alatt (vagyis a bal homloklebeny alsó részén) történt agykárosodás okozta (Field 2003). Ezt a részt ma **Broca-területnek** nevezzük, és láthatólag a lokalizációs elméletet igazolja, valamint arra utal, hogy a beszédprodukcióért felelős régió a bal agyféltekében található.

Néhány évvel később, 1874-ben Carl Wernicke azonosított egy másik, a nyelvi deficithez köthető agyi területet, amelyet **Wernicke-területnek** neveztek el róla. Ez a terület szintén a bal agyféltekében helyezkedik el, a halántéklebeny hátsó részében, a bal fül mögött. A lokalizációs elméletet azonban megkérdőjelezi a nyelv és beszéd agyi folyamatainak helyét modern képalkotó technikákkal vizsgáló kutatások. A legújabb agyi leképezésből származó adatok szerint

a nyelv az egész agy területén aktivitást vált ki. Az eredmények azt is alátámasztják, hogy bizonyos szótári elemeket (színek, ételek, eszközök nevei) az agy más-más területén tároljuk. Az agy a nyelvfeldolgozás kétféle folyamatot különbözteti meg: a központi részek a gyors műveletekért felelnek (pl. fonémák azonosítása), más részek a lassabb, asszociatív műveleteket végzik (pl. jelentések) (idem 56–57).

Ezek az eredmények, amelyek a nyelvet az agy egészének működéséhez kötik, nem mondanak ellent Broca és Wernicke korábbi megállapításainak. Ha annak feltevéséből indulunk ki, hogy a nyelvi képesség nem korlátozódik egyes agyi területekre, hanem az egészét igénybe veszi,

el kell fogadnunk, hogy ehhez kiterjedt idegi összeköttetésekre van szükség az információk továbbításának és összeállításának érdekében. Valószínűnek látszik, hogy a Broca- és Wernicke-terület ezen idegi hálózatok gócpontja. Ennek értelmében az afáziás beteg agyában nem a „nyelv központja” sérült, hanem az információt továbbító nélkülözhetetlen idegi összeköttetések (idem).

1.3. Agyi lateralizáció: bal és jobb agyfélteke

A beszéd kapcsán fontos megjegyezni, hogy a jobb fület a bal agyféltekével összekötő idegi kapcsolatok vastagabbak, mint a másik oldalon, a bal fültől a jobb agyféltekébe indulók. A nyelv és beszéd folyamatait a bal és a jobb agyfélteke koordinálja, ezek pontos szerepét azonban még ma is vitatják. Korábbi feltevések szerint a beszédmegértés a bal oldal aktivitásához kötődik, a jobb oldal pedig más típusú észlelésben vesz részt, amilyen például a zenei képesség (Gósy 1999: 21).

A két félteke kapcsolata a test többi részével **kontralaterális**, ami azt jelenti, hogy az agy jobb oldala irányítja a test bal oldalának mozgását és érzékelését, az agy bal oldala pedig a test jobb oldalán történőt. Továbbá a bal félteke a legtöbb emberben az analitikus információfeldolgozás és a szimbolizáció helyszíne, a jobb pedig a perceptuális és térbeli reprezentációé. Ha továbbvisszük ezt a gondolatmenetet, azt is mondhatjuk, hogy a bal agyfélteke fontos szerepet játszik a beszédfeldolgozásban, a Broca és Wernicke által megfigyelt jelenségek pedig valóban a bal agyfélteke károsodásával jártak (Field 2003).

Az előbbieket fényében azt állíthatjuk, hogy a nyelv és a beszéd lokalizálható a bal agyféltekében, ez azonban nem zárja ki a jobb agyfélteke szerepét a beszéd folyamataiban. Ugyan megállapíthatjuk, hogy főként a bal agyfélteke vesz részt a nyelv dekódolásában, a beszédpercepcióban és annak megértésében, a jobb agyfélteke azonban átvehet egyes folyamatokat ezek közül olyan esetekben, amikor korai életkorban agykárosodást szenved valaki. Ez a jelenség a **relateralizáció**. Ennek az lehet az oka, hogy „korai életszakaszban az agy szerkezete rugalmasabb, a neurális kapcsolatok még nem alakultak ki és a nyelv ekkor még nem összpontosult egy féltekén”. Ez azt jelenti, hogy ha a bal agyfélteke baleset vagy sebészeti beavatkozás következtében nem elérhető, a jobb agyféltek átveheti a nyelvi funkciókat (Field 2003: 97). Lenneberg elméletének értelmében, ha valaki bizonyos életkor előtt szenved el agysérülést, előfordulhat, hogy beszédképessége teljesen helyreáll. Ezt az időszakot kritikus időszaknak nevezik az elsőnyelv-elsajátítás viszonylatában, és nagyjából 5 és 7 éves kor közé teszik (Field 2003, Gósy 1999).

2. Mentális lexikon

A szóbeli kommunikáció legszembetűnőbb célja a vizuális és hangminták értelmezése olvasás, illetve beszéd közben, amihez a memóriánkban tárolt ismeretekre

van szükségünk a bejövő érzékszervi adatokban szereplő szavakról. Ezt az ismeret-halmazt hívjuk mentális lexikonnak. Garnham szerint a mentális lexikon meghatározza a szó helyesírását, kiejtését, mondatrészi szerepét és jelentését. E lexikonról azonban célszerű feltételeznünk, hogy nem magát a szavak jelentését tartalmazza, hanem utalásokat a szóban forgó jelentésre (Garnham 1985).

A mentális lexikon egyik fő jellegzetessége, hogy **igen rendszerezett**, hiszen óriási mennyiségű szót foglal magában. Becslések szerint valószínűtlen, hogy egy tanult felnőtt által ismert szavak száma ne érné el az 50 000-et, de akár 250 000 is lehet. Ez azt jelenti, hogy a szavak nem lehetnek egymás hegyén-hátán az elmében és a mentális lexikon szisztematikusan rendezett (Aitchison 1987).

A mentális lexikonban tárolt szavak szisztematikus rendszerezésének másik oka az, hogy gyorsan előhívhatónak kell lenniük. Ahogy Aitchison megjegyzi, a pszichológia vizsgálatok fényt derítettek rá, hogy a memória rugalmas és növelhető, feltéve ha az információ rendezett (lásd 6. fejezet). Továbbá véletlenszerű adatokra és számokra meglehetősen nehéz emlékezni, viszont óriási mennyiségű információra emlékezünk és hasznosítunk, amennyiben ezek jól rendszerezettek (idem 5).

A mentális lexikont gyakran hasonlítják nyomtatott szótárakhoz (Aitchison 1987, Garnham 1985). A szótárak és a mentális lexikon azonban alapvetően eltérő módon tárolják a szavakat. Az egyik ilyen alapvető eltérés a szótárak és a mentális lexikon rendező elvének különbözőségében rejlik. A szótárban betűrendben találjuk a szavakat, viszont az emberi elme mentális szótára nem rendszerezhet kizárólag a hangzás és írásmód alapján. A jelentést is figyelembe kell vennünk, hiszen gyakran tévesztünk össze hasonló jelentésű szavakat. Ez azt sugallja, hogy a mentális lexikon valószínűleg jóval összetettebb, mint az általunk ismert szótárak, amelyekkel szemben támasztott egyik fő követelmény az átlátható rend (Aitchison 1987: 10–11).

A nyomtatott szótárak és a mentális lexikon a kontextus tekintetében is különböznek, az előbbiek véges számú szót tartalmaznak. Ebből kifolyólag a nyomtatott szótárak elavulása elkerülhetetlen, mivel a nyelv állandóan változik, a szókincs pedig minden nyelvi terület közül a leggyorsabban. Ennek ellenkezője igaz a mentális lexikonra, amelynek tartalma folyvást változik, hiszen szüntelenül új szavakat találunk ki, valamint megváltoztatjuk a már létezők kiejtését és jelentését. Ezenkívül gyakran alkotunk új szavakat és adunk a szavaknak új jelentéseket. A mentális lexikon tehát sokkal **könnyebben változik és rugalmasabb**, mint a nyomtatott szótárak.

Egy másik különbség abból ered, hogy a mentális lexikon sokkal több információval szolgál minden bejegyzésről, valamint az, hogy a nyomtatott szótárak leginkább elszigetelten tárgyalják a szavakat. A nyomtatott szótárak rendszerint

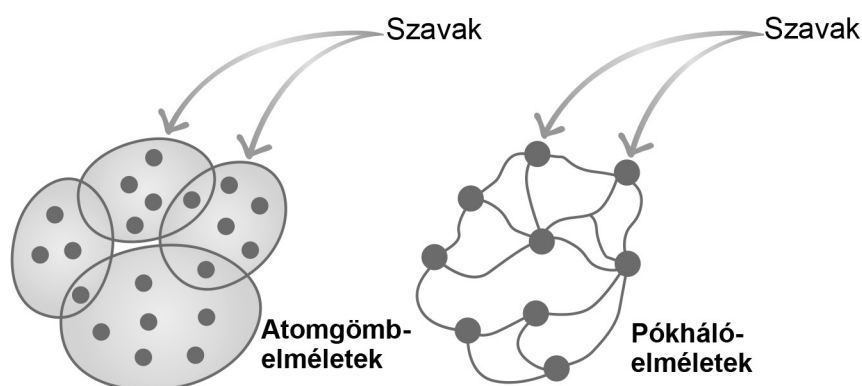
fekete-fehér definíciót adnak és ritkán szentelnek helyet a használati gyakoriság feltüntetésére (idem 12–13.)

Ami pedig a hangzást illeti, a szótárak általában egy kiejtést jelölnek meg elemenként. Ezzel szemben az anyanyelvi beszélők „nagy valószínűséggel értenek meg eltérő kiejtéseket. Az is valószínű, hogy az ő repertoárjukban is számos kiejtés szerepel, az adott helyzet formalitásától és a beszédsebességtől függően” (idem 13–14).

2.1. A mentális lexikon szerkezete

A mentális lexikont leképező modelleket két csoportba oszthatjuk: az atomgömb és a pókháló elmélet (Gósy 1999, Aitchison 1987). Az **atomgömb** elméletet így foglathatjuk össze, hogy a szavak a „jelentésatomok” közösen használt tárából épülnek fel, és az egymással kapcsolatban álló szavak közös jelentésatomokon osztoznak. Ezek értelmében a mentális lexikon eltérő méretű jelentésmezőkön alapul, és e mezőket alkotó elemek egyszerre több mezőhöz is tartozhatnak. Az atomgömb elmélettel szemben a **pókhálóelmélet** azt mondja ki, hogy a szavak összetartozását azért ismerjük fel, mert a beszélők kapcsolatokat alakítottak ki közöttük (Aitchison 1987: 64). Ez azt jelenti, hogy bármely szemantikai egység számos más egységgel áll kapcsolatban (lásd 6. ábra).

A két elmélet közül a pókháló elmélet tűnik alkalmasabbnak arra, hogy leírja, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a szavak az elmében (Gósy 1999, Aitchison 1987). Szóasszociációs kísérletekből származó eredmények arra utalnak, hogy a mentális lexikonban a szavak jelentésmezők alapján rendeződnek, és az ugyanahhoz

6. ábra: Atomgömbök és pókhálók (Aitchison 1987: 64 alapján)

a **jelentésmezőhöz** tartozó szavak szoros kapcsolatban állnak egymással. A mellérendelő és állandósult szókapcsolatok elemei közt erős a kötelék. A mentális lexikon rugalmas, mivel „hacsak a kapcsolat nem közkeletű, az emberek valószínűleg inkább kitalálják az elemek közti kapcsolatot gyorsan elemzéssel, mint hogy a mentális lexikonban található rögzített adattáblázathoz fordulnának.” Asszociációs vizsgálatok megerősítik azt az elképzelését, hogy a mentális lexikon „a témákat valamelyest függetlenül tárolja, és a jelentésmezők károsodhatnak anélkül, hogy ez a többire kihatna, bár egészséges nyelvhasználók esetében nem feltételeznénk ilyen fokú elszigeteltséget az egyes területek között” (Aitchison 1987: 84–85).

A mentális lexikon folyvást **változik**, egyénre jellemző és nyelvspecifikus, valamint nem azt a szókincset jelenti, amelyet a beszélő rendszerint használ. A mentális lexikon három különböző részből áll, amelyek határa elmosódott: aktív, passzív és aktivált. A mentális lexikon aktív része olyan nyelvi elemeket tartalmaz, amelyeket a beszélő gyakran használ. A passzív rész elemeit a beszélő ritkán használja. A mentális lexikon aktivált része azokat az elemeket foglalja magában, amelyeket a beszélő az adott pillanatban használ. Ezek az aktív és a passzív részhez is tartozhatnak (Gósy 1999). A mentális lexikon szavainak aktiválásakor „az emberek zsonglőrökre hasonlítanak [...] mivel egyszerre kell szemantikai, szintaktikai és fonológiai információt kezelniük” (Aitchison 1987: 165). Továbbá „sokkal több szó aktiválódik a megnyilatkozás tervezése közben, mint amennyire szükség van, e szavak zavaró módon fel-felbukkannak beszédünkben” (idem 175).

2.2. Szóelőhívás a mentális lexikonból

Számos elképzelés modellezi a mentális lexikon elemeinek előhívását, ezek a lépcső modell, a vízesés vagy zuhatag modell és a terjedő aktivációs modell. E három közül az utóbbi látszik a legvalószínűbbnek, amelyet más néven interaktív aktivációs modellként emlegetnek (Aitchison 1987). E modell figyelembe veszi, hogy az előhívási folyamat számos állomása kapcsolódik egymáshoz, amelyek akár egyszerre is történhetnek. A modell azt is megmutatja, hogy előhívás közben a hangzás és a jelentés hatással vannak egymásra.

A terjedő aktivációs modell az **áramkörök** működéséhez hasonlítja a szavak előhívását a mentális lexikonból. Ez a kép jól kifejezi azt, hogy az előhívás az elektromosság áramlásához hasonlóan történik, vagyis ahogy az áram az összekapcsolt áramkör különböző pontjai között folyik oda és vissza (Aitchison 1987). Ez a modell azt is megjelenti, hogy a gyakoribb szavak kevesebb aktiválást igényelnek,

valamint azt is, hogy a nyelvbottlásokat a témák (jelentésmezők) öntudatlan aktiválódása okozza, és amint egy téma aktiválódik, hangalakok és jelentések sora is aktívvá válik.

Az interaktív aktivációs modell az agy működéséről szerzett ismereteinket tükrözi. Aitchison (1987) szerint ez a modell megerősíti, hogy a szavak közti kapcsolatok fontosabbak, mint azok abszolút helye a rendszerben, ez pedig egybevág azzal, amit az agyról tudunk: lehetetlen olyan pontossággal meghatározni bizonyos funkciók helyét, mint mondjuk a szívben vagy a vesében.

2.3. Szófelismerés

Akkor kerül sor a szófelismerés jelenségére, amikor azonosítottuk a bejövő adatot, és már csupán egyetlen jelölt jöhet szóba. Továbbra is rengeteg a megválaszolatlan kérdés a szófelismerés működésével kapcsolatban. Ugyanakkor azt biztosan tudjuk, hogy a szófelismerés jó része találmomra történik, hiszen a normál tempójú beszéd felfogásának fizikai körülményei nem ideálisak, nem hallhatunk minden fonémát, hiszen a beszédtempó túlságosan gyors. A beszédérzékelésre egy másik tényező is hatással van, mégpedig az, hogy a hangok a szomszédos hangok következtében módosulhatnak. Ennek megfelelően a hangszegmensek nem különíthetők el, ugyanis minden irányban hatással vannak egymásra. Arról már nem is beszélve, hogy zajos világunkban egész szórészeket érthetünk félre.

A szavak kitalálásának gyakorlati megvalósulására ugyanakkor ismerünk néhány alapelvet, úgymint a gyakorisághatást, a szó/nemző hatás, a kontextushatás, vagy a szavak felsőbbrendűségének hatását (Garnham 1985, Gósy 1999).

A fentebb említett **gyakorisághatás** elvének alapján az általánosabb kifejezésekre gyorsabban születik lexikai és a kiejtéssel kapcsolatos döntés, mint a ritkább szavakra. Ugyanez a helyzet áll fenn, amikor a szavakat a hosszuk alapján hasonlítjuk össze – a hosszabb szavakat viszonylag ritkábban alkalmazzuk (idem).

A **szó/nemző hatás** értelmében azok a betűláncok, amelyeket nem tudunk értelmes szavakkal azonosítani, például az angolban az „xgyz”, a lexikai döntésekre vonatkozó kísérlet értelmében rendkívül gyorsan elutasításra kerültek anélkül, hogy egyáltalán megpróbáltuk volna elérni a lexikont. A kísérletek azt is bizonyították, hogy azokat a nemszavakat, amelyek akár szavak is lehetnek, például „nint”, valamivel tovább tart elutasítani, mint elfogadni a ritkán hallott szavakat. Az egyik további eredmény értelmében minél nagyobb a hasonlóság a nemszavak és a valódi szavak között, annál nehezebben kerül elutasításra a nemző (idem).

A szófelismerés során a **kontextushatás** abban érvényesül, hogy a szavakat kontextusban sokkal gyorsabban azonosítjuk, mint kontextus nélkül, és hogy az egyszerű szóösszetételek gyorsítják a szófelismerést. A kontextushatás érvényesül abban az esetben is, ha az írott nyelvben egy betűsor nehezen kiolvasható, ha pontok takarják el, össze van firkálva vagy halvány, a lexikai döntés nem meglepően lelassult (idem 45–46). A kontextushatás könnyedén alkalmazható a beszélt nyelvre is: fizikai interferencia, például rossz hangminőség vagy túl sok zaj esetén a beszédészlelés és a lexikai döntés gyorsasága egyaránt sérül.

A **szavak felsőbbrendűségének hatása** a szavak felismerésének a módjában is érvényesül, ugyanis egyszerűbb felismerni egy-egy betűt egy szóban, mint egy egyedülálló vagy egy X-sorban elhelyezkedő betűt. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy „a szavak felismeréséig nem az összetevő betűk felismerésével és a mentális lexikonban ábécérend alapján történő keresés által jutunk el” (idem 46).

A szófelismerés meghatározásának érdekében több különböző modelltypust is létrehoztak. Garnham (1985) ezeket az elméleteket közvetlen elérési modellekként és keresési modellekként kategorizálta, Aitchison (1987) pedig szeriális és párhuzamosan modellekként. A szófelismerés kapcsán az is felmerül, hogy a lehetséges jelölteket egyesével vesszük-e sorra vagy egyszerre. Az utóbbira nagyobb az esély, ugyanakkor sok a bizonytalan tényező ahhoz, hogy határozottan e mellett tehesük le a voksunkat.

Végezetül elmondható, hogy a tudatunk nem véletlenszerűen tárolja a szavakat. A mentális lexikonunk raktározása azonban igenis jól szervezett, a szavak ugyanis mind kapcsolódnak egymáshoz. A szavak jelentésmezejétől függően ezek a kapcsolatok erősebbek vagy gyengébbek is lehetnek. Ennek megfelelően a tárolás a lexikális hozzáférést támogatja, vagyis a szükséges szavak előhívását. A szóviszszakeresésre egyfajta szétterülő aktiválásként is tekinthetünk, olyan jelenséggént, amely a szavak közötti asszociatív kapcsolatokra épít. Amikor a „telefon” szót halljuk, egyből aktiválódnak a „mobiltelefon”, „csörgés”, „felvenni” és „tárcsázás” kifejezések is. Az aktivizálás azonban rövid idő elteltével lecseng.

2.4. Egyéni és közösségi lexikonok

Az egyéni és közösségi lexikonok fogalma új megvilágításba helyezi az emberi mentális lexikon tartalmát és rendszerezését. Clark szerint mindannyian rendelkezünk egyéni lexikkal – olyan szavak összességével, amelyeket gyakrabban vagy ritkábban használunk –, valamint azt is állítja, hogy a közös nyelvhasználók

egyéni lexikonjai eltérnek egymástól. Nem véletlenszerű, hanem szisztematikus különbségekről van szó. Clark szerint „ezek a különbségek segítenek annak meghatározásában, hogy mit értünk a szavakon, és hogy miként adjuk át ezt a hallgatóságunknak. El nem választható szerepet játszanak a hangképzés összetételében és interpretációjában. Közvetlenül hatnak a nyelv felépülésére és a nyelvhasználatra” (Clark 1998: 63).

Clark érvelésének alapja az ún. **közösségi lexikon**, vagyis az „olyan szókincs, amely egy-egy közösségre jellemző – például az orvosokra, focirajongókra vagy San Franciscó-iakra, akiket elkülöníthetünk tapasztalataik és ismereteik alapján: hiszen értenek az orvosláshoz, a focihoz, vagy San Franciscóban laknak”. A közösségi lexikonoknak négy jellemző tulajdonsága van: 1. az eredeti jelentéshez egyébképzet társul; 2. általunk is felfogható módon különböznek egymástól; 3. közös tapasztalattal bíró közösségekhez társíthatjuk őket és 4. tükrözik a hozzájuk társítható közösség jellemzőit (idem 63–64).

A lexikális bejegyzéseket hagyományosan két részből állítjuk össze: az alaki információkból (morfofonológia) és a jelentésből (lemma). Clark szerint ugyanakkor az egyéni lexikonunk bejegyzéseit „aszerint a legkisebb közösség szerint kell megjelölnünk, amelyhez tartozik – tehát a közösségi lexikon alapján”. Tehát „a [szóalak, lemma] helyett alkalmazzuk ezt: [közösség; szóalak, lemma]” (idem 72). Más szóval az egyéni lexikonjainkat a bejegyzéseket meghatározó közösségi lexikonok alapján szervezzük.

Ezek alapján a lexikális bejegyzések alapján azonban arra következtethetünk, hogy másféleképpen hívjuk elő a szavakat mentális lexikonunkból. E nézőpont szerint beszéd közben nem véletlenszerűen választjuk ki szavainkat egyéni lexikonunkból, hanem előbb meggyőződünk róla, hogy mi és a beszélőpartnerünk melyik közösségbe tartozunk. A továbbiakban csak a közösségre vonatkozó szókincsből dolgozunk. Mindebből arra következtethetünk, hogy a szóválasztás és az interpretáció társas folyamattá válik, amelyet a közös kulturális közösség feltételezése határoz meg. Mi több, mind megalkotjuk és fenntartjuk a beszélő szociális profilját, ugyanis ennek hiányában problémák merülnek fel a kommunikáció során. Az általunk és a beszélő által képviselt közösség reprezentációja alapvető eleme ezeknek a profiloknak (idem).

Ugyan az egyéni és közösségi lexikonok egyaránt rendkívül hasznosak az ember mentális lexikonjának tanulmányozása során, nem árt tisztáznunk az elmélet korlátait. Egyfelől kizárólag az ún. tartalmas szavakra alkalmazható, a funkciószavakra nem érvényes. Másfelől az elmélet alapján mindössze azokkal a beszélőkkel vagyunk képesek kommunikálni, akik közösségi lexikonját mi magunk is

ismerjük. Ha valóban ez lenne a helyzet, a bányászok egyáltalán nem tudnának kommunikálni a focistákkal. Harmadrészt pedig, a fentiek alapján elvárható lenne az egyéntől, hogy minden létező közösség szakértőjévé váljék. Nem utolsósorban elmondhatjuk, hogy az elmélet azt feltételezi, hogy a kommunikációnk kimerül a jól elhatárolható témakörökben és a szakmai értelmet igénylő területekben. Nem áll szándékunkban elutasítani azon feltételezést, amely szerint a kommunikáció társadalmi jelenség, ugyanakkor nem árt kiemelnünk, hogy a másokkal folytatott kommunikáció egyik oka az lehet, hogy szeretnénk jobban megismerni a másik beszélőt vagy annak közösségét, a szakmai háttérét vagy a sajátos szókincsét.

3. Kétnyelvűség

A kétnyelvűség fogalma első ránézésre egyértelműnek tűnik. Valójában azonban többféleképpen is értelmezhetjük: például nyelvi, szociológiai, pszichológiai és biológiai szempontból. Hamers és Blanc viszont elkülöníti egymástól a bilingvalitást (egyéni kétnyelvűség) és a bilingvizmust (társadalmi kétnyelvűség). A **bilingvalitást**

az egyén azon pszichológiai állapotának tekintik, amelynek során képes egyénél több nyelvi kód segítségével megnyilvánulni a társadalmi kommunikáció során. A kódok ismeretének mértéke többek között pszichológiai, kognitív, pszicholingvisztikai, szociálpszichológiai, társadalmi, szociolingvisztikai, szociokulturális és nyelvi szempontoktól függ (Hamers és Blanc 1989: 6).

A **bilingvizmus** ezzel szemben

magába foglalja a bilingvalitást (vagy az egyén kétnyelvűségét), ugyanakkor utal a nyelvi kommunikációra is, vagyis arra, hogy a két nyelv kontaktusa révén az interakció folyamán két nyelvi kódot használnak, illetve arra a tényre, hogy az egyének egy része kétnyelvű (társadalmi kétnyelvűség) (idem).

A továbbiakban a bilingvalitással, vagyis az egyén kétnyelvűségével foglalkozunk. Hamers és Blanc különböző szinteken határozza meg az egyéni kétnyelvűséget: a relatív kompetencia, a kognitív szerveződés, az elsajátítás ideje, az exogenitás, a társadalmi kulturális és a kulturális identitás szintjén.

Ezen szintek közül az első három különösen fontos témánk szempontjából. A **relatív kompetencia** szintjén számolnunk kell az egyén kétnyelvősége relatív természetével, ugyanis a két nyelvi kompetencia közötti kapcsolatot vizsgálja. Ennek megfelelően megkülönböztethetünk *kiegyensúlyozott* kétnyelvűséget, vagyis a beszélők a két nyelvet egyenlő kompetenciával bírják, és *domináns* kétnyelvűséget, tehát azt az esetet, amikor az egyik nyelvet jobban beszélik a másik nyelvnél (idem).

A kétnyelvűség **kognitív szerveződését** tekintve megkülönböztethetünk *összetett* és *koordinált* nyelvi rendszereket. Az összetett rendszerek jellemzően két csoportnyi nyelvi jelből épülnek fel, amelyek a jelentés közös halmazában találhatók. A koordinált nyelvi rendszerekben a két nyelven egyező fordítás két különböző megjelenésben teljesedik ki. Nem árt egyszerűen megjegyezni, hogy ugyan szoros az összefüggés a kognitív szerveződés, valamint az elsajátítás ideje és kontextusa között, a kognitív reprezentáció és az elsajátítás ideje nem feleltethető meg egymásnak közvetlenül. Mindennek alapján, amennyiben az egyén gyermekként sajátított el két nyelvet, akkor a két fordítási megfelelőnek valószínűleg egyetlen kognitív reprezentációja van, ugyanakkor ha valaki a második nyelvet az anyanyelvétől függetlenül tanulta, minden bizonnyal másként szervezi lexi-konját. Az összetett és mellérendelt kétnyelvűek közti különbség azonban nem egyértelmű, következésképpen a kétnyelvűség különböző megnyilvánulásai az összetett és a koordinált végpont között helyezkednek el. Vagyis a kétnyelvű beszélő egyszerre viselkedhet összetetten egyes helyzetekben és mellérendelten másokban (idem 9–10).

Ami az **elsajátítás idejét** illeti, a kétnyelvűség három típusát különböztethetjük meg: *gyermekkor*i, *kamaszkor*i és *felőttkor*i kétnyelvűséget. A gyermekkor i kétnyelvűség esetén a kétnyelvű tapasztalat megszerzése a gyermek általános fejlődésével egy időpontba esik. Szimultán korai (vagy csecsemőkor i) kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha a gyermek a nyelvi kommunikációt két anyanyelv elsajátításával kezdi. Ezzel szemben a konszekutív gyermekkor i kétnyelvűség azt jelenti, hogy a gyermek a második nyelvet korán, de az anyanyelv alapvető elemeinek elsajátítása után tanulja. Azt sem árt megjegyeznünk, hogy amíg a szimultán kétnyelvűség fejlődése hétköznapi módon, önkéntelen tanulás során történik, a konszekutív kétnyelvűség gyakran hivatalos keretek között folyik, például ha a gyermek családja bevándorló, vagy szándékos tanulási folyamat következménye, például bizonyos kétnyelvű tanítási programoké (idem 10).

Már korábban említettük azt az általánosan elfogadott gondolatot, miszerint bal agyféltekénk felel a nyelvismeretünkért. Legalábbis az egynyelvű beszélőkéért.

A két- vagy többnyelvű személyek esetében ugyanakkor már nem ennyire egyértelmű a helyzet, és nehéz összefoglalni az agyféltekék működésével és lateralizációjával kapcsolatos szakirodalmat. E területen a visszatérő kérdések a kétnyelvűség kezdetét, a jelentés feldolgozása során végbemenő lateralizációt az agyféltekék között, a jobb- és balkezességet érintik, valamint bizonyos biológiai, pszichológiai és nyelvi tényezőket, beleértve a nemi és nyelvi sajátosságokat. A témára vonatkozó empirikus vizsgálatok sem hoznak jelentős előrelépést: az eredményeket és következtetéseket többnyire az „úgy tűnik”, „látszólag”, „talán”, „valószínűleg” és egyéb, hasonló kifejezésekkel vezetik be. Az empirikus vizsgálatok agyképet mutató technikákat, például EEG-t (elektroenkefalográfia) vagy a PET-et (pozitronemissziós tomográfia), az ún. *finger tapping* tesztet, *shadowingot* és dichotikus gyakorlatokat foglalják magukban.

4. A tolmács agya

A tolmácsoláskutatás legkutatottabb témáinak egyike a tolmács agyának neurológiai és neurofiziológiai működése. Az elsősorban az 1990-es években folytatott empirikus vizsgálatok célja az volt, hogy kiderítsék, vajon a tolmácsok agya és gondolkodási folyamata élesen eltér-e az „átlagemberétől”. Nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a tolmácsok azontúl, hogy összetett mentális tevékenységet végeznek, egyszerre két- vagy többnyelvű személyek is. A terület leggyakrabban visszatérő témái az agyféltekék nyelvi dominanciája, a „fülesség”, a lateralizációhoz kötődő *shadowing* és tolmácsolás, valamint a figyelem agyi szerveződése. Ezek a kutatások a szinkrontolmácsolásra terjednek ki.

4.1. A tolmács nyelvhasználatában jelentkező agyfélteke-dominancia

A szinkrontolmácsolás vizsgálata során Kurz EEG-vizsgálatok segítségével igyekezett meghatározni az EEG valószínűség-térképeket, vagyis hogy „az agyi térképek tükrözik-e az agyféltekék különböző területeinek összekapcsolódásának és szétválásának a valószínűségét a különböző mentális, illetve kognitív műveletek során” (Kurz 1992: 201–202). A tolmácsolás során aktivált agyféltekékkel kapcsolatos legfőbb eredmények a következők: (1) Szinkrontolmácsolás során mindkét

agyfélteke aktív – elsősorban a halántéklebenyek (jellemzőbben inkább a bal, mint a jobb). (2) Az EEG-vizsgálatok alapján különbségek észlelhetők az anyanyelvre és idegen nyelvre történő szinkrontolmácsolás között. (3) A jobbkezes nők esetében a jobb agyfélteke jelentősebb szerepet játszik az idegen nyelvre tolmácsolás során, mint az anyanyelvre történő tolmácsolás során (idem 206).

Az agyféltekék specializációját illetően Fabbro és Gran hozzáteszik, hogy a Tri-eszti Egyetem fordító- és tolmácsképzésének tizennégy negyedéves, jobbkezes női hallgatójával végzett kísérlet során nem derült fény semmiféle jelentős különbségre a jobb- és balkezesek között, tehát a szinkrontolmácsolás minden bizonnyal mindkét agyfélteke közreműködését igényli (Fabbro és Gran 1994: 305).

Darò egyéb érdekes tényezőkre is felfigyelt a tolmácsolt beszéd folyamán használt nyelv szupraszegmentális tényezőit illetően. Minthogy a tolmácsok a munkájuk során általában rendkívül gyorsan beszélnek, nem jelent számukra problémát a pörgős artikuláció, tehát „minden bizonnyal jelentősen közreműködik a folyamat során az agy azon része is, amely a verbális kifejezésekért felel, vagyis a jobb agyfélteke jobban kiveszi a részét a beszédprodukciónak ellenőrzéséből”. Darò az emberi agyféltekék beszéd során bekövetkező lateralizációját is számba veszi. Általánosan elfogadott az a megállapítás, amely szerint

a jobb agyfélteke a nyelv szupraszegmentális tényezőiért felelős. A szinkrontolmácsolás során jelentkező gyorsabb beszédtempó lehet a felelős az ellenőrzésben jelentkező nehézségekért, többek között az intonációval, hanglejtéssel, kiejtéssel kapcsolatos problémákért a jobb agyfélteke egyfajta interferenciája vagy a túlzott terhelés miatt. Az idő szűkössége miatt kialakult nyomás során a tapasztalatlan vagy tanuló tolmácsok beszédében jelentkező első tünet a rendetlen prozódia, a helytelen intonáció és mindezek mellett a túlzott hangerő (Darò 1994: 267).

Corina és Vaid a bimodális kétnyelvűek, vagyis az amerikai jelnyelvet és az angolt egyaránt folyékonyan beszélő és halló kétnyelvű személyek nyelvi lateralizációját vizsgálta. Arra jutottak, hogy a jelnyelv közvetítése során a hallásproblémáktól mentes kétnyelvűek bal agyféltekéjének hozzájárulása nőtt, tehát a nyelvi lateralizáció az emberi nyelvek belső jellemzőiből fakadhat, függetlenül attól, hogy a nyelv milyen modalitással van kifejezve (Corin és Vaid 1994: 246).

Az agyfélteke-dominancia szinkrontolmácsolás során jelentkező problémakörének összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a szinkrontolmácsolás egy rendkívül összetett kognitív feladat, amely mindkét agyfélteke egyidejű, magas fokozaton történő működését kívánja meg.

4.2. A tolmács füldominanciája és agyi lateralizációja

Lambert (1993) a szinkrontolmácsok fülhallgató-használati szokásait vizsgálta azzal a céllal, hogy megfejtse, miért csak az egyik fülükre teszik fel a fejhallgatót egyik oldalát a fülükön, miközben a másikat lecsúsztatják róla, vagy egyáltalán nem használják. Empirikus vizsgálatának eredményei szerint a vizsgálat alanyai jelentősen kevesebb hibát vétettek, amikor csak az egyik fülükön keresztül hallgatták az adást, mint amikor egyszerre mindkettőn. Mi több, amikor B nyelvről A nyelvre tolmácsoltak, a jobbkezes egyének sokkal jobban teljesítettek, amikor a bal fülükön keresztül hallgatták a forrásszöveget, vagyis az egy fülön érkező üzenet feldolgozása hatásosabb, mint amikor két fülön át hallották a szöveget. Kétféleképpen magyarázza az eredményeket.

Az első magyarázat a szinkrontolmács feladataiból következik. „A kognitív pszichológiai szemlélet alapján a tolmácsok két, összhangban álló tevékenységet végeznek: hallgatnak és beszélnek, dekódnak és kódolnak. Mindkét tevékenység verbális, tehát ennek megfelelően egy jobb fül – bal agyfélteke útvonalra számíthatnánk mindkét feladat esetén – ez azonban idegi szempontból kivitelezhetetlen. Ugyanakkor Lambert megjegyzi, hogy „mivel a tolmácsolási kísérlet eredményei alapján kiderült, hogy bal fül – jobb agyfélteke útvonal a jellemző, elképzelhető, hogy a tolmácsok a jobb fül – bal agyfélteke útvonal során a tolmácsolási teljesítményt ellenőrzik”. Ez alapján arra következtethetnénk, hogy „a tolmácsok tudatosan vagy önkéntelenül a bal agyféltekét (jobb fület) használják a két, azonos időben zajló folyamat közül a fontosabb elvégzésére, vagyis a tolmácsolási teljesítmény ellenőrzésére, miközben a jobb agyfélteke (bal fül) segítségével a beérkező információt követik figyelemmel” (idem 325).

A második magyarázat értelmében különbséget tehetünk a kétnyelvű és egynyelvű személyek között, mint azt a dichotikus kísérletek során is tapasztaltuk, mégpedig: a kétnyelvűek többet használják a jobb agyféltekéjüket, mint az egynyelvűek. Ez alapján elképzelhető, hogy „a szinkrontolmácsok kétnyelvű személyekként eltérő stratégiákat alkalmaznak a verbális anyag feldolgozása során, mint az egynyelvű személyek, például nagyobb mértékben használják a jobb agyféltekéjüket” (idem 326).

A szinkrontolmácsolás nem nyelvi tényezőivel kapcsolatos tanulmányában Darò kitér a füldominancia „fülesség” és az agyféltekék rendszerének szinkrontolmácsolás során felmerülő kapcsolatára is. Empirikus kutatása kapcsán megemlíti, hogy „amíg az egynyelvűek minden bizonnyal a jobb fülükön keresztül dolgozzák fel a nyelvi kommunikációt, a tolmács szakemberek mindkét füle részt

vesz a folyamatban” (Darò 1994: 266). Ez a megfigyelés ugyanakkor úgy tűnik, ellentmond az elsőnek, miszerint a szinkrontolmácsolás során egy fül használata célravezetőbb.

4.3. A tolmács mint két- vagy többnyelvű nyelvhasználó

A tolmácsok két- vagy többnyelvű beszélők, mivel több nyelv terén rendelkeznek nyelvi kompetenciával: munkájuk nyelvek megértéséből, dekódolásából és kódolásából áll. Feltételezhető tehát, hogy több nyelven rendelkeznek komoly jártassággal. A tolmácsoknak általában két aktív nyelvük van, ezek mellett pedig több passzív nyelvük is lehet. Az aktív nyelvek azok a nyelvek amelyekre a tolmács dolgozik, míg a passzív nyelvet úgy határozhatjuk meg, mint a tolmács által megértett nyelv, amelyre azonban nem tolmácsol, hiszen kompetenciája ebben a tekintetben nem felel meg a szakmai elvárásoknak.

A **magas szintű két- vagy többnyelvűség** a tolmácsolás előfeltétele. Hamers és Blanc ugyanakkor megjegyzi, hogy egyelőre korai volna következtetéseket levonunk arra vonatkozóan, hogy a kétnyelvűség egy bizonyos típusa alkalmasabb lehet a tolmácsolási feladatok ellátására. Egyes érvek szerint a koordinált kétnyelvű beszélőkből jobb tolmács válik, mint az összetett kétnyelvűekből, mivel előbbiek két – a fordítási megfelelőkhöz rendelt – kognitív egységgel rendelkeznek. Ez az érvelés azonban hibás, ugyanis „amennyiben az összetett kétnyelvű személy csupán egy, a két fordítási megfelelőhöz rendelt kognitív egységgel rendelkezik, még tudatában lehet a két megfelelő közötti átfedés mértékének”. Feltételezhető továbbá, hogy a kétnyelvű gyermekekből jó tolmács válik, mivel „nagyon fiatalon megtanulnak egyik nyelvről a másikra fordítani a jelentés és a mondanivaló megőrzésével” (Hamers és Blanc 1989: 253). Ezt a két feltételezést azonban semmiféle szilárd bizonyíték nem támasztja alá, így tudományos szempontból pusztán spekulációnak minősülnek.

Ebben a témában további kutatások alapja lehet az a tény, hogy bár a tolmácsok magas szintű kétnyelvűséggel és kétnyelvű kompetenciával rendelkeznek, mindez csupán a tolmácsolás előfeltételét képezi. A kétnyelvűek – legyenek azok gyermekek vagy felnőttek – és a tolmácsok közötti fő különbség, hogy míg előbbiek saját kommunikációs céljaikra használnak több nyelvet magánéletükben vagy munkájuk során, addig a tolmácsok mások kommunikációs igényeinek kielégítésére használják kétnyelvű kompetenciájukat. Mindez azt jelenti, hogy a tolmácsok **hivatásos kétnyelvűek**, ez a tény pedig nagyban meghatározza mentális lexikonukat, nyelvi készségüket és viselkedésüket, illetve nyelvhasználatukat.

A tolmácsképzés tapasztalatai azt mutatják, hogy azok a hallgatók, akik két-nyelvű közegben nőttek fel, nem szükségszerűen rendelkeznek komoly előnnyel a kétnyelvű kompetenciájukat később megszerzett hallgatókkal szemben. Ennek egyik oka, hogy a korai kétnyelvűek gyakran nem teljesen tudatos nyelvhasználók, mivel kompetenciáikat általában informális úton, nem pedig nyelvtanítás során sajátítják el. A tolmácsoknak ugyanakkor minden munkanyelvüket – még anyanyelvüket is – tudatosan kell használniuk. Az anyanyelvi szintű kompetencia előnyt jelenthet, hiszen támpontként szolgálhat a második (és további) nyelvek használatánál, illetve a kétnyelvű szakmai kompetencia fejlesztésénél.

Fontos továbbá kiemelni, hogy a tolmácsok nyelvi kompetenciáját első nyelvük vonatkozásában is fejleszteni és erősíteni kell, mivel anyanyelvüket általában saját kommunikációs céljaik elérésére használják. Magánéletünkben ritkán beszélünk olyan témákról, mint az innovációtranszfer, a sporthorgászat, egy adott állam makrogazdasága, vagy a laminált gerendák készítéséhez szükséges technológiák: legalábbis nem használjuk olyan szinten a vonatkozó szakmai terminológiát, mint az munkánk során elvárható. Mindez a nyelvi regiszterekre is igaz: munkánk során olyan regisztereket kell ismernünk és használnunk, amelyekre magánéletünkben nincs szükség.

Bár a tolmácsokra általában kétnyelvű személyekként tekintenek, kétnyelvűségük az esetek többségében **nem tökéletesen kiegyensúlyozott**. Először is nyelvi készségeik eltérőek lehetnek az egyes munkanyelvek vonatkozásában attól függően, hogy aktív vagy passzív nyelvről van szó. Emellett a tolmácsok attól függően, hogy lakhelyükön és családjukban milyen nyelvet beszélnek, magánéletükben eltérő mértékben használhatják nyelveiket. Egyes tolmácsok olyan országban élnek, ahol első nyelvüket nem beszélik, ezért ők maguk is ritkán használják azt munkájukon, vagy a családi kereteken kívül. Azok a tolmácsok pedig, akik olyan országban élnek, ahol első nyelvüket beszélik, elképzelhető, hogy munkájukon kívül alig használják második nyelvüket. Mindez azt is jelenti, hogy a munkanyelvekre vonatkozó nyelvi kompetenciájuk különböző területeket fed le. Ilyen körülmények között a munkanyelvek szinten tartása meglehetősen nehéz feladat.

Emellett előfordulhat, hogy a tolmácsok olyan ritkán használják második, vagy passzív nyelveiket saját kommunikációs céljaik elérésére, hogy munkájuk során könnyebben fejezik ki magukat ezeken a nyelveken, mint magánéletükben. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy elveszítik a folyékony beszédre, vagy a szóbeli megnyilvánulásra való képességet. Ugyanakkor nehezebben tudják kifejezni saját érzéseiket, gondolataikat és véleményüket, illetve nehezebben nyilvánulnak meg hétköznapi, közvetlen beszélgetésekben. E nehézségek arra vezethetők vissza, hogy

a „tolmácsnyelv” (*interpretese*) speciális nyelvi panelekből épül fel, illetve sajátos stílussal, regiszterekkel és szókinccsel rendelkezik, vagyis sok esetben nem igazodik a hétköznapi beszédhelyzetekhez. Mindez fordítva is igaz: a pusztán tény, hogy valaki folyékonyan, anyanyelvi szinten beszél egy adott nyelvet, nem garantálja, hogy az illető bármiféle képzés nélkül jó tolmács is lesz, hiszen ha mások kommunikációs igényeit kell kielégítenie, valószínűleg nehézségei adódnak a folyékony szóbeli megnyilvánulással.

A laikusok gyakran a nyelvi készségeket tartják a sikeres tolmácsolás egyedüli zálogának, és azt feltételezik, hogy a nyelvi kompetencia garanciát jelent a magas szintű tolmácsolásra. Bár kétségtelen, hogy a tolmácsoknak rendelkezniük kell a szükséges nyelvi készségekkel, sikeres munkavégzésüknek további előfeltételei is vannak. A tolmácsolás komplex kognitív és információfeldolgozási műveletekkel jár, amelyeket a tolmácsnak komoly stresszhelyzetekben kell elvégeznie.

4.4. A tolmács mentális lexikonja

A tolmácsok mentális lexikonja alapvetően két- vagy többnyelvű. A legtöbb pszichológus egyetért abban, hogy a kétnyelvűek két különálló, de szorosan összekapcsolt mentális lexikonnal rendelkeznek. Heltai (2010) összehasonlította a fordítók és tolmácsok mentális lexikonját a korai kétnyelvű személyek lexikonjával, és több különbséget is fellelt. Míg az utóbbiak esetében bizonyos forrásnyelvi szavak a célnyelvi mentális lexikon részét is képezik, vagyis a kétnyelvű személyek beépítették ezeket célnyelvi mentális lexikonjukba, a nyelvi közvetítők esetében ez nem így van. A két nyelv szavait úgynevezett nyelvi címkék választják el egymástól, mivel az egyes szavak lemmája a jelentés mellett tartalmazza az arra vonatkozó információt, hogy az adott szó melyik nyelvhez tartozik. A fordítók és tolmácsok **tudatosan használják a nyelveket** és tisztában vannak vele, hogy a szavak melyik nyelvhez tartoznak. Emellett annak is tudatában vannak, hogy melyek azok a kétnyelvű közösség által használt szavak, amelyek nem részei a célnyelv általános szókészletének. A fordítók és tolmácsok következőképpen tudatosan rendszerezik a nyelvi címkéket, megkülönböztetve a forrásnyelvi és a célnyelvi szavakat.

Heltai (2010) egy további különbségre is rámutat a kétnyelvűek, illetve a fordítók és a tolmácsok mentális lexikonja között: az utóbbiak esetében erősebb az egyes (azonos jelentésű) szavak között fennálló közvetlen kapcsolat, ami a gyakori fordítás és tolmácsolás során alakul ki. Ebből kifolyólag a fordítók és tolmácsok **nagyszámú állandó kapcsolatot**, vagyis forrás- és célnyelvi szópárt alkotnak munkájuk során.

Mentális lexikonuk aktiválását illetően Heltai (2010) arra a megállapításra jut, hogy a fordítók és tolmácsok munkavégzés során csupán célnyelvi lexikonjukat aktiválják, a forrásnyelvi lexikon elemeit pedig kizárják a beszédprodukciónál. Míg a tolmácsok általában tovább keresik a megfelelő szót, vagy szinonimákat, illetve körülírást használnak, ha megtorpannak egy kifejezésnél, addig a korai kétnyelvűek egyszerűen átváltanak másik nyelvükre.

4.5. Tolmácsolás B nyelvre

A B nyelvre, azaz a második aktív idegen nyelvre való tolmácsolás hozzátartozik a tolmácsszakmához, és ez valószínűleg így is marad a jövőben. Ahogy arra Szabari is rámutat, a B nyelvre való tolmácsolás szerepel a **piaci elvárások** között, ám ez az igény elsősorban akkor áll fenn, ha a tolmácsolás egy jelentősebb, illetve egy kevesek által beszélt nyelv, vagy két „kisebb” nyelv vonatkozásában zajlik. Ezekben az esetekben a célnyelvet anyanyelvi szinten beszélő (A nyelvű) tolmácsok alkalmazása költséges lehet, mivel a legtöbb helyi piacon kevés ilyen szakember akad, a magasabb költségek (külföldi tolmácsok alkalmazása esetén) pedig gyakran meghaladják a szervezők anyagi kereteit (Szabari 2004).

Bár mind az A, mind a B nyelvre való tolmácsolásnak megvannak a maga előnyei és hátrányai, a hivatalos szakvélemény előbbi tartja kívánatosnak. Campbell szavaival élve mindez arra vezethető vissza, hogy e két tevékenység voltaképp „tükörképe egymásnak”. Megállapítása szerint

a B nyelvről való fordítás során a fő nehézséget a forrásszöveg megértése okozza; feltehetőleg sokkal egyszerűbb feladat első nyelvi erőforrásainkat felhasználva természetesnek tűnő szöveget alkotni. A B nyelvre való fordítás során ugyanakkor a forrásszöveg megértése az egyszerűbb feladat, míg a nehézséget a célnyelvi szövegalkotás okozza, hiszen az nem végezhető olyan természetesen, mint az A nyelv esetében (Campbell 1998: 57).

A tolmácsolás terén két ellentétes nézet formálja a diskurzust a témában, az első a párizsi, a második pedig az orosz iskolához köthető. A párizsi iskola szerint csak az A nyelvre való tolmácsolás során biztosított az elvárt magas minőség, hiszen a szövegalkotás csupán az A nyelven zajlik természetesen. Az orosz iskola szerint azonban csak a B nyelvre való tolmácsolás lehet igazán magas színvonalú, mivel a megértés az A nyelven teljesebb. A két iskola közötti ellentét alapvetően

olyan tényezőkre vezethető vissza, mint a **második nyelv elsajátításának helye és módja**. Amennyiben a tolmács hazájában, szervezett keretek között tanult nyelvet (ahogy az valószínűleg a Szovjetunióban is zajlott), a hallás utáni megértés minden bizonnyal nagyobb gondot okozott, mint a beszéd, hiszen a tolmács nem került kapcsolatba anyanyelvi beszélőkkel. A nyugati országokban élő tolmácsok ugyanakkor jellemzően külföldi tartózkodás vagy tanulás során sajátították el idegen nyelveiket, így számukra a megértés akkor sem okozott gondot, ha a beszélő történetesen rosszul artikulált, vagy bonyolult szavakat használt (Szabari 2004).

A B nyelvre való tolmácsolás során a legkomolyabb kihívás abból adódik, hogy a tolmácsnak speciális jártassággal kell rendelkeznie a B nyelv terén, vagyis **a második nyelvi repertoár keretein belül kell dolgoznia**. Ha saját kommunikációs céljaink elérésére beszélünk idegen nyelven, nyelvi hiányosságainkat elrejtethetjük a szöveg képességeinknek megfelelő módosításával (Campbell 1998), tehát nyelvtudásunk szintjéhez igazíthatjuk a szöveget. Bizonytalanság esetén egy másik, gyakran használt stratégia a potenciális hibák tudatos elkerülése, illetve a szöveg átformálása az egyén kifejezőképességének megfelelően. Ezek a módszerek azonban közel sem ilyen maguktól értetődők és könnyen alkalmazhatók, ha mások kommunikációs igényeinek kielégítéséről van szó. A tapasztalat ugyanakkor azt mutatja, hogy a tolmácsok képzés útján megtanulhatják sikeresen használni nyelvi készségüket és eszközeiket a B nyelvre való tolmácsolás esetében (Dejean 2004, Donovan 2004, G. Láng 2004, Minns 2004, Rejsková 2004, Tyruk 2004). Ez a megállapítás a tolmácsok szókincsére is igaz (Nida 2001).

4.6. A tolmács nyelvhasználata

A tolmácsoknak nem csak nyelvi, kommunikációs és kulturális kompetenciával kell rendelkezniük, hanem a stílus és a terminológia tekintetében is hiteles módon kell használniuk az adott nyelvet, hogy a célközönség számára természetesnek hasson beszédük. Az úgynevezett nemzetközi angol piaci elterjedésével (Horváth 2003) ez a követelmény alapvető nyelvhasználati kérdéseket vet fel.

A tolmácsnak először is **alkalmazkodnia kell a hallgatóság nyelvi szintjéhez** a beszédprodukció tekintetében, hiszen a legtöbben közülük nemzetközi nyelvként használják az angolt. Mindez általában annyit tesz, hogy a tolmácsnak gyakran lényegesen le kell egyszerűsítene mondanivalóját, mivel a nemzetközi angolt beszélő hallgatóság nyelvi kompetenciája jóval alacsonyabb az angol anyanyelvű személyekénél. A leegyszerűsítésnek nyelvtani és lexikai velejárói vannak. Nyelvtani értelemben

ez az egyszerű szerkezetek használatát jelenti az összetettek helyett, míg a szókincs tekintetében az alapvető szókészletre való szorítkozást, az idiómák kerülését, illetve a szólások és közmondások körülírását foglalja magában.

A nemzetközi angolról való tolmácsolás során ugyanakkor a megértés gyakran komoly nehézséget okozhat a tolmácsnak, függetlenül attól, hogy az angol az első, vagy a második munkanyelve. Egy nyelvtanilag, illetve kiejtés és szókincs tekintetében erősen tökéletlen üzenet dekódolása jelentős erőfeszítést igényel a tolmács részéről, hiszen nyelvi hibákat is korrigálnia kell a nyelvi feldolgozás során. Így még inkább rá kell hagyatkoznia a szituációs és nyelvi kontextusra, valamint a kommunikációs esemény mikrokontextusára, hogy megértse az üzenetet. Mindez rengeteg nyelvi és nem nyelvi inferenciát tesz szükségessé.

A (tökéletlen) nemzetközi angolról való tolmácsolás másik fontos aspektusa az ekvivalencia. A tolmácsokkal szemben alapvető elvárás, hogy nyelvi, kulturális és kommunikációs tekintetben is ekvivalens szöveget alkossanak a célnyelven. Ha azonban szigorúan ragaszkodnának az ekvivalenciához, erős akcentussal, olykor érthetetlen kiejtéssel, nyelvtanilag hibás mondatok használatával, illetve szókészletük A és B nyelven való korlátozásával kellene beszélniük.

5. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz

Ebben a fejezetben a tolmácsok (mint hivatásos két- vagy többnyelvű személyek) nyelvi viselkedésére vonatkozó neuropszichológiai és pszicholingvisztikai tényezőket, illetve kutatásokat tárgyaltunk. Bár számos neuropszichológiai kérdést vizsgáltak már ezen a téren, a válaszok gyakran kétes erejűek, ráadásul bőven akadnak még feltárára váró aspektusok is.

Ebből kifolyólag számos területen végezhetők kutatások a jövőben. Ahogy arra már rámutattunk, a hivatásos kétnyelvű kompetencia alapvetően különbözik az „természetes” kétnyelvű kompetenciától – de pontosan miben rejlik ez a különbség? Más szóval, vajon összehasonlíthatjuk egy „természetes” kétnyelvű és egy hivatásos kétnyelvű képességeit? Léteznek-e speciális képzési módszerek a korai kétnyelvűek számára?

Mennyire passzív valójában a passzív nyelv? Mi a különbség a tolmácsolás során elvárt és használt, valamint hétköznapi beszédhelyzetekben alkalmazott nyelvi készségek között? Megkíséreltük ugyan jellemezni a hivatásos kétnyelvűséget, pontos meghatározása azonban további kutatást igényel.

A tolmácsok (mint hivatásos kétnyelvű személyek) mentális lexikonja kapcsán is számos kérdés vár még megválaszolásra annak szerveződését és struktúráját illetően. Milyen következményekkel jár, ha a tolmács nyelvkombinációja (és mentális lexikonja) rokonnyelvekből áll, illetve fontos-e a nyelvek száma? Miben áll a különbség aktív és passzív nyelvek között?

A tolmácsok nyelvi kompetenciájának mérése szintén jogosan felmerülő kérdés a kutatásban, feltéve, ha ennek vizsgálata egyáltalán lehetséges. Kidolgozhatunk-e egy olyan megbízható mércét a nyelvi kompetencia megállapítására, ami nem „a puding próbája az evés” elvén alapul, vagyis nem a tolmácsolás „nyelvi túlélésében” méri a sikert?

IV. FEJEZET

Tolmácsolás és kreativitás

A fejezet azt vizsgálja, hogy a kreativitás különböző szempontjai mennyiben bizonyulnak igaznak a tolmácsolásra. Mindez lehetővé teszi, hogy többet megtudjunk a nyelvi közvetítés közben zajló pszichológiai folyamatokról. A kreativitásra a tolmácsolás egyik legfontosabb aspektusaként kell tekintenünk; ennek alaposabb tanulmányozásával a tolmácsolást is jobban megérthetjük. Míg a tolmácsolást viszonylag kevesen próbálták meg a kreativitás felől közelítve leírni, a fordítói kreativitásról jelentősen több publikáció jelent meg. Ennek oka valószínűleg az, hogy a kreativitást inkább a fordításhoz kötjük, különösen a műfordításhoz. E részrehajlás azonban túlságosan is korlátozónak tűnik. A következőekben igyekszem új szemszögből vizsgálni a tolmácsolásban megjelenő kreativitást, és a pszichológia, valamint a tolmácsolástudomány segítségével próbálom meg bemutatni többszörösen összetett, sokszínű természetét. Ezek után rátérek arra a kérdésre, hogy a tolmácsolás alkotó tevékenységnek tekinthető-e, és ha igen, milyen szempontból.

1. A kreativitás fogalma: eredmény, folyamat, személyiség

A kreativitás sokrétű és összetett fogalom, amelynek meghatározásai rendkívül változatosak és gyakran vitatottak. A kreativitást ezért könnyebbnek tűnik leírni, mint meghatározni, mivel számos szemszögből tanulmányozható. Ráadásul a meghatározás a vizsgáló nézőpontjától is függ. A kreativitásról szóló szakirodalom meglehetősen kiterjedt, ezért a fejezetnek nem célja a fogalom minden aspektusának bemutatása. Mindössze azt a célt tűztem ki magam elé, hogy a kreativitás néhány, a tolmácsolás szempontjából lényeges témakörét ismertessem és tisztázzam.

1.1. Kreativitás és génusz

A legelterjedtebb vélemény talán az, hogy a kreativitás valamiféleképpen a génuszhoz köthető. E nézet szerint a kreativitás meghatározó feltétele az egyediség. A kreativitás kutatása nem új keletű dolog. A kutatás olyan kreatív személyek, elismert tudósok, zenészek, művészek és alkotásaik vizsgálatával kezdődött mint például Einstein, Mozart vagy Picasso. Ez a kreativitás génusz felől való megközelítése. A kérdés az, hogy mi tesz valakit zsenivé. Eysenck szerint a zsenik műveinek létrejötte bizonyos személyiségjegyek (intelligencia, kreativitás, kitartás stb.) és társadalmi körülmények együttes meglététől függ. ugyanis Newton, Mozart és Shakespeare nem tudta volna megmutatni tehetségének igazi természetét egy egyszerű kultúrában. Eysenck a genetikai tényezők – intelligencia és tehetség – mellett számos egyebet említ a kiválóság előfeltételeként. Ezek közé tartozik a társadalmi-gazdasági helyzet, a nem, a vallási hovatartozás, az otthoni környezet, a szellemi ösztönzés, az életkor, a várható élettartam, a születési évszak, a motiváció, a megrendíthetetlen akarat és e tényezők adott korszaktól függő változatai (Eysenck 1995).

Kutatása közben Feldman észrevette, hogy a **csodagyerekek** rendkívül ritka és összetett egyéni, családi, társadalmi és kulturális változók együttállásában tudnak kiteljesedni. Háromfázisú modellt hozott létre, ami a kreativitás három alapvető aspektusát jelöli. Az első az elme természetes hajlama arra, hogy bizonyos mértékű szabadsággal kezelje valóságot. Ez nagyrészt nem tudatos módon történik. A második a tudatos vágy, hogy pozitív változást idézzon elő valamiben, amelynek eredményeképpen a külső világ jobban igazodik a saját kívánságaihoz. A harmadik pedig mások korábbi, a világ vagy környezetük megváltoztatására tett erőfeszítéseinek eredménye (Feldman 1988).

A **konstruktivista**, fejlődő rendszerek szemléletét képviselő Gruber és Davis szerint (1988) a kreativitás nem hirtelen megvilágosodás, ahogyan azt naivan képzeljük, amikor az olyan emberek alkotásaira gondolunk, mint Darwin vagy Beethoven, hanem az önreflexió és a felfedezés lassan alakuló folyamata.

Gardner a kreativitás **holisztikus** megközelítését választja. Ezt a tudományos szintézis módszerének nevezi. Véleménye szerint a kreativitás jelensége nagyban hasonlít a zseniéhez, ezért az elemzés négy különböző szintjét állapítja meg. A szubperszonális szint a biológiai réteg: genetikai adottságok, az idegrendszer szerkezete és működése, különböző anyagcsere és hormonális összetevők, valamint egyéb hasonló tényezők. Gardner két különálló perspektívát határoz meg a perszonális szinten. Az egyik a kognitív folyamatokra fókuszál, míg a másik az olyan tényezőkre, mint a személyiség, motiváció és ösztönzés. A harmadik, extraperszonális szint

környezetfüggő tényezőkből áll. Gardner a negyedik szintet multiperszonálisnak nevezi, a kreatív tevékenység társas kontextusát taglalja. Érvelésének szemléltetéséhez Einstein példáját hozza fel. Gardner szerint egy hozzá hasonló tudós nem csak úgy, mindennemű támogató kontextus nélkül találja ki a relativitás elméletét. Einstein más tudósokkal beszélgetve tanult a fizika tudományterületéről, könyveket olvasott, órákat vett, publikált, levelezett, kéziratokat küldözgetett kollégáinak, előadásokra járt és bemutatta publikációit stb. (Gardner 1988).

1.2. A kreativitás mint egyetemes emberi tulajdonság

A kreativitás tanulmányozásának másik módja a **pszichometriai megközelítés**. Ez a nézet inkább az egyénre koncentrál, és elismert személyiségek teljesítménye helyett a kreativitás egyénenkénti különbségeit, korrelációit vizsgálja. E megközelítés szerint minden ember kreatív, a kreativitás veleszületett képesség vagy személyiségjegy. Ebben az értelemben az eredmények kevésbé fontosak, hiszen minden személy kreatív, még akkor is, ha nem fedez fel valami újat a nap alatt, vagy nem elsőként, illetve egyedül teszi ezt. Továbbá, a kreativitás eredményei lehetnek viselkedési minták, teljesítmény, ötletek, dolgok és egyéb kifejezésformák bármely lehetséges módon (Taylor 1988). Perkins szerint a kreativitás eredményei lehetnek például tudományos elméletek, viccek, festmények, virágkompozíciók, reklámkampányok, összejövetelek és szinte bármi más (Perkins 1988).

Mivel a kreativitás egyetemes tulajdonság, mérhető divergens gondolkodást vizsgáló tesztekkel. Ez utóbbiról úgy vélik, hogy kreatívabb a konvergens gondolkodásnál. Érdekes tény, hogy a mérhető intelligenciahányados nem tölt be számottevő szerepet a kreativitásban, mivel a legtöbb intelligenciateszt a konvergens gondolkodási készségekre koncentrál, a bennünk megfogalmazott problémák jól körülírtak, és csak egy helyes válasz van rájuk. A divergensen gondolkodó kreatív emberek ezt hátránnyként tapasztalhatják meg (Feldman 1990). (A divergens gondolkodást vizsgáló és egyéb kreativitást mérő tesztek, mint például a forma-preferenciateszt, részletes listáját lásd Eysenck 1995: 87–109, ill. Szabó 2002: 74–79.)

1.3. A kreatív személyiség

Annak ellenére, hogy a kreativitás egyetemes emberi képesség, számos jellemző létezik, amely megkülönböztetni látszik a kreatív embereket a kevésbé kreatívtól

(Wittig és Belkin 1990). Torrance tizennyolc készséget sorol fel, amelyek a **kreatív gondolkodásban** játszanak szerepet. Idő és hely hiányában itt e készségek rövidített listája szerepel: rugalmasság, eredetiség, a megszokottól való eltérés, vagy egyedi reakció, a gondolatok kidolgozásának képessége, érzelmi kifejezőkészség, a szintézis/kombináció képessége, a megszokottól eltérő vizualizáció, a belső vizualizáció képessége, humor stb. Emellett Torrance a személyes bevonódás és érintettség fontosságát is hangsúlyozza. Azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a kreatív emberek alapvető tulajdonsága, hogy imádják a munkájukat. E jellegzetesség teszi lehetővé a kreatív emberek többi jellemzőjét: a bátorságot, önálló gondolkodást és döntéshozatalt, őszinteséget, állhatatosságot, kíváncsiságot és kockázatvállalásra való hajlandóságot (Torrance 1988).

Gergencsik részletebben jellemzi a kreatív személyiséget. A kreatív embereket a **kognitív szférában** a mentális egészség, tudásvágy, kíváncsiság, érdeklődés, élénk fantázia, az aktív intellektuális tevékenység és ezek hatékonysága jellemzi. Sajátjuk még ezen kívül az önálló gondolkodás és véleményformálás képessége. Az **intellektuális és gyakorlati cselekvésben** pedig kutatási, kísérletezési kedv intellektuális, új utak keresése, probléma- és feladatorientált beállítottság. Ami a **motivációt** illeti, törekednek az önbeteljesítésre és önmegvalósításra, képességeik próbára tételére, már létező dolgok tökéletesítésére és konstruktív változtatására. **Környezetükkel való kapcsolatukat** nyitottság, előítéletek hiánya, összetett megközelítés, a bizonytalanság és feszültség tűrése, kíváncsiság, játékoság és humorérzék jellemzi. **Interperszonális kapcsolataikra** konstruktív nonkonformizmus, objektív szemléletmód, magányosság és a sehová sem tartozás elfogadásának képessége, csoportvezetői képesség, mások véleményétől való függetlenség, a korlátoknak, elnyomásnak való ellenállás és a szabályok, illetve konvenciók tagadása jellemző. **Önmagukkal szembeni viszonyukban** erős öntudat, önbizalom, magabiztosság, önelfogadás, pozitív önkép, ugyanakkor elégedetlenség, szabadság, valamint a kockázat és veszély elfogadásának pszichológiai biztonsága tükröződik (Gergencsik 1987: 16–17).

Komlósi állítása szerint a kreatív személyiségek jellemvonásait nem lehet jól körülírt mentális vagy motivációs tulajdonságként meghatározni, csak az egész személyiség figyelembe vételével (Komlósi 1987: 11).

Oláh arra a végkövetkeztetésre jutott 431, két korcsoportba tartozó, különböző foglalkozású alanyt vizsgáló, átfogó kutatását leíró tanulmányban, hogy általánosan érvényesnek látszó összefüggés van a rugalmasság, fogékonyság, önállóság, magabiztosság fejlettsége és a nagyfokú kreativitás között (Oláh 1987: 106).

1.4. A kreativitás kognitív megközelítése

A kognitív megközelítés a kreativitást megalapozó mentális folyamatokat és szerkezeteket vizsgálja. Ezen iskola egyik első képviselője J. P. Guilford volt. Az Amerikai Pszichológiai Társasághoz intézett 1950-es elnöki beszédét sokan a kreativitás kutatásának vízválasztójaként tartják számon, mivel ezt követően komoly empirikus kutatások indultak el (Barron 1988, Eysenck 1995, Osborn 1988). Guilford fontos megkülönböztetést tett a konvergens és **divergens gondolkodás** között. Konvergens gondolkodás esetén az egyén már lefektetett szabályokat követ a probléma megoldásához, míg a divergens gondolkodás az újszerű, a megszokottól eltérő megközelítések kidolgozását foglalja magában.

Egy másik szemszögből nézve a kreatív folyamatot generatív ötletgyűjtési fázisra, és azt ezt követő összpontosítási fázisra bonthatjuk le. A kreatív folyamat első fázisa szuggesztív, intuitív, asszociatív állapot, amely felfedi a távoli, rejtett kapcsolatokat olyan gondolatok között, amelyek összeköthetőek, de általában nincs köztük ok-okozati összefüggés. A kreatív gondolkodás második formája fókuszált, kiértékelő és elemző állapot, amely az ok-okozati összefüggések elemzését segíti elő. A kreativitáshoz nem csak az asszociatív és elemző gondolkodásra való készség szükséges, hanem az adott probléma megoldásának és a megoldási folyamat előrehaladottságának megfelelően a gondolkodásmódok közti váltás képessége is (Gabora 2002: 2).

Sternberg **kognitív kreativitásmodelljét** három oldalúnak nevezik, mivel a kreativitás három alapvető aspektusát írja le. A kreativitás e három oldal metszéspontjában van. Az intellektuális oldal a kreativitás azon aspektusaira utal, amelyek az intelligencia elméletével magyarázhatóak. A kreatív problémamegoldáshoz szükséges értelmet megalapozó legfontosabb mentális folyamatok: a probléma létezésének felismerése; a probléma meghatározása; a probléma megoldásához szükséges stratégia megfogalmazása és a probléma megoldásának elképzelése; intuíció, amely a kreativitás egy speciális formája és szelektív osztályozás jellemzi (a releváns információ kiválogatása az irreleváns közül); szelektív kombináció és összehasonlítás képessége (az újonnan szerzett információ összevetése a régebben megszerzettel). A kreativitás egyik oldala az intelligencia kreatív – statisztikailag szokatlan és módfelett helytálló – alkalmazása. A második oldal az intellektuális stílus, ami az intelligencia használatának módszeréből következik. Ez sarkalatos pont, mivel az intelligencia használatának módszere ugyanolyan fontos a kreativitás megítélésében, mint az intelligenciahányados. Sternberg által „mentális önuralomnak” nevezett fogalom nem más, mint ahogyan a társadalom kormányzata ellátja hármask politikai funkcióját, az egyén is szabályokat hoz, végrehajt és

ítélkezik. A kreativitás harmadik oldala a személyiségben keresendő, vagyis egyes személyiségjegyek jobban elősegítik a kreativitást másoknál. A kreativitást illetően a legfontosabb személyiségjegyek közé tartozik a bizonytalanság tűrése, az akadályok leküzdésére és a fejlődésre való hajlandóság, a belső motiváció, a mértéktartó kockázatvállalás, az elismerés utáni vágy és az ehhez szükséges munkára való hajlandóság (Sternberg 1988).

Szabó szerint a **kreatív gondolkodás** korábban nem társított dolgok és ötletek összekapcsolását jelenti. Az elemzővel szemben a kreatív gondolkodás megjósolhatatlan és szerteágazó, mivel a képzelőerő határozza meg. Az elemző gondolkodás logikus, tervezhető és konvergens, vagyis szabályok alapján működik egy cél elérésnek érdekében. A kreatív gondolkodás azonban kreatív képzelőerőt igényel, és számos megoldáshoz vezethet. A mindennapi életben, az elemző és a kreatív gondolkodásra egyaránt szükségünk van. A kreatív gondolkodási folyamatok révén egyedien és hasznosan oldhatók meg problémák. A megoldás előfeltétele a probléma újrendezésének, szisztematikus vizsgálatának és újrafogalmazásának képessége. A kreatív gondolkodási módszerek közé tartozik az ötletbörze, jellemzők összegyűjtése, morfológiai analízis, fordított ötletbörze, kreatív álmok, ellenőrzőlisták, szabad asszociáció stb. (Szabó 2002).

Osborn **funkcionális szempontból** közelíti meg a kérdést és négy alapvető intellektuális képességet sorol fel: a befogadás (vagy megfigyelés és összpontosítás) készségét; az emlékezés, valamint az emlékek felismerésének képességét; az érvelést (az elemzésben és megítélésben való jártasságot); a kreativitást (vagyis önmagunk képviselésének, illetve az ötletek kigondolásának és kidolgozásának készségét). A számítógépek képesek elvégezni az első hármat, de csakis az ember tud új ötletekkel előállni (Osborn 1988).

1.5. A kreativitás mint adaptáció

A kreativitásra gyakran mint új helyzetekhez, környezethez és körülményekhez való **alkalmazkodás képességére** utalnak. Komlósi megerősíti például, hogy az eddigi kutatások szerint a kreativitás speciális adaptációs folyamat – aminek segítségével a külső és belső ingereket széles körben lehet alkalmazni – nem csak a magasan szervezett agyi funkciók szintjén található meg, hanem az alapvető érzékelési folyamatokén is (Komlósi 1987: 19).

Schank szintén ezt a nézetet vallja, hogy a kreativitás nem misztikus fogalom. A mentális keresés és adaptáció tartományába esik és erősen függ az

emlékeztetéstől (Schank 1988). Barron is hasonlóképpen látja a kreativitást, és azt új megközelítésekhez, eredmények feltételeihez való alkalmazkodás és reagálás képességeként írja le. Az újdonságokhoz való alkalmazkodás képességével nagyobb mértékű rugalmasság, a fejlődéshez, túléléshez pedig több energia érhető el (Barron 1988).

1.6. Kreativitás és környezet

A kreativitás egy további fontos témája a környezet szerepe. Taylor a kreativitás négy lehetséges megközelítési módját különbözteti meg: (1) a környezet felől, (2) az eredmény felől, (3) a folyamat felől és (4) az ember felől. Környezet felőli megközelítésében kiemeli azon közeg, szituáció vagy helyszín fontosságát, ahol a kreatív alkotás végbemegy (Taylor 1988).

Csikszentmihályi szintén a környezet szerepére koncentrál. Szerinte a kreativitás a terület, tartomány és az egyén interakciójából következik. Csikszentmihályi szerint a kreativitás csak bizonyos különleges társadalmi és történelmi keretek között létezhet és a kreativitást alkotó egyik aspektus a társadalmi konszenzus. Modelljében a kreativitás dinamikus nézetét mutatja be, különös tekintettel a kreatív folyamatra. Ez nem személyközpontú megközelítése a kreativitásnak, mivel a kopernikuszi világnézetet teszi magáévá, miszerint az ember egy kölcsönhatások és információk által alkotott rendszer része. Ezenkívül a modellben mutatott összefüggések a körkörös ok-okozatiság dinamikus kapcsolatai. Más szavakkal: mindhárom nagy rendszer – az egyén, a terület és a tartomány – kölcsönösen befolyásolja a másikat (Csikszentmihályi 1988: 326).

1.7. A kreatív folyamat

A kreatív folyamat leggyakrabban idézett leírását Wallas adta, aki ezen folyamatok négy lépését határozta meg: (1) a felkészülés, amely a szükséglet, hiányosság felismerését, a véletlenszerű felfedezést és a probléma tisztázását foglalja magában; (2) inkubálás, amelyet olvasás, vitatkozás, kutatás kísér végig a számos lehetséges megoldás megfogalmazásához, amit a megoldások előnyeinek és hátrányainak kiértékelése követ; (3) megvilágosodás, vagyis az új ötlet születése a belátás pillanatnyi felvillanásának köszönhetően; (4) ellenőrzés, amelyhez a legígéretesebb megoldás kiértékeléséhez, kiválasztásához és tökéletesítéséhez szükséges kísérletezés tartozik

(Torrance 1988). Wallas négylépcsős modellje a kreatív folyamatról 1926-ig nyúlik vissza, és érvényes találmányokra, tervekre, tudományos elméletekre, fejlesztett termékekre vagy módszerekre, regényekre, zenei kompozíciókra, festményekre vagy szobrokra, vagyis bármi egyedire. Az elméletét többek felülvizsgálták és megváltoztatták azóta. A belátást manapság már sokan a hosszú, kemény munka eredményének tartják, de még mindig ez az első próbálkozás a kreatív folyamatról való fogalomalkotásban.

A kreatív folyamatra **problémamegoldásként** is lehet tekinteni. Landau állítása szerint a probléma azt jelenti, hogy az egyén egy adott célt akar elérni, de nem tudja hogyan. Másképpen megfogalmazva: képtelen bizonyos közismert módszereket, technikákat, műveleteket helyesen alkalmazni. A problémamegoldás és a kreatív gondolkodás közti hasonlóság abból a tényből következik, miszerint mindkét esetben újszerű stratégiákat kell az egyénnek megfogalmaznia és alkalmaznia. Ebben az értelemben a problémamegoldás minden formája kreativitást igényel az egyén részéről. Az ehhez hasonló helyzetekben, az egyén a rendelkezésére álló információt, valamint a korábban megszerzett tapasztalatokat alkalmazza és egyesíti új rendszerekbe. Ez a kialakítás lehetővé teszi a probléma megoldását (Landau 1976).

Szabó megállapítása szerint a probléma az ideális helyzettől való eltérés. Ő is a fentiekhez hasonlóan magyarázza a fogalmat. A problémák akkor merülnek fel, ha célokat tűzünk ki, és megfogalmazzuk a különbséget köztük és a fennálló valós helyzet között (Szabó 2002). Számára azonban, minden egyes új probléma egy jól álcázott új lehetőség is egyben. Átfogóbb értelemben véve a problémák felkínálják a jövő lehetséges alternatívái közti választás lehetőségét. A döntéshozatalhoz hasonlóan, a problémamegoldásban is három alapvető képességre van szükség: az elemzésre (az egész lebontása részekre), a szintézisre (a részek összerakása egy összetett egészé) és a kiértékelésre (az eredmény átgondolása az értékek és az elfogadott normák tekintetében).

1.8. Kreativitás és előzetes tudás

A kreativitás kutatásában lényeges pontként említhető az előzetes tudás szerepe az **újdonságokkal való megküzdés során**. Sternberg szerint a tudás fontos szerepet játszik a kreativitásban, hiszen lehetetlen új ötletekkel előhozakodni olyasvalamivel kapcsolatban, amiről egyáltalán nem tudunk semmit (Sternberg 1988). Weisberg cáfolja azt a téves következtetést, hogy ha valamibe betekintést nyerünk, az azonnali megvilágosodást eredményez, és hangsúlyozza, hogy a feladatmegoldás

függ a múltbéli tapasztalatoktól, mivel igazán hatékony feladatmegoldás kizárólag akkor jöhet létre, amikor az egyén beható tudást sajátított el az adott témával kapcsolatban. A feladattal kapcsolatos előzetes tudás még inkább lényeges, hiszen a problémamegoldásban rejlő újdonság mindennapos gondolati folyamatok során jön létre a feladattal kapcsolatos rendelkezésre álló információkkal kölcsönhatásban. Ezen információk változásával egyidejűleg az egyén megoldási ötletei is változnak, azonban a gondolati folyamatok ugyanazok maradnak (Weisberg 1988). Szabó szerint a kreativitás nem az új, addig ismeretlen tények feltalálását, felfedezését jelenti. Alapvető jellemzője, hogy fontos szerepe van benne a tudásnak, amelynek köszönhetően a kreatív emberek szokatlan kapcsolatokat és összefüggéseket is észrevesznek, és aktívan keresik az ilyeneket. A tudatos erőfeszítés és a koncentráció szintén a kreativitás részei (Szabó 2002).

1.9. Kreativitás és percepció

Korábban említettem, hogy Komlósi szerint a kreativitás különleges alkalmazkodási folyamat. A kreativitással kapcsolatos kutatásában arra a következtetésre jutott, hogy az érzékelési feladatok során kevésbé optimális körülmények között a kreatív emberek sokkal inkább nyitottak voltak az ingerekre. A kutatása is ezt támasztja alá, hiszen a kreatív emberek teljesítménye felülmúlta a nem kreatív társaikét. Nehéz körülmények között pontosabban és gyorsabban voltak képesek érzékelni a semleges ingereket (Komlósi 1987: 19).

Kovács szerint egy bizonyos kreatív kognitív stratégia észrevehető az érzékelési inger kiválasztásában, az inger feldolgozásának jellemzőiben, valamint a választási folyamatokban is. Továbbá a következőt állítja: számos kísérleti tanulmányban bizonyították, hogy a kreatív emberek érzékeléshez való hozzáállása nyitott és rugalmas, illetve mindig készek nézőpontjuk megváltoztatására. Bizonyítékok is alátámasztják, hogy gyorsabban dolgozzák fel az információkat és az alapvető folyamatok során fel tudják használni azokat (Kovács 1987: 49).

1.10. Kreativitás és frusztrációtűrés

A kreativitásnak valószínűleg közrejátszik abban, hogy hogyan viselkedünk frusztráló helyzetekben. Kakas véleménye szerint a kreatív emberek személyiségének olyan jellemvonásai vannak, amelyek megmutatkoznak a viselkedésükben

és a frusztráció által gerjesztett feszültség csökkentését szolgálják. Továbbá a kutatások látszólag azt támasztja alá, hogy az önállóságnak mint kreatív személyiségjegynek köze van a kreatív emberek azon igényéhez, hogy **frusztráló helyzetekben egyéni megoldásokat találjanak**, és hogy tolerálni tudják a környezetükben lévő korlátozásokat, valamint hogy leküzdjék a frusztráció jelentette akadályokat. Kakas azt is állítja, hogy egy kreativitást igénylő feladat, azaz, amelynek esetében többre van szükség az ember tudásának mechanikus alkalmazásánál, már önmagában is a frusztráció forrása (Kakas 1987: 79).

A kísérleti kutatás eredményei azt mutatják, hogy az alacsony kreativitással rendelkező emberekre jellemző, hogy frusztráló helyzetben kevésbé képesek megoldani egy feladatot. Ezek az emberek ilyenkor tehetetlen dühvel vagy elfojtással reagálnak. Úgy tűnik, az alacsony kreativitás összefüggésben áll a feszültség csökkentésének általános problémájával, amely egy érzelmi korlát következtében viselkedésfixációhoz vezet. A kutatás rávilágított, hogy a viselkedésfixáció mindig gátolja az alkalmazkodást és nem egyeztethető össze a kreatív ember képével. Kakas eredményei azt mutatják, hogy az impulzusok szabályozását befolyásolja a kreativitás szintje és az intelligencia, feltehetőleg az elvárások függvényében (idem 84–85).

Összefoglalva, a kreativitás hihetetlenül összetett fogalom, s úgy tűnik, hogy sokkal könnyebb jellemezni, mint definiálni. Jellemzése pedig nagyban függ attól, hogy milyen szempontból vizsgáljuk: tehát az eredmény, a folyamat vagy pedig a személyiség szempontjából. Itt nem említett, de ugyanannyira érdekes kutatási terület például a kreativitás és az elmebaj (Eysenck 1995, Czeizel 2004), annak evolúciós és pszichoanalitikus áttekintése, valamint agyféltekék szerinti felosztása, a jobb és a bal agyféltekés kreativitás mint a megérzés forrása, a módosult tudatállapot szerepe a kreatív gondolkodásban, életrajzi adatok elemzése, valamint a tehetség és a kreativitás generációk sorának elemzésén keresztül történő kutatása, a kreativitás és a politika, a kreativitás és az irányítás (Simonton 1988, Nyström 1979), vagy a kreativitás és a pedagógia (Gergencsik 1987), és a kreatív folyamat matematikai modellezése (Gabora 2002).

A kreativitás fogalma tisztázódott olyan értelemben, hogy már nemcsak néhány ember jellemzőjének tekinthető, hanem inkább egyfajta személyiségnek vagy kognitív tulajdonságnak, amely valamilyen szinten minden egyes emberben megvan. A kreativitásnak már nem egyedüli kritériuma az egyediség. A kreativitással leginkább a következő jellemvonások hozhatóak összefüggésbe: rugalmasság, eredetiség, függetlenség és kitartás. A kreatív képességek megvalósulása olyan tényezőktől függ, mint a háttérismeret, motiváció, környezet, személyes

fejlődéstörténet stb. A kreativitás egy kutatások által is szemléltetett aspektusa az, hogy nem csupán az általános, nagyon rendezett feladatok szintjén mutatkozik meg, hanem a jóval alapvetőbb folyamatokén is, mint amilyen az észlelés.

2. Kreativitás és tolmácsolás

A tolmácsolási kreativitást három szinten vizsgálhatjuk attól függően, hogy melyik aspektusát helyezzük előtérbe: (1) a produktumra, (2) a mentális folyamatokra vagy (3) a tolmács viselkedésére. Az első esetben az eredményre, a másik két esetben pedig a folyamatra helyezzük a hangsúlyt. A tolmács személyisége mindegyik esetben lényeges szerepet játszik.

2.1. Kreatív produktumok a tolmácsolásban

Ami a kreativitást illeti, a tolmácsolást az írásbeli fordításhoz közel állónak tekinthetjük annak ellenére, hogy időkorlát szempontjából vannak különbségek a kettő között. Így a fordítással kapcsolatos tanulmányokban említett főbb kérdések a tolmácsolásra egyaránt vonatkoznak. A fordítás (és a tolmácsolás) egyik leglényegesebb aspektusa az, hogy az eredeti üzenet nem a fordítótól vagy a tolmáctól származik. Éppen ezért – ahogy az a rövid, tolmácsok körében végzett, kreativitást vizsgáló felméréséből kiderül – a tolmácsok néha nem sorolják a tolmácsolást a kreatív folyamatok közé (Horváth 2010, 2015). Véleményem szerint hasznos lenne eloszlatni azt a hiedelmet, miszerint a kreativitás azt jelenti, hogy valami olyan egyedi dolgot hozunk létre, ami teljesen új, amire kizárólag néhány kiválasztott képes.

2.1.1. Műfordítás vs. szakfordítás

Cho szerint a kreativitás fogalmát általában akkor tárgyalják a fordítástudományban, amikor irodalmi művekről van szó. Ennek okait a következő állítással próbálja megmagyarázni: elképzelhető, hogy a kutatók nem tartják a kreativitást megfelelő kutatási témának olyan gyakorlati szövegek esetében, amelyekben nagyon sok az információ és aránylag kevés a különlegesség és eredetiség – azaz olyan jellemvonások, amelyeket az irodalmi alkotások sajátjának tartanak. Azonban bizonyos szintig minden szövegnek megvannak ezek a jellemvonásai (Cho 2006).

Pagnoulle szerint a szakszövegek fordítóitól legalább annyi kreativitást várnak el, mint azoktól, akik az irodalommal foglalkoznak, csak tőlük teljesen másként. A műfordítóknak azért kell kreatívnak lenniük, mert a forrásszövegek is kreatívan használják a nyelvet, és a tartalomnak szerves részét képezi a forma (Pagnoulle 1993). Ebből a szempontból – ahogy alább láthatjuk – a tolmácsolás a nem irodalmi jellegű fordítással hasonlítható össze.

2.1.2. A fordítás mint újraalkotás

Kussmaul (1995) a fordítást „újraalkotásnak” (*recreation*) tartja, mivel a fordítót mindig korlátozza a forrásszöveg, amit nem változtathat meg. Az „újraalkotás” szó jól kifejezi azt a gondolatot, hogy a fordítás (és tolmácsolás) többet jelent a forrásszöveg célnyelvre való mechanikus és automatikus átültetésénél. Inkább az eredeti szöveggel egyenértékű szöveg megalkotását jelenti egy, az eredeti nyelvtől különböző nyelven. Ez a fajta nézőpont több teret enged a fordítási/tolmácsolási kreativitás tárgyalásának a nyelvi formákban megmutatkozó eredmények szintjén.

Ebben az esetben a kreativitás legfontosabb kritériuma, hogy az eredmény új legyen. A kreativitás a fordító szempontjából valójában azt jelenti, hogy nem ragaszkodik az eredeti üzenet formájához, vagy nem szó szerint fordít. A **célnyelvi szövegek** azért tekinthetők alkotói folyamat eredményeként, mert olyan szempontból újak, hogy eltérnek a forrásszövegtől (Kussmaul 1995). Továbbá, ha a fordítást átgondolt tevékenységnek tartjuk, az olyan fordítást tekinthetjük kreatív eredménynek, amely betölti a szerepét, ugyanakkor új alkotórészei is vannak (Cho 2006). A kreativitás mértéke azonban változhat az aktuális nyelvpártól függően. Cho empirikus kutatása alátámasztja, hogy a japán-koreai fordítói kreativitás korlátozott mértékű, mivel a két nyelv nyelvi sajátosságai nem engednek teret a fordító kreativitásának, ezáltal pedig csökkenhet a célnyelvi szöveg minősége (Cho 2006).

Wilss véleménye szerint a fordítás „újrateremtő nyelvi tevékenység”. A fordítás tehát a *semmiből való* teremtetés, hanem az adott szöveg szövegkörnyezetnek megfelelő újraalkotása. Továbbá a legjobb fordítók elméje fogékony az új dolgokra és kreatív, ez pedig része a fordítói intelligenciának (Wilss 1996).

2.1.3. Kreativitás a fordításban és a „származtatott jelentés” fogalma

A fordítók kreativitását Wilss a „származtatott jelentés” (*derived message*) fogalmával magyarázza. Ez azt jelenti, hogy a fordítók nem a saját gondolataikat vetik papírra, hanem átfogalmazzák az eredeti szöveg szerzője által leírtakat. A fordítók nem egy valódi üzenetet terveznek, rendeznek és fejeznek ki, hanem egy „származtatott jelentést”. Ennek három fázisa van: az előkészítés, a megfogalmazás

és a fordítás értékelése. A megfogalmazás fázisa bír a legnagyobb jelentőséggel, hiszen ennek minősége számos tényezőtől függ: a fordító tapasztalatától és tudásától, kreativitásától, újraalkotó- és feladatmegoldó készségétől, fordítói rutinjától és kifejezőképességétől, sőt talán még erkölcsi megközelítésétől is. A fordítók a világosság és a sötétség közötti szürke tartományban dolgoznak (Wilss 1996).

A „származtatott jelentés” fogalma különösen jól írja le a fordítás/tolmácsolás közbeni alapvető tevékenységet, és jól szemlélteti, hogy a fordító/tolmács nem csupán utánzás útján hozza létre a célnyelvi szöveget, hanem aktívan hozzájárul a célnyelvi üzenet megalkotásához.

2.1.4. *Kreativitás és a „lehetetlen” lefordítása*

A „lehetetlen” lefordításának aspektusa számtalanszor említésre került a tolmácsolási kreativitás egyik legfőbb pontját hangsúlyozó kérdőívemre adott válaszokban (Horváth 2010). Az alább olvasható, „lehetetlen” lefordítására irányuló megjegyzések a tolmácsolásra is vonatkoznak.

A nem irodalmi szövegek fordítása közbeni kreativitásról szóló tanulmányában Pagnouille bemutatja, hogy a fordító kötelessége sokszor túlmutat a pusztán fordításon, például amikor a forrásszöveg pontatlannak vagy nehézkes szerkezetűnek bizonyul (Pagnouille 1993). Szerinte ilyen esetekben elfogadható megoldás az, ha a fordító bizonyos szintig átírja a szöveget, vagy olyan változtatásokat tesz benne, hogy a kapott szöveg a forrásszöveg átdolgozásának legyen tekinthető. Ilyenek szövegek lehetnek például a reklámszövegek vagy a használati utasítások, a tudományos tanulmányok és a népszerű tudományok.

Wills szerint a kreatív fordítás összefüggésbe hozható a nyelv kiszámíthatatlan, nem intézményesített használatával (Wilss 1988 in Cho 2006). Hasonló módon a kreativitás elengedhetetlen a forrásnyelv és/vagy a forrásszöveg által okozott nyelvi vagy szövegbeli interferenciák kiküszöböléséhez (Cho 2006). Newmark véleménye szerint a fordítás kreatív tényezője akkor bukkan fel, amikor a hagyományos fordítási folyamatok kudarcot vallanak, amikor a fordítás lehetetlen. Ez az utolsó mentsvár, de a nagy kihívást jelentő szövegek esetében gyakran igénybe veszik (Newmark 1991).

2.1.5. *Új létrehozása a fordításban/tolmácsolásban*

Az egyik ok, amiért Gui is alapvetően kreatív tevékenységnek találja a fordítást, az, hogy a fordítóknak a forrásszöveg gondolatait kell a célnyelv szerkezetébe beleilleszteniük, és úgy gondolja, hogy nincs lényegi különbség a fordítók és a festők vagy írók munkája között (Gui 1995 in Niska 1998).

MacRae szerint pedig a tolmácsolásban **nem csak az eredeti üzenet célnyelvi megfelelőjét** illetően lehet valami újat alkotni, hanem a tolmács egyéb területeken is megcsillogtathatja a kreativitását: a tolmácsolás találékonyságában, a jegyzetelési és felkészülési technikákban, a tolmácsolás stílusában és a buktatók elkerülésében. Találékony felkészülési technikának számítanak például az olyan módszerek, mint az anyag gyors átfutása és a lényegi információk kigyűjtése, a diagramok és táblázatok terminológiájára való összpontosítás, vagy a listaíró technikák kifejlesztése. MacRae „a tolmács stílusának fejlődésében véli felfedezni a kreativitást. A tolmácsolásban kialakul, milyen technikával szereti elemezni az információkat, hogyan végzi el a tolmácsoláson belüli különböző feladatokat, valamint, hogy miként választ speciális sémát és mintát. Ezek mind a tolmács saját stílusának részét képezik. Végül pedig az olyan buktatók elkerülése érdekében, mint például „amikor a tolmácsolás során a forrásnyelvben az igét a tárgy követi (olasz, angol, spanyol) a célnyelvben pedig a tárgyat az ige követi (japán, német), a kreatív akaratnak köszönhetően a tolmács általában megoldja, hogy állásfoglalás nélkül tudjon beszélni addig is, amíg a szükséges információ elhangzik (MacRae 1989).

Niska a **neologizmusok** tolmácsolásáról szóló tanulmányában egy másik példát említ a tolmácsolás közbeni kreatív eredményekre. Reyt idézve a neologizmusokat a szókészlet olyan egységeiként, azaz szavakként, szóelemekként vagy kifejezéseként írja le, amelyek esetében a jelentés vagy a jelölő és a jelölt viszonya – egy specifikus kommunikációs modell hatékony működését feltételezve – korábban nem jelent meg nyelvi formaként a nyelv szókészletének kialakulását közvetlenül megelőző szakaszban. A tolmácsolási helyzetekben Niska a neologizmusok két csoportját különbözteti meg egymástól: a forrásnyelvi kifejezéseket és a beszélőre jellemző különleges kifejezéseket, valamint a lehetséges neologizmusokat, amelyeket a tolmács használ az új vagy más kifejezésekre, illetve azokra a régi kifejezésekre, amelyeknek nincsen közvetlen célnyelvi megfelelőjük. A forrásnyelvi neologizmusok lehetnek elfogadott, az előadó beszédközösségében ismert, vagy spontán, egyéni és a pillanat hevében kitalált neológizmusok. Utóbbiak a beszélő kreativitásának eredményei. Tolmácsolási helyzetben azonban mindegyiket a „pillanat hevében” ültetik át a célnyelvre, és így a célnyelvi megfelelőjük a tolmács kreativitásnak eredménye (Niska 1998).

Összefoglalva, a kreativitást mint a tolmácsolás eredményét csak ritkán tárgyalják a tolmácsolás kutatásáról szóló szakirodalomban. Azonban mindaz, ami eddig elhangzott az irodalmi és nem irodalmi fordítást illetően, ugyanúgy igaz a tolmácsolásra is. A fordítás kreatív jellege megmagyarázható az „újraalkotás” és a „származtatott jelentés” fogalmával, vagy ha olyan esetekre gondolunk, amikor

a fordítónak „a lehetetlent” kell lefordítania a célnyelvre. A kreativitás az új nyelvi formák alkotását, különböző tolmácsolási technikák kitalálását vagy a neologizmusok kezelését illetően is magyarázható.

2.2. Kreatív folyamatok a tolmácsolásban

A tolmácsolás kreatív folyamatait két csoportba oszthatjuk: problémamegoldásra és mentális tolmácsolási stratégiákra.

2.2.1. A tolmácsolás mint problémamegoldás és döntéshozatal

Általánosságban véve a kreatív folyamatot a döntéshozatalhoz szorosan kapcsolódó problémamegoldásnak tekintjük. Amikor Walter a nyelvi közvetítésről beszél, azt állítja, hogy a nyelvi közvetítő kompetenciája nagyobb jelentőséggel bír, mint a nyelvtudása és az általa ismert nyelvek közötti kapcsolat. Ennek következtében meglehetősen nagyok az elvárások a fordítókkal kapcsolatban, akiknek a lehető legtöbb féle szöveggel kell dolgozniuk. A fordítónak rendelkeznie kell nyelven kívüli tudással, készséggel, intelligenciával, és képesnek kell lennie fordítási problémák megoldására. Éppen ezért egy nyelvi közvetítőnek nagyon nagy mértékű kreativitásra van szüksége (Walter 1988).

A **szelekció** fogalma jelen esetben nagyon fontos. Walter szerint a kreativitás a problémák megoldásának keresésében és megtalálásában rejlik. Walter elmagyarázza, hogy a célnyelvi szövegek megalkotásakor a célnyelven elérhető eszközök közül végül a nyelvi közvetítő választ a célnyelvi szöveg megalkotása érdekében. Különbséget tesz szabályozott és nem szabályozott kiválasztási tevékenységek között. Míg az előbbi automatikus, „egy az egyhez” megfelelőkre utal, addig a nem korlátozott kiválasztás kevésbé előre látható, ezáltal több kreativitást igényel a nyelvi közvetítő részéről. Walter arra a következtetésre jut, hogy a szabályozott döntések leginkább a szabványos szövegek szabványos kommunikációs körülmények között történő fordításakor fordulnak elő (Walter 1988).

Kusssmaul Wallas négy lépésből álló **kreatív gondolkodásra irányuló pszichológiai modelljét** használta a fordítási folyamatok empirikus kutatása során. A hangos gondolkodás protokoll (*TAP – Think Aloud Protocol*) alapján Kusssmaul azt állította, hogy a kreatív folyamat [Wallas által leírt] következő négy lépése vagy szakasza valóban jelen volt a fordítási folyamatban. Ezek az előkészítés (beleértve a szöveg elemzését és értelmezését, amely magába foglalja a kreatív megértést), a lappangás (gondolkodás folyamatossága, divergens gondolkodás (mely magába

foglalja az érzelmeket), a megvilágosodás (divergens előállítás, változtatások/átalakítások) és az értékelés (konvergens gondolkodást von maga után) (Niska 1998).

Azonban a tolmácsolás esetében két különböző folyamatról beszélhetünk: van egy hosszabb, amely magába foglalja a feladatra való felkészülés fázisait, a feladat tényleges elvégzését és az az utáni értékelését, és van egy rövidebb, ahova csak a valódi tolmácsolási folyamat tartozik. Az előbbi esetében két fázist vagy lépést különböztethetünk meg a folyamat során, azonban a feladat közbeni valódi tolmácsolást illetően osztom azon kutatók nézetét, akik szerint a kreatív gondolkodás folyamata beépített gondolatmenet, amely nem alkalmazkodik a modell lépéseiből következő szegmentáláshoz (Plsek 1996). Ez még inkább igaz a tolmácsolásra, amely folyamat közben számtalan nyelvi és nyelven kívüli tényezőt kell egyidejűleg figyelembe venni meglehetősen szűk időkorláton belül. Wilss fordítási kreativitásáról alkotott nézete – miszerint ez dinamikus fogalom – itt is megállja a helyét. A fordítás [és a tolmácsolás] dinamikus aspektusa nem az eredeti szöveg létrehozásában mutatkozik meg, hanem a fordító létrehozó készségében, miközben egyidejűleg találja magát szembe a forrásszöveggel és a célnyelvi kóddal, illetve a kódolási és dekódolási stratégiákkal (Wilss 1996).

2.2.2. Kreatív mentális folyamatok tolmácsolás közben

Riccardi (1998) szerint a tolmácsolás kreatív folyamat, hiszen egy nagyobb folyamat része, vagyis ha a tolmácsolást problémamegoldásnak, ezen belül a forrásnyelvi szöveget feladatnak, a célnyelvit pedig megoldásnak tekintjük, abból egyértelműen következik, hogy a tolmácsolás módja az, ami a tolmácsolást kreatív folyamattá teszi. A tolmácsnak mindössze néhány apró utalásból vagy a lassanként kibontakozó részletekből kell azonnal, esetleg néhány másodperces gondolkodási idővel helyes következtetéseket levonnia és előre látnia a mondanivalót, hogy a végeredmény nyelvileg is helytálló legyen. Mindeközben nemcsak egyszerűen megismétli azt, amit valaki más mond, hanem kreatív folyamatot él át, valami újat hoz létre (Riccardi 1998).

Riccardi egyik fontos gondolata az **anticipáció**, egy alapvető tolmácsolási stratégia, amely arra utal, hogy a tolmács megpróbálja kitalálni, hogyan fog zárulni egy nyitott gondolat vagy mondat szerkezet. Ehhez képzelőerőre van szüksége, amely abból táplálkozik, hogy mi történt az előzőekben a tolmácsolandó kommunikációs helyzetben. Az anticipáció nem más, mint előre látni vagy kikövetkeztetni, mi hangzik el vagy mi történik következőnek. Ezért a tolmácsnak talpraesettnek és leleményesnek kell lennie, de szüksége van némi kreativitással párosuló empátiára és minőség iránti igényre is.

Riccardi szerint a **helyes végkövetkeztetés** levonása is a tolmácsolási folyamat kiemelten fontos része, mivel konvergens és divergens gondolkodásmód egyaránt szükségeltetik hozzá. Érdekes újra megemlítenünk, hogy Guilford miként különbözteti meg e két gondolkodásmódot. Ha divergensen gondolkodunk, több megoldási lehetőséget keresünk, amelyek egyformán jó választásnak bizonyulnak, vagyis esetünkben ugyanolyan jól fejezik ki a forrásszöveg mondanivalóját. Konvergensen gondolkodva több célnyelvi lehetőség közül egyet választanunk, ami kevésbé kreatív megoldás. A két különböző gondolkodásmód között adott helyzetben megfelelően dönteni szintén a kreativitás jele (lásd Gabora 2002).

A Riccardi által **lehető legalacsonyabb szintű elköteleződés**ként (strategy of least commitment) említett stratégia remek példa arra, mit is jelent tolmácsolás közben divergensen gondolkodni: még formálódik a mondanivaló, miközben felfedezzük a nyelvi lehetőségek tárházát egy megoldásra váró feladat miatt. Riccardi kutatása kimutatta, hogy e főként szinkrontolmácsolásban fontos eljárás segítségével a tolmács úgy fejezheti be mondatait, hogy közben egyetlen megoldás mellett sem köteleződik el. Így többféle nyelvi megoldást biztosít saját maga számára. A stratégia jellemzője, hogy a tolmács alárendelt mellékmondattá alakítja az eredetit, hogy egyszerűbben helyesbíthesse, vagy megváltoztatja a mondatszerkezetet, például feldarabol egy hosszabb mondatot (Riccardi 1998).

MacRae kreatív mentális folyamatnak tekinti az absztrahálást, az irányított visszaemlékezést, a képzelőerőt/találékonytságot és az asszociációt. Hangsúlyozza azonban, hogy a felsorolás nem teljes körű, különösképpen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a kreatív személyiség mindig előáll valami újjal. A **képzelőerő/találékonyság** teszi eredetivé, értékesé és különbözteti meg a megszokottól a kreatív mentális folyamatot. A tolmács találékonyága a megfelelő szavak és képek kiválasztásában nyilvánul meg. A tolmács képzelőerejét az teszi leginkább próbára, hogy képes-e egy viccet egyik nyelvről vagy kulturális kontextusról a másira átültetni (MacRae 1989).

MacRae listájában az **asszociáció** a negyedik kreatív mentális folyamat. A harcedzett tolmács nyelvi közvetítés közben is hagyja, hogy a háttérben szabadon szárnyaljanak a gondolatai, társítani tudja a különböző időpontokban vagy különböző előadóktól elhangzott gondolatokat (összefüggéseket), így képes hirtelen megérteni a lényegét, vagy a már korábban elhangzottakkal és régebbi tapasztalataival összekapcsolni a beszédet (MacRae 1989).

A tolmácsolást szűk időkorlát jellemzi: a folyamatban lévő kommunikáció közben a nyelvi közvetítőnek nincs ideje hosszasan gondolkodni, elemezni. Ez azonban azt feltételezi, hogy az információkat rugalmasan, folyamatosan és eredetien dolgozza fel. Ezek mind olyan tulajdonságok, amelyek szorosan kötődnek a kreativitáshoz.

2.2.3. Kreatív értelmezés fordítás/tolmácsolás közben

A tolmácsolás problémamegoldás, amely során több célnyelvi lehetőség közül választunk. Vagyis olyan döntéshozatali folyamatról van szó, amelynek **kiindulópontja a szövegértés**. Bastin a fordítás kapcsán elismeri: az értelmezés valóban lehet kreatív, amennyiben a fordító sikeresen magáévá teszi a szöveget, hogy valami újat hozhasson létre belőle (Bastin 2003). A műfordításról írt tanulmányában Vinonen kiemeli, hogy a kreatív szövegértés elengedhetetlen a fordító számára ahhoz, hogy megértse a forrásszöveg logikáját. A forrásszöveg alapos elolvasása a fordító kreatív tevékenységének első lépése (Vinsonen 1997). Kussmaul részletesebben szól a kreatív értelmezésről, kijelenti, hogy a megértést nemcsak a hallottak és olvasottak befolyásolják, hanem személyes tudásunk és tapasztalataink is. A megértés nem egyszerű befogadás, hanem munkát, erőfeszítést igényel (Kussmaul 1995). Fontanet is ír a forrásszöveg kreatív értelmezéséről. Szerinte a forrásszöveg megértésének záloga az, ha nem bízunk az egyértelműnek tűnő megoldásokban, megkérdőjelezzük saját meggyőződéseinket és odafigyelünk a szöveg belső ellentmondásaira (Fontanet 2005).

Balacescu és Stefanink kreatív értelmezéshez fűzött magyarázatában kifejti, hogy a szöveg megértésének mértéke felülről lefelé haladó (top down), valamint alulról felfelé építkező (bottom up) folyamatok egymásra hatásának következménye. Az előbbi élettapasztalatainkhoz és agyunk emlékek lenyomataira épülő szerkezetéhez kötődik és keretet ad az értelmezésnek, az utóbbira Lederer (1994) „kognitív kontextusként” hivatkozik, amely a szöveg olvasásakor összegyűjtött, rövidtávú memóriában elraktározott és a következő mondatok nyelvi megfeleltetése során alkalmazott információkból áll. Lederer lineáris megközelítésben tekint a kognitív kontextusra, ami Balacescu és Stefanink szerint ezzel szemben arra is alkalmas lehet, hogy utólagosan helyesbítsük a szöveg első körös megértése során elkövetett hibákat. Ebben az értelmezésben, az alulról felfelé építkező értelmezési folyamat körkörös művelet, amely a szöveg egymással összekapcsolódó részeiből indul ki (Balacescu és Stefanink 2005).

A kreatív gondolkodásnak tehát meghatározó szerep jut a tolmácsolásban, méghozzá olyan mentális folyamatok révén, mint az értelmezés, anticipáció és rögtönzés. Ezek a tolmácsolás alapstratégiái, vagyis olyan műveletek, amelyek tudatos munkán és döntésen alapulnak. A tolmácsolás állandó kódolás-dekódolás, ezért folyamatosan döntés elé állítja a tolmácsot, akinek több lehetséges célnyelvi megoldás közül egyet kell kiválasztania, mint a forrásszöveg megfelelőjét. Torrance meghatározása a kreatív gondolkodásról a tolmácsolásra nézve is igaznak bizonyul, hiszen olyan folyamat, amelynek folyamán észleljük a nehézségeket, problémákat,

információbeli hiányosságokat, hiányzó elemeket, oda nem illő gondolatokat, találgatunk, feltételezéseket fogalmazunk meg velük kapcsolatban, esetleg teszteljük és felülbíráljuk e feltevések érvényességét, majd kimondjuk a végső megoldást (Torrance 1988).

Ez azonban már elvezet minket a kreatív tolmácsolásról folytatott gondolatmenet következő állomásához, ahol átfogó kép tárul elénk arról, miként viselkednek a tolmácsok nyelvi közvetítés folyamán.

2.3. Kreatív viselkedés tolmácsolás közben

MacRae szerint kreativitás szempontjából a gondolkodás a tolmácsolási folyamat legfontosabb része (MacRae 1989). Noha a tolmácsok viselkedésében vitathatatlanul fontos szerep jut a kreatív kognitív stratégiáknak, a kreativitást nem lehet ilyen szűken értelmezni.

A tolmácsok viselkedésének tanulmányozásához meg kell vizsgálnunk a tolmácsolási folyamatot és a kommunikációs alaphelyzetet, amelyben az előbbi végbemegy. A kizárólag kognitív stratégiákra fókuszáló nézőponttal szemben a **helyzetelemző szemlélet** tágabb összefüggéseiben vizsgálja a témát: többek közt figyelembe veszi a kontextust, az időkeretet, valamint a kommunikációban résztvevőket. Emiatt Cho kreatív fordításról alkotott véleménye a tolmácsolás esetében nem bizonyul teljesen igaznak. Meglátása szerint ugyanis nincs szükség kreativitásra a fordítás minden egyes szakaszában, mivel a forrásszöveg témájának megszokottságától, tapasztalattól és képességektől függően a fordítási folyamat jelentős része automatikussá válik a hivatásos fordítók számára (Cho 2006). Noha a mentális folyamatok nagy része a gyakorlott tolmácsoknál is automatikus, az adott kommunikációs helyzet jellemzői (helyszín, résztvevők, témakör, tárgyalat kérdések stb.) megbízásonként változnak, így a tolmács mindig szembesül valami újdonsággal. Ezért szükséges a tolmács kreativitása, hiszen a tolmácsolási folyamat során nem csupán alkalmazkodnia kell a fennálló és új helyzethez, hanem hozzá is kell járulnia, méghozzá építő jelleggel (Torrance 1988). E válaszreakció miatt kell a tolmácsnak kreatívnak lennie. Ebben az értelemben a kreativitás egyenértékű a rugalmassággal és a spontaneitással.

Tehát nemcsak a forrásszöveg téma- és kultúra-specifikus jellemzői, hanem a kommunikációs alaphelyzet sajátosságai is kreativitásra készítetik a tolmácsot. A tolmácsok jelenléte miatt némiképp természetellenessé válik a kommunikáció. Bár részt vesznek benne, nem ők az üzenet adói vagy vevői, és nem a saját

kommunikációs igényeiknek tesznek eleget. Noha részesei a helyzetnek, mégsem válnak partnerré, sem bennfentessé (lásd 1. fejezet). A hozzáértő viselkedés és a kommunikáció megkönnyítése érdekében folyamatosan alkalmazkodniuk és reagálniuk kell a helyzetre és a résztvevőkre, ami – ahogyan arról már korábban is szó esett – nagyfokú kreativitást igényel. Ilyen értelemben a kreativitás a tolmácsok **spontán és rugalmas válaszát** jelenti a felek céljaira, a kommunikáció keretére és egyéb olyan tényezőkre, mint a személyiség, motiváció, hozzáállás, érzelmek stb., amelyekhez alkalmazkodniuk kell. A helyzetre érkező válaszreakció alapja az, hogy mennyire sikerül a különböző összetevőkhöz egyszerre idomulniuk. Ez igaz lehet egy adott megbízásra, azonban nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a különböző tolmácsolási alaphelyzetek és módszerek száma végtelen, vagyis az alkalmazkodóképességet és a rugalmasságot általánosabban, a viselkedés szintjén kell értelmeznünk.

A tolmácsolás folyamán nemcsak nyelvi és kulturális, hanem gyakorlati és az adott helyzetre jellemző (deiktikus) következtetéseket is levonunk. Ezért a kreatív tolmácsolást nem lehet leszűkíteni a kiszámíthatatlan, nem intézményesített nyelvi megféleltetésre (Wilss 1988 in Cho 2006) vagy olyan nyelvi közvetítésre, ahol a fordítandó szöveg nem kötött (Alexieva 1990). Írásos fordításnál egyedül a nyelvhasználat **nem látható előre**, tolmácsolás esetén viszont jóval több olyan tényező létezik, amely nehezen kiszámítható, még akkor is, ha a tolmács alaposan felkészül a megbízásra: a résztvevők személyisége, napirend, nem várt események. Ez az a szempont, amely megkülönbözteti egymástól a kreatív fordítást és tolmácsolást. A kreatív tolmácsolás ezen aspektusát a szakirodalom még nem tárgyalta.

A kreatív tolmácsolás tehát három különböző minőségben vizsgálható: a végeredmény, a stratégia és a tolmács viselkedésének szintjén. Ez utóbbi szempont a legfontosabb, hiszen minden körülmények között érvényesül. Bár bizonyos stratégiák automatikussá válnak, minden tolmácsolási helyzet rejt magában valamilyen új kihívást, amelyet a tolmácsnak kreatívan kell megoldania: rugalmasan, ösztönösen kell reagálnia vagy alkalmazkodnia. A folyamatosan változó helyzet ezért kiemelten fontos, ugyanis a kontextus és a kommunikáció résztvevői alapvetően meghatározzák a tolmács teljesítményét, hiszen visszajelzésük hozzájárul a tolmácsolási készségek fejlesztéséhez. Ahhoz is szükség van kreativitásra, hogy a tolmács fel tudja használni az efféle visszacsatolást az adott kommunikációs helyzetben.

3. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz

E fejezetben azt jártunk körbe, hogy kreatív tevékenységnek tekinthető-e a tolmácsolás, vagyis elvárható-e a tolmácsoktól, hogy kreatívak legyenek. A kreativitás pszichológiai szakirodalmában alapján úgy vélem, hogy a kreativitás a tolmácsolás lényegi eleme, méghozzá három különböző szinten: mint produktum, mint kognitív stratégiákban megnyilvánuló mentális folyamat és mint hivatásos viselkedés az adott helyzetben. Mi teszi a tolmácsolást a kreativitás témájának különleges kutatási területévé? Egyrészt a nyelvi közvetítés során lejátszódó mentális folyamatok kreatív volta, de leginkább az, hogy a kommunikációs alaphelyzet – amelyben a tolmács ugyan jelen van, de nem természetes szereplő – szakmai kreativitást feltételez. Ez a nézőpont nemcsak a tolmácsolást kutatók, de a pszichológusok számára is érdekes lehet.

Adott kommunikációs helyzetben több lehetséges megoldás közül kell választanunk, tehát a tolmácsolás döntéshozatali folyamat. Ráadásul nem egyszerű, kontextustól független nyelvi kódolás-dekódolásról van szó. A tolmácsolás a kommunikációt megkönnyítő folyamat, emiatt a nyelvi mellett a kulturális és az adott helyzetre jellemző tényezőknek is figyelmet kell szentelni. A megfelelő megoldást nyelvi és gyakorlati megfontolásoktól, valamint helyzettől függően célszerű kiválasztani.

A tolmácsolás folyamatos egyensúlyozás a közvetítendő kommunikációs helyzetben. A tolmácsnak meg kell találnia az ideális állapotot, amelyben elősegíti a kommunikációt, de nem válik természetes résztvevőjévé, ehhez pedig rengeteg kreativitásra, rugalmasságra és alkalmazkodóképességre van szüksége.

Tapasztalataink szerint a gyakorló tolmácsok sem látják át teljes egészében a problémát. Itt kell említést tennünk a tolmácsképzés fontosságáról, hiszen a jól képzett tolmács ismeri és megérti a tolmácsolás háttérfolyamatait és jobban tudja végezni munkáját. Éppen ezért érdemes az ilyen képzéseken résztvevőkben tudatosítani, hogy a tolmácsolás kreatív folyamat.

Természetesen még nagyon sok kutatási szempontot fel kell tárnunk ahhoz, hogy elmondhassunk: megértettük, milyen szerepet tölt be a kreativitás a tolmácsolásban. Vannak olyan alapvető témák, például a kreatív tolmácsolás tesztekkel mérhető megnyilvánulásai, amelyek alaposabb vizsgálatot igényelnének. A kutatás lehetséges jövőbeni irányai szerteágazóak. Automatikusan fejlődik-e a kreativitás a gyarapodó szakmai tapasztalat hatására? Fejleszthető-e tudatos gyakorlással? Amennyiben igen, mely tényezők járulnak hozzá a fejlődéshez? Képesek-e a kreativitást felmérő vizsgálatok előre jelezni, kiből lesz jó tolmács? Érdemes-e

tolmácsképző intézetekben késtségvizsgálattal mérni a kreativitást? Mennyiben járul hozzá a kreativitás a szakmai sikerekhez, például a szabadúszó tolmácsok esetében, akiknek önmagukról kell gondoskodniuk a szabadpiacon? A tolmácsok ideális alanyai lehetnének a feszültségtűrés vagy stressz és kreativitás, valamint az észlelés és kreativitás viszonyát feltáró kutatásoknak, mivel ezek mind hozzátartoznak mindennapos munkájukhoz. Változik-e nyelvpártól függően a tolmácsoktól elvárt kreativitás mértéke? Hogyan befolyásolják a különböző szövegtípusok a tolmácsoktól elvárt kreativitás mértékét? E kérdések számos jövőbeni kutatás kiindulópontját jelenthetik a kreatív tolmácsolás témájában.

V. FEJEZET

Stressz és tolmácsolás

A sport és a tolmácsolás összekapcsolása első pillantásra túlzó, vagy legalábbis meglepő lehet, de a továbbiakban láthatjuk majd, hogy a stressz és a stresszkezelés szempontjából valójában nagyon is közel állnak egymáshoz. A sportpszichológia sokat segíthet mind a tolmácsolásban, mind a tolmácsolás oktatásában, mivel a tolmács szakmájában is a stressz az egyik legfontosabb pszichológiai tényező. Egy versenysportbeli helyzet hasonló a tolmácsolási eseményhez, mivel mindkét helyzet magas szintű teljesítményét követeli meg. A sportoló vagy a tolmács nem menekülhet el a helyzetből, teljesíteniük kell az elvállalt feladatot. Az adott napi teljesítményük olyan külső és belső tényezőktől függ, amelyeket hatékonyan kell szabályozniuk. Elsőként a sportpszichológia és a stresszpszichológia szakirodalmát tekintem át. Ezután a tolmácsolás kontextusában végzett, stresszel kapcsolatos kutatások eredményét összegzem. Végezetül pedig mind ezeknek a professzionális tolmácsolás terén való alkalmazhatóságát vizsgálom.

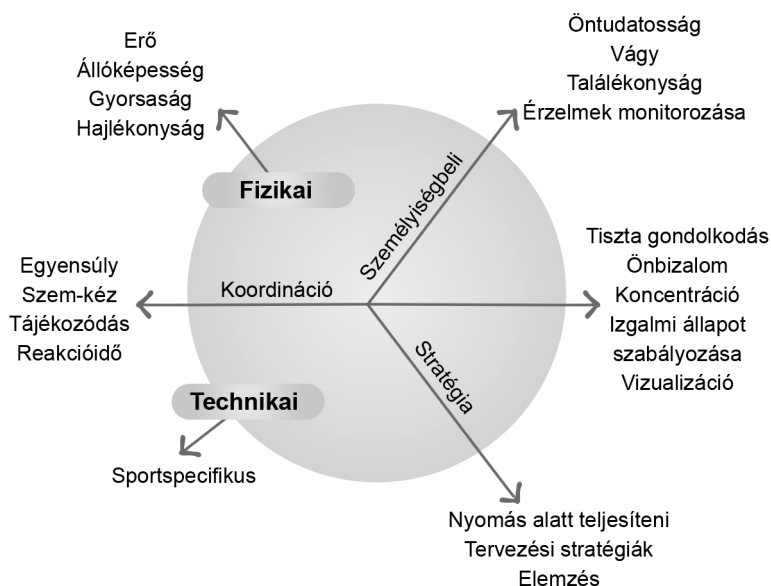
1. Sportpszichológia

A sportpszichológia viszonylag új tudományos kutatási terület, amelynek kezdetei az 1950-es évekig nyúlnak vissza. Ekkor alkalmazták ugyanis először a sport területén a pszichológia eszközeit. A sport történetében először Dél-Afrikában kértek meg egy pszichológust arra, hogy segítsen egy futballcsapat felkészítésében. A sportpszichológia tudománya a sportoló viselkedését és teljesítményét jellemző pszichológiai tényezőket vizsgálja. Azokat a személyiségbeli és viselkedésbeli jellemzőket elemzi, amelyek a sporttevékenységben részt vevő személyeket jellemzik.

A sportpszichológia két fő területen alkalmazható: a rendszeres testmozgás személyiségre és személyiségfejlesztésre gyakorolt hatásait, valamint a sportolók pszichológiai jellemzőit vizsgálja. Az iskolai oktatásban pedig a sport és a fizikai aktivitás pedagógiai szerepét elemzi. Egy másik kutatási terület azt vizsgálja, hogy a rendszeres fizikai aktivitás hogyan járulhat hozzá a pszichológiai jólléthez,

valamint hogy a mentális alkalmazkodásban mennyire használható a fizikai igénybevétel, mint terápiás módszer. A sportpszichológia továbbá a versenysport pszichológiáját és azokat a mentális tényezőket hivatott felfedezni és megérteni, amelyek a kimagasló egyéni és csapatteljesítményt befolyásolják a hivatásos sportolóknál (Anshel 1994, Budavári 2007, Cox 1998, Lénárt 2002, Thomas 2002).

Ebben a tekintetben a hangsúlyt a pszichológiai funkcióra és személyiségvonásokra fektetik, azt kutatják, hogy ezeket hogyan lehet a teljesítmény javítása érdekében szabályozni, versenyhelyzetben pedig miként lehet a sportolók kimagasló teljesítményének elérésére hasznosítani (Nagykáldi 2002). A sportpszichológus a pszichológia eszközeinek segítségével így azt vizsgálja, hogy a tudatos és nem tudatos tényezők hogyan hatnak az emberi sportteljesítményre (Budavári 2007), mivel a sportoló minden sikeres teljesítményét több összetevő alkotja: fizikai (erő, állóképesség, gyorsaság, hajlékonyság), pszichológiai (tisztá gondolkodás, önbizalom, koncentrációs képesség, izgalmi állapot kontrollálása, vizualizálás) és technikai komponensek (a sportágra jellemző tényezők, stratégiák). Amint a 7. ábrán (Lénárt 2007) is látható, e tényezők nagyban függenek a sportoló személyiségétől. Ez azt jelenti, hogy nem elég a testet edzeni és felkészíteni, hanem figyelembe kell venni a pszichológiai tényezőket is. A pszichológiai tréning emellett óriási energia-tartalékokat mozgósíthat.

7. ábra: A sikeres teljesítmény összetevői

Az előzőekben természetesen csak rövid áttekintést adtunk a sportpszichológia kutatási területeiről. Ezen a ponton azonban felesleges lenne a sportpszichológia teljes skáláját bemutatni, mivel esetünkben az az érdekes, hogy a tolmácsoknak és a tolmácsképzésben milyen eszközökkel tud segíteni. A tolmácsolás és a sportpszichológia összefüggésében valószínűleg a stresszkezelés és a mentális fejlesztés a legfontosabb kapocs. Mielőtt azonban a stresszkezelés fontosságáról ejtenénk szót, először vizsgáljuk meg a stresszt érintő legfontosabb kérdéseket.

2. Stressz

A stressznek többféle megközelítése létezik. Az egyik legkorábbi kutatás közép-pontjában olyan egyértelműen meghatározott ingerek, mint a krízishelyzet, katasztrófa, vagy az élet meghatározó eseményei álltak (lásd Smith 1993). Mivel jelen könyv terjedelmét meghaladná az összes kutatás bemutatása, most csak a témához legszorosabban kötődő, a stresszhez kapcsolódó általános kérdések megértését segítő jelenségeket elemezzük.

2.1. Stresszkutatás: a kezdetek

A stressz az 1950-es évek óta kedvelt kutatási téma. Kezdetben a stresszt általánosan kellemetlen állapotnak tekintették. Az ideális állapotot a mindenféle feszültségtől mentes helyzetként határozták meg. Az egyik első próbálkozás a stressz biológiai és pszichológiai működésének megértésére a magyar származású kanadai biológus-kutató, Selye János nevéhez köthető. Olyan újító gondolatokat hozott a stresszkutatásba, mint például, „a stressz nem olyasmi, amit el kell kerülni” mivel „[v]alójában nem is lehet” és „a stresszmentes állapot a halál” (Selye 1976: 29–30). Az egyik legfontosabb dolog, amelyre Selye stresszkutatása felhívja a figyelmet, hogy „[h]asznos, sőt kellemes lehet a stresszel való találkozás, ha a stressz hatásmódjával megismerkedve annak megfelelően alakítjuk életfilozófiánkat” (idem 31).

Szintén Selye stressz meghatározásához köthető a stresszkutatás következő fontos gondolata: „a stressz-előidéző hatás vagy stresszor-aktivitás szempontjából mindegy, hogy az a dolog vagy helyzet, amellyel szemben állunk, kellemes-e vagy kellemetlen; csupán az számít, hogy milyen mérvű az újraalkalmazkodás iránti szükséglet”. Ez azt jelenti, hogy ugyanazok a stresszorok, mint hideg, meleg,

gyógyszerek, hormonok, bánat és öröm „azonos biokémiai reakciókat [idézhetnek elő] a szervezetben” (idem 26–27). Továbbá Selye megkülönbözteti a jó és a káros vagy ártalmas stresszt, amelyek közül az utóbbit **distressznek** nevezi, mivel „a stresszel kapcsolatos dolgok egyaránt lehetnek kellemesek vagy kellemetlenek, míg a distressz szó mindig bajt, kellemetlenséget jelöl” (idem 29).

2.2. Pszichofiziológiai stresszkutatás

Zeier rendkívül részletes betekintést nyújt a pszichofiziológiai stresszkutatásba, és kijelenti, hogy

a stresszt pszichofiziológiai folyamatok alkotják, amelyeket érzékelt fenyegetettség vagy veszély vált ki. Pszichológiai szempontból a stressznek két összetevője van: (1) egy fenyegető és kimerítő helyzet élménye és (2) a bizonytalanság azt illetően, hogy meg tudunk-e küzdeni ezzel a helyzettel (Zeier 1997: 231).

Zeier fel is sorolja a fiziológiai stresszkutatás legfontosabb kutatási módszereit, amelyek a **fiziológiai reakciókat** mérik annak érdekében, hogy megvizsgáljuk egy adott helyzettel összefüggő szubjektív stresszt vagy megterhelést, ahol a fiziológiai funkciók időbeli változásai az érzelmi és mentális folyamatok mutatói. Majd kifejti, hogy mivel az elme és a test egységet alkotnak, minden fiziológiai funkciót befollyásolhat valamilyen módon egy-egy pszichológiai folyamat. Az említett fiziológiai mérések a következők:

- olyan paramétereket, mint például a kortizol, dehidroepiandrosteron, tesztoszteron, katecholaminok, immunoglobulin, amelyek sokféle endokrinológiai és immunfunkciót fednek le, vér-, vizelet- és nyálminták elemzésével lehet kivizsgálni;
- kardiovaszkuláris funkciók mérése szívritmus felvételekkel vagy vérnyomásméréssel;
- testmozgás és fizikai tevékenység mérése gyorsulásérzékelővel vagy akto-méterrel (a szívritmus növekedésének észleléséhez)
- elektrodermális tevékenység mérése, mivel „a verejtékmirigyek rendszeres működésbe lépése csökkenti a bőr elektromos ellenállását”;
- vázizmok feszültségének mérése, mivel „stresszhelyzetben megnő az izomfeszültség annak érdekében, hogy a testet készenlétbe helyezze a megküzdéshez vagy meneküléshez szükséges mozdulatokra”;

- a légzési ciklust a mellkas vagy a has felső része köré rögzített hajlékony nyúlásmérő övvel lehet például megvizsgálni;
- pupillometria, vagyis a pupilla méretének megállapítása, mivel „az olyan fiziológiai hatások, mint például a pozitív és negatív érzelmek, a percepciók folyamatok és mentális tevékenység nagyon fontos hatást gyakorolnak a pupilla méretére” (idem 234–238 alapján).

2.3. Tranzakcionális stressz kutatás

A tranzakcionális megközelítés és a stressz kutatás „az összes változó – inger, izgalmi állapot, kognitív folyamat és a megküzdés – közti kölcsönös kapcsolatot vizsgálja. A stresszt nem egyetlen eseményként, hanem inkább egy fő- és mellékszereplőkkel rendelkező összefonódó folytatásos történetként kezeli” (Smith 1993: 3). Smith háromféle stresszt különböztet meg: fizikai, pszichológiai és társadalmi. Az első akkor jön létre, amikor a testünket olyan igénybevétel éri, amely megterheli vagy meghaladja a test alkalmazkodó képességét, ezáltal hozzájárul a fizikai gyűrődéshez, az ellenálló képesség gyengüléséhez. Ez azt jelenti, hogy a hő, a hideg, a háború és a szorongás mind lehet fizikai stressz kiváltója. A stressz második típusát úgy határozza meg, mint az ember és környezetének olyan kapcsolata, amelyet az ember megterhelőnek, vagy erejét felülmúlónak értékel. Végezetül pedig a társadalmi stressz olyan helyzetekben fordul elő, amikor a társadalom vagy egy társadalmi csoport működését és stabilitását éri megterhelő igénybevétel (idem).

2.4. Megküzdés a stresszel

A stresszel való megküzdéshez elengedhetetlen, hogy tudjuk, mi a stressz, hogyan reagálunk rá, felismerjük a tüneteit és kialakítsuk saját stresszkezelő módszerünket. A **stresszfelismerés** (stress literacy, Smith 1993 kifejezése) felé tett első lépésnél meghatározzuk, mi a stressz, hogyan, és miért az adott módon reagálunk rá.

A stresszre adott válasz alapján Zeier különbséget tesz aktív és passzív megküzdés között. Aktív megküzdésnek számít a küzdelem és a menekülés. Mindkét esetben fizikai reakcióról beszélhetünk. Továbbá,

azokban a helyzetekben, amikor félünk a kontroll elvesztésétől, az gyakran aktív megküzdési mechanizmust vált ki belőlünk. Amikor stresszhelyzetben elveszítjük

a kontrollt, és nem tudjuk, melyik aktív megküzdési mechanizmust válasszuk, [...] csendben a passzív megküzdés mellett döntünk. A kiváltott reakció az elkerülő magatartástól, lemondástól, alsóbbrendűségi érzéstől és önbizalomhiánytól egészen a mély depresszióig vezethet (idem 232–33).

Ez a két megküzdési módszer két fiziológiai stresszválaszrendszerrel hozható összefüggésbe: a Cannon-féle és a Selye-féle stresszelmélettel (további információkért lásd Zeier 1997: 233–34). A Cannon-féle stresszelmélet szerint a stresszre adott lehetséges válaszok a megnövekedett vérnyomás, pulzusszám, légzési ciklus, izommozgás, elektrodermális tevékenység és a felgyorsult anyagcsere, valamint a nyáltermelődés, az ujjak és a kéz hőmérsékletének” csökkenése. Az energiataralékok ekkor megcsappannak, az elraktározott cukrok és lipidek pedig bejutnak a vérkeringésbe. Ez a fiziológiai reakció felkészíti a szervezetet a fizikai munka megtételére. A Selye-féle stresszelmélet szerint a stressz a mellékvesekéreg hormonjainak kiválasztását idézi elő, főként a stresszhormonként ismert kortizolét. A stresszre adott válasz másik típusa a passzív megküzdés, amikor a stressz vegetatív tüneteket, például hasfájást, hányást vagy hasmenést, állandó stressz mellett fekélyt és egyéb emésztőrendszeri megbetegedéseket eredményez (idem).

Selye és Zeier tanulmányai a stresszt kiváltó objektív fiziológiai és pszichológiai tényezőket, valamint a stresszhelyzetekben ránk jellemző, különböző biokémiai reakciókat ismertetik. Selye legfontosabb eredménye a modern stresszkutatásban a jó (inspiráló) és a rossz (ártalmas) stressz közötti különbségtétel. Manapság már nem feltétlenül káros elemként tekintünk a stresszre. Sőt, belső forrásainkat mozgásba lendítő **potenciális eszköznek** tartjuk, amely jobb teljesítményre sarkall minket. A stressz – természetesen – káros is lehet mentális és fizikai egészségünkre, ha nem tanuljuk meg előnyünkre használni. Nagyrészt személyiségünkötől és tudatos erőfeszítéseinktől függ, hogy stresszes helyzetekben mennyire tudjuk kezünkben tartani a kontrollt. Mielőtt a hatékony stresszkezelésre térnénk át, ejtsünk néhány szót a tolmácsolás és stressz kapcsolatáról.

3. Tolmácsolás és stressz

A stressz már régóta fontos vizsgálódási területe a tolmácsolással kapcsolatos tanulmányoknak, ugyanis minden tolmács életében nap mint nap jelen van. A szakirodalom túlnyomó része a szinkrontolmácsolást vizsgálja, ami nem meglepő, hiszen

a főállású és szabadúszó tolmácsokat legnagyobb számban foglalkoztató nemzetközi intézményekben (ENSZ, EU) ez a leggyakrabban használt tolmácsolási mód. A Konferenciatolmácsok Nemzetközi Egyesülete (Association internationale des interprètes de conférence – AIIC) által megrendelt 2001-es Workload Study például átfogó és érdekes áttekintést ad a szinkrontolmácsolás és a stressz kapcsolatáról.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy más tolmácsolási fajták nyelvileg vagy kontextusból eredően kevésbé lennének összetettek vagy stresszesek. Ugyanolyan fenyegetőnek érzékelhetnek egy adott helyzetet a konszekutív vagy közösségi tolmácsok is, és ők is elbizonytalanodhatnak, hogyan küzdjenek meg a stresszel.

3.1. AIIC Workload Study

Az AIIC által megrendelt Workload Study a tolmácsok foglalkozás közbeni stresszhelyzeteiről ad átfogó képet, ezért érdemes néhány fontos pontjára kitérni. A vizsgálat során három lényeges tényezőt határoztak meg, amelyek a tolmácsolás folyamata során potenciálisan stresszhatást gyakorolnak a tolmácsra. Ezek a tényezők a pszichológiai tényezők (érzékelés, attitűd stb.), a munkakörülmények fizikai tényezői (levegő minősége, hangszigetelés, világítás stb. a fülkében), és fiziológiai jellemzők (pulzusszám, vérnyomás stb.) (AIIC Workload Study 2001). E három tényezőt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a fiziológiai tényezők, mint például a magas pulzus és vérnyomás leginkább a stressz következményei, mintsem az adott szituáció stresszességét befolyásoló tényezők, azaz kiváló eszközei annak mérésére, hogy egy adott szituáció valóban stresszes-e a tolmács számára.

A tanulmány talán legfőbb érdeme, hogy részletesen elemzi, a fizikai munkakörnyezet hatásai miként vezethetnek stresszhez és kiegészhez. Minkét jelenség hatással lehet a teljesítményre és az elégedettségre. A teljesítménnyel való elégedetlenség pedig magában hordozza a kiegész lehetőségét. A tanulmány szerint a stressz érzésének kialakulásáért leginkább felelős fizikai tényezők a következők (további információ-kért lásd Cooper et al. 1982, Kurz 1981, 1983, 1997, Moser-Mercer et al. 1998):

- bonyolult vagy rossz előadásmód (gyors beszéd, összetett szöveg, rossz előadásmód, nem anyanyelvi beszélők, felolvasott beszédek stb.);
- rossz körülmények a kabinban (friss levegő hiánya, pára, hőmérséklet, fényviszonyok, mobil kabinok, zaj);
- felkészülési nehézségek (előre nem elérhető anyagok stb.).

A tanulmány fő célja az volt, hogy igazolja és alátámassza az AIIC munkakörülményekre vonatkozó iránymutatásait. A kutatók eleget tettek a feladatnak, mivel

a tanulmány részletes iránymutatást biztosít tolmácsok, kezdő tolmácsok, tolmácsszolgálatok és munkaadók számára a rövid- és hosszú távú munkahelyi stressz és a kiégés kialakulásához vezető külső stressztényezők csökkentésének szempontjából. Bár a vizsgálatok középpontjában a szinkrontolmácsolás állt, a tanulmány megállapításai a tolmácsolás más fajtáinál is hasznosíthatók (láthatóság, előadásmód, a szöveg bonyolultsága, hőmérséklet, felkészülési nehézségek stb.).

A pszichológiai tényezőket tekintve az AIIC tanulmánya kevésbé átfogó, ami érthető, hiszen legfőbb célja, hogy saját ajánlásait igazolja a fizikai környezetért és a munkafeltételek biztosításáért felelős munkaadók számára. A stresszt és a teljesítményt befolyásoló pszichológiai tényezők közül a tanulmány olyan tényezőkre tér ki, mint a munkával való elégedettség, a motiváció, a munka presztízsértéke, valamint olyan interperszonális tényezőket is említ, mint a nem együttműködő kollégák, a munkáért folytatott versengés, valamint a munkaközvetítőhöz és a munkaadóhoz fűződő viszony. Természetesen ezek mind lényeges tényezők a tolmácsolás és a stresszkutatás területén, és kétségtelen, hogy a tolmácsolási folyamatban részt vevőkkel kialakított jó interperszonális kapcsolat, a magas szintű motiváció és a munkával való elégedettség mind jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a tolmácsok által tapasztalt stressz minél alacsonyabb szintű legyen.

3.2. A tolmácsolási stressz pszichológiai tényezői

Láthattuk, hogy a stressz egyfajta *vél*t veszély vagy fenyegetés eredménye, amikor valamilyen oknál fogva képtelenek vagyunk megbirkózni az általunk veszélyesnek feltételezett szituációval. Felmerül a kérdés, hogy ki mit tart veszélyesnek, ez pedig többek között függ a személyiségünktől. Az, hogy milyen mértékben érzékelünk egy tényezőt, amely ránk vagy a munkánkra stresszt kiváltó hatással van, függ attól, mennyire magas szintű **önbizalommal** és **önismerettel** rendelkezünk. Ez pedig kedvező hatással lehet arra a megküzdő képességünkre, amely segít az adott szituációban.

A tolmácsok hivatásos nyelvi közvetítők, ami azt jelenti, hogy ezt a hivatást szándékosan választották. Maguk döntöttek úgy, hogy egy pszichológiai és fizikai szempontból is stresszes szakmában helyezkednek el. Ezt nem csak az AIIC tanulmány megállapításai igazolják, hanem egy felmérés eredményei is, amelyet Boronkay-Roe (2006) végzett el 66 tapasztalt, többnyire hivatásos szabadúszó tolmáccsal, akiknek nyelvkombinációjában a magyar A, B vagy C nyelvként szerepel.

A felmérés egyik lényeges eredménye, hogy minden válaszadó stresszesnek találta a tolmácsolást. A felsorolt legfontosabb stresszorok többé-kevésbé

megegyeznek az AIIC tanulmányban említett tényezőkkel. Egy másik figyelemreméltó következtetés, amely a válaszokból kiderül, hogy a stressz állandó a tolmácpálya folyamán, vagyis nem csak a kezdő tolmácsok tipikus problémája, mert a tapasztalt tolmácsok is stresszesnek találják a munkájukat. Ugyanakkor az is igaz, hogy a válaszadók szerint a karrierjük során tapasztalt stressz szintje fokozatosan csökken a munkatapasztalat növekedésével. Ez részben annak az AIIC tanulmány által is említett felismerésnek a következménye, amely szerint a **kompetenciához** és a **motivációhoz** hasonló változók módosítják a stressz és a teljesítmény közti asszociációkat, így a magas kompetenciával [és motivációval] rendelkező alkalmazottak nagyobb eséllyel teljesítenek jobban még stresszorok jelenlétében is; valamint hogy a szinkrontolmácsok képzettek és motiváltak a jó teljesítmény elérése érdekében. Mivel munkájuk során állandó megfigyelés alatt állnak, nem engedhetik meg maguknak, hogy túl sokat hibázzanak (AIIC Workload Study 2001). Habár Boronkay-Roe kutatása elsősorban nem a teljesítmény és a stressz kapcsolatát vizsgálta, feltételezhetjük, hogy a tapasztalat és a kompetencia segítségünkre lehet a tolmácsolás során fellépő stressz leküzdésében. Egy másik érdekességet azonban felfedett a kutatás, mégpedig azt, hogy a válaszadók majdnem 90%-a alkalmaz speciális megküzdési technikákat, például mentális kontrollt vagy összpontosítást elősegítő technikákat. Kiderült továbbá az is, hogy a tolmácsvégzettséggel rendelkező tolmácsok alkalmaznak tudatosan stresszkezelő technikákat, ami a stresszre adott aktív válasznak számít.

3.3. Stressz és kiégés

Moser-Mercer és Kunzli tolmácsokra jellemző stresszt és kiégést vizsgáló kutatásai azt mutatják, hogy abban az esetben, ha a tolmácsok olyan helyzetbe kerülnek, amelyben át kell lépniük a személyes korlátaikat, egy idő után elvesztik érdeklődésüket a feladat iránt (Moser-Mercer és Kunzli 1995). Mouzourakis (1996) szintén arra jutott, hogy a tolmácsok rendelkeznek egyfajta **védekező mechanizmussal**, ha kiemelkedően stresszes helyzetbe kerülnek, és úgy tűnik, létezik egyfajta stressz homeosztázis, amikor is a tolmácsok a lehetetlennek tűnő munkakörülményekre reagálva fokozatosan csökkentik az erőfeszítéseiket, s az is előfordulhat, hogy automata pilóta módra váltanak. A korábban említettekkel ellentétben ez egy passzív megküzdési módszer a szellemi túlterheltség kiváltotta stresszel szemben, amely látszólag olyan helyzetekre jellemző, amikor az illetőnek nincs elegendő szellemi (vagy fizikai) tartaléka ahhoz, hogy aktívan megküzdjön az előtte álló nehézséggel.

3.4. Stressz és távtolmácsolás

A modern információs és kommunikációs technológiák beköszöntével a távtolmácsolás használata gyakoribbá vált a professzionális tolmácsolásban. Moser-Mercer meghatározása szerint a távtolmácsolás a szinkrontolmácsolás olyan formája, amely során a tolmács a tárgyaló helyiségtől távol eső helyről végzi a munkáját akár videokonferencia formájában, akár a tárgyaló helyiséghez közeli kábeles összeköttetéssel az épületen belülről, vagy egy szomszédos helyszínről (Moser-Mercer 2003). Ez természetesen számos kihívás elé állítja a szakmát. A távtolmácsolás az 1970-es évek óta több kutatás tárgyát képezte (lásd Andres és Falk 2011).

A távtolmácsolás során jelentkező stresszről Mouzourakis azt írja, hogy a stressz meghatározóan jelen van a távtolmácsolás során, és már létezik is olyan kutatás (az 1999. áprilisi ETIITU teszt), amely számszerű bizonyítékkal támasztja alá, hogy a távtolmácsolás jóval stresszesebb, mint az egyéb tolmácsolás. Ugyanebben a tanulmányban azt is kijelenti továbbá, hogy

a távtolmácsolást végző tolmácsok fizikai kényelmetlenségérzetükkel egyenértékű, vagy azt is meghaladó pszichológiai kényelmetlenséget éltek át. A távtolmácsok túlnyomó többsége kirekesztettségéről, elidegenedésről, a koncentrációs képesség elvesztéséről, fokozott fáradtságérzetről és saját megítélésük szerint gyengébb minőségű munkáról számolt be. Ezenkívül enyhe kognitív zavarok formájában jelentkező potenciális utóhatások figyelhetők meg, amelyeket a távtolmácsolásnak való hosszú távú kitettség válthat ki [...] (Mouzourakis 2003).

Roziner és Shlesinger (2010) beszámol a *Távtolmácsolásból adódó kényelmetlenségérzetet vizsgáló tanulmány*ról, amely 2004-ben az Európai Parlament megbízásából készült (további információkért lásd Mertens-Hoffman 2005). A tanulmány olyan tényezőket vizsgál, mint például a munkakörnyezet ergonomiai és fizikai jellemzői, a szem megerőltetése, testi panaszok, a stressz és a kiegészítő pszichológiai jelei, illetve a teljesítmény minősége. A tanulmány arra a megállapításra jutott, hogy néha nehéz különbséget tenni az objektív – például a környezeti stresszfaktorok – és a szubjektív tényezők között, amelyek abból az általános emberi félelemből fakadnak, amikor is új mintákat vezetnek be megszokott, ismerős helyzetekbe. Továbbá nem találtak jelentős különbséget a környezeti feltételek között, és nem voltak nagy eltérések az általános stresszfaktorokban sem. Egy kivétel volt ez alól, méghozzá az előadó és a közönség rossz láthatósága, és a visszajelzés hiánya (amely lehet pusztán pszichológiai tényező is) (Roziner és Shlesinger 2010). Az egészségügyi

kockázatok kapcsán a szerzők azt állapították meg, hogy semmilyen klinikailag jelentős hatásra nem derült fény, bár jóval több panasz érkezett fejfájásról, szem-irritációról, és koncentrációs nehézségekről. Ez azt jelenti, hogy a legfontosabb tény, amelyre a tanulmányok fényt derítettek, az objektív és szubjektív stresszfaktorok közti jelentős különbség. Így a távtolmácsolás elsősorban pszichológiailag, nem pedig fizikailag terheli meg a tolmácsokat.

A távtolmácsolással kapcsolatban a tolmácsok által az egyik leggyakrabban emlegetett nehezítő tényező a csökkent láthatóság. A látás az információfeldolgozás és a megértés elengedhetetlen részét képezi (multimodális információfeldolgozás lásd 6. fejezet). Ahogy Mouzourakis fogalmaz:

az emberi látás nem videokameraként működik. Ahelyett, hogy passzívan rögzítené a külvilág részleteit, inkább azokat a lényeges tulajdonságokat keresi, amelyek képessé teszik konkrét kérdések megválaszolására. Problémavezérelt, szelektív és aktív látásról beszélhetünk. A tolmácsok nem csupán nézik a beszélőt. A tolmács tekintetének iránya egy adott pillanatban attól függ, milyen típusú vizuális információra van szüksége annak a jelentésnek a feldolgozásához, amelyen a tolmács éppen dolgozik (Mouzourakis 2003).

A telefontolmácsolást tekinthetjük a távtolmácsolás egy külön változatának, amelyet leggyakrabban a közösségi tolmácsolás területén használnak. Egyre nagyobb figyelem övezi, az orvosi, jogi és üzleti szférában egyaránt használják. Legnagyobb előnye, hogy gyakorlatilag bárhol, bármikor, sok nyelven elérhető. A telefonos tolmácsolás különösen az Egyesült Államokban elterjedt, ahol az ATandT Language Line Services, az egyik piacvezető fordításslégszolgáltató, bíróságoknak, kórházaknak, a rendőrségnek, a tűzoltóságnek, magáncégeknek és magánszemélyeknek egyaránt felajánlotta szolgáltatásait (Andres és Falk 2011). A telefonos tolmácsolást a videokonferenciáknál is nehezebb környezeti feltételek jellemzik. Ennek legfőbb oka a láthatóság teljes hiánya, amely végső soron a nem verbális kommunikációs jelek teljes elvesztésével jár (Kelly 2008).

4. Sportpszichológia és tolmácsolás

Ahogy már fentebb utaltunk rá, arra a kérdésre, hogy egyesek miért választanak ennyire stresszes hivatást, a tolmácsok és tolmácstanulók személyiségjegyeiben

keresendő a válasz. Ezzel vissza is tértünk a sportpszichológiához, valamint azokhoz a motivációs elméletekhez, amelyek azzal foglalkoznak, hogy egyesek miért kezdenek el sportolni, vagy miért folytatnak sporttevékenységet. Még ennél is érdekesebb számunkra, hogy bizonyos emberek miért vonzódnak az olyan sportokhoz, amelyek veszélyeztetik testi épségüket.

4.1. Személyiségjegy: stresszkeresés

Russell szerint ők stresszkeresők, azaz hasonlítanak azokra az emberekre, akik „bizonyos esetekben azzal a céllal cselekednek, hogy növeljék, nem pedig csökkentsék a stressz mennyiségét életükben. Ez azt jelenti, hogy van, aki szándékosan keres olyan szituációkat, ahol feszültségkeltő konfliktusoknak vagy kockázatoknak vannak kitéve. A stresszkeresésre való hajlam olyan cselekvés, amely a szervezet érzelmi intenzitásának vagy aktivitási szintjének megnövelésére irányul. Ezt megerősíti az a tény is, miszerint azok, akik biztonságos sportok helyett veszélyes sportokat űznek, az izgalmi állapot elkerülésére való hajlamot mérő teszteken alacsony pontszámokat érnek el. Annak ellenére azonban, hogy vonzódnak a kockázatos sportokhoz, ezek a személyek mindig alapos megfontolást követően és a lehetséges következményeket szem előtt tartva döntenek az extrém sportok űzése mellett. Laikusok számára ugyan meglepő lehet, de a stresszkeresők nem meggondolatlanok vagy impulzívok, hanem sokkal inkább racionálisak. Továbbá céljuk, hogy képességeiket folyamatosan tökéletesítsék, és fokozottan ügyelnek a biztonságra (Russell 1993).

Egy tipikusan veszélyesnek számító sport az autóversenyzés. A kutatások azt mutatják, nincs bizonyíték arra, hogy azok, akik autókkal száguldoznak neurotikusak, önpusztítók, fegyelmezetlenek vagy hülyék lennének. Éppen ellenkezőleg, nagyon intelligensek és elszántak, ugyanis pládául az autóversenyzés rendkívüli önuralmat igényel (Russell 1993). A stresszkeresők emellett önfenntartó és független, szabad szellemek, akik nem hagyják, hogy erősen befolyásolja őket a csoport nyomása. Az autóversenyzők ezenfelül motiváltabbak, intelligensebbek és erősebbek mentálisan” (Johnsgard et al. 1975, idézi Russell 1993).

Ami a stresszkeresők ilyen élményekhez való vonzódását illeti, a kutatások azt mutatják, hogy

nem az ilyen élményekkel járó emelkedett izgalmi állapot vonzza ezt a személyiséget, hanem sokkal inkább az adott esemény végeztével beálló „visszaesés”. Ez az

izgalomlöket, a hirtelen növekvő izgalmi állapot, majd annak gyors visszaesése az, ami élvezetet ad a stresszkereső személyiségnek. [...] A stresszkeresők számára a veszélyes sportok vonzereje tehát nem egyszerűen a félelem, a fájdalom, vagy a distressz átélésében rejlik, hanem abban a megkönnyebbülésben, amelyet a kellemetlen élmény végeztével éreznek (Russel 1993: 19–20).

Csikszentmihályi szerint a veszélyes tevékenységet végző stresszkeresők az élvezetet nem magából a veszélyből nyerik, hanem abból, hogy képesek azt minimalizálni (Csikszentmihályi 1990).

4.1.1. *Tanulságok a tolmácsolásra nézve*

- A tolmácsolás természeténél fogva stresszes foglalkozás. Úgy tűnik, hogy vannak közös személyiségjegyek a „veszélyes” vagy stresszel járó tevékenységeket kereső személyekben, a stresszel való megküzdés egyike a tolmácsok munkakövetelményeinek.
- Amennyiben a stresszkeresőkre a képességeik tökéletesítésére való állandó törekvés jellemző, a tolmácsoknak érdemes építeniük erre a motivációs tulajdonságra, amelyet karrierjük során fejleszthetnek.
- A tolmácsoknak tisztában kell lenniük egy adott feladatra való összpontosítás, a mentális fegyelem, valamint tolmácsolási készségeik fejlesztésének jelentőségével. Ennélfogva még fontosabb, hogy a munka közbeni energiabeosztást nagymértékben meghatározza az, hogy a tolmács mennyire képes összpontosítani és mentális fegyelmet gyakorolni teljesítménye felett.
- Az, hogy az ember mit tekint veszélyesnek a munkájában, nagymértékben függ a személyiségétől, de a veszélyek száma vagy hatása tudatos erőfeszítéssel és felkészüléssel mérsékelhető. Tolmácsolás során az ilyen „veszélyek” közé tartoznak például a tartalom vagy a nyelvi forma kiszámíthatatlan elemei, a program utolsó pillanatban való módosulása, az előadók listája vagy a tolmácscsapat összeállítása. A tolmácsok az adott konferencia tartalmára, nyelvezetére és kontextusára való felkészüléssel tudják minimalizálni ezeket a „veszélyeket”.

4.2. A helyes stresszmennyiség

Ahogy azt fent is láthattuk, pszichológiai értelemben véve a stressz egyensúlyhiányt jelent a fizikai-pszichológiai követelmények és az egyén reakálási képessége között.

A sportolókat vagy tolmácsokat érő túl sok stressz negatív hatással lehet nemcsak a teljesítményükre, hanem a hosszú távú mentális vagy fizikai egészségükre is, és kiegészhez vezethet. A túl sok stressz káros, az adrenalinlöket egy bizonyos szintje azonban kifejezetten megnöveli mind az élsportolók, mind a tolmácsok teljesítményét azért, hogy segít többek között aktivizálni a fizikai és mentális erőforrásokat, illetve figyelmüket a feladatra fókuszálni. Zeier szerint „kis mennyiségű stressz fokozza a memória teljesítményét, hiszen megnöveli az izgalmi állapot alapszintjét, míg az erős stressz szorongást okoz és túlzott izgalmi állapotot idéz elő, amely hátráltatja a kognitív működést, beleértve a memória teljesítményét” (Zeier 1997: 243). Ebből kifolyólag nélkülözhetetlen az **vélt** stressz szintjének kontrollálása, hiszen az ismeretlen tényezőket nem lehet kizárni. Magától értetődő, hogy ez különösen igaz a tolmácsolás olyan új típusaira, mint a távtolmácsolás, amely további terhet tesz a tolmácsra, és ezáltal növeli a munkájával járó stresszt.

Csíksszentmihályi megkülönböztet **objektív és szubjektív** stresszt. A hegymászók számára az objektív stressz a megjósolhatatlan fizikai események, mint például egy hirtelen támadt vihar, egy lavina, kőomlás vagy a hőmérséklet hirtelen csökkenésének következménye. Számára a szubjektív veszélyek azok, amelyek a hegymászó készségeinek hiányából fakadnak, úgymint az hogy a hegymászó saját képességeihez mérten megfelelően fel tudja mérni a mászás nehézségét (Csíksszentmihályi 1990). Az objektív veszélyekre fel lehet készülni, előre látni azonban nem lehet őket. Ezen okból kifolyólag a hegymászó (és a tolmács) belső készségei és felkészültsége lényeges szerepet játszanak a váratlan helyzetek kezelésében.

Lénárt szerint a szorongás egy veszélyt jelző emberi funkció. A szorongást leggyakrabban akkor érezzük, ha a **biztonságérzetünkben** rés támad. Ez a fajta bizonytalanság annak köszönhető, hogy úgy érezzük, belső erőforrásaink, tudásunk, tapasztalatunk, készségeink, kreativitásunk stb. nem elegendők az adott helyzet befolyásolásához vagy irányításához. Az ilyen helyzetekben úgy érezzük, hogy a környezetünk negatív véleménnyel van rólunk és tevékenységünkről, vagy amiatt aggódunk, hogy elveszíthetjük egy szerettünk elismerését, illetve képtelenek vagyunk megbirkózni az adott helyzettel (Lénárt 2002).

Az elmúlt néhány évtizedben rengeteg kutatást végeztek a szorongás és a teljesítmény kapcsolatáról, de nem csak a sportpszichológia területén. A kutatók azonban egyre inkább a sport felé fordították figyelmüket, mivel ezen a területen könnyebb bizonyítani a szorongás által okozott stressz és a teljesítmény közötti összefüggéseket (Lénárt 2002). Ezért talán a legfontosabb lecke, amelyet a sportpszichológia kínál a tolmácsok számára, az a versenyekre készülő élsportolók stresszkezelésének kérdése. Ez a fajta felkészülés segít növelni a teljesítményüket azért, hogy többet

tanulhatnak magukról és megtalálhatják a stressz megfelelő szintjét, így tehát a stresszt lelkesítővé és a mentális energia értékes forrásává alakítják. Nagykáldi (2002) szerint a sportpszichológusok arra tanítják a sportolókat, hogy felismerjék, ha nem kívánt változás (például magas szintű szorongás) áll be az állapotukban, valamint hogyan alkalmazzanak korábban begyakorolt megoldásokat, vagyis feszültségoldó gyakorlatokat. A tapasztalat azt mutatja, hogy a sportolók nagy többsége olyan önuralmi mechanizmusokkal rendelkezik, amelyek lehetővé teszik a szorongás elleni védekezést.

A sportpszichológusok olyan stresszkezelési technikákat alkalmaznak, mint például a **mentális tréning**, amely a fizikai mozdulatok mentális begyakorlását jelenti, leginkább egy mozdulat adott fázisát illetően. A **képzelőerő** nagyon hasonlít a mentális tréninghez, de ez egész mozdulatsorokat érint. Például egy bajnokságra készülő sportoló részletesen elképzei a pályát vagy egy verseny környezetét, mielőtt végigvenné a távolugrásban használatos különböző mozdulatokat és légzéstechnikákat. Ugyanez a sportoló csak a mentális felkészülés után hajtja végre a tényleges gyakorlatot. A képzelőerő segít a sportolóknak ráhangolódni, figyelmüket összpontosítani és feladatot a megfelelő technikák használatával végrehajtani (Nagykáldi 2002). A képzelőerő azt a képességünket használja fel, hogy el tudunk képzelni helyzeteket, cselekedeteket, tárgyakat és személyeket, képesek vagyunk érzelmek kifejezésére és meg is tudjuk változtatni azokat, miközben a mentális képeket fényképekké vagy szimbólumokká alakítjuk. A képzelőerő és a szimbólumok segítenek közelebb kerülni a tudat alatti cselekedetekhez.

Bird és Cripe (1986) számos **intervenciós** stratégiát javasol, azaz olyan stratégiákat, amelyek a cselekedet végrehajtóját a versenyhelyzetben fellépő szorongás vagy stressz leküzdését lehetővé tevő készségekkel látják el. A mi szempontunkból ezek közül a következők tűnnek a legmegfelelőbbnek: relaxációs folyamatok (progresszív relaxáció, autogén tréning, hipnózis, transzcendentális meditáció), kognitív folyamatok (képanyag irányítása és kezelése), stressz inokuláció és a kognitív-affektív stresszkezelés tréning.

A **relaxációs** folyamatok lehetővé teszik az illető számára figyelme irányítását és megfelelő fókuszálását, ezáltal csökkentve a szorongást. Bird és Cripe szerint a „relaxációs folyamatok szisztematikusan befolyásolhatják a megküzdési vagy menekülési reakció negatív hatását, és elősegítik a relaxációs reakciót”. Emellett „a sportolóval felismertetik a fiziológiai aktiválás, a figyelemirányítás és a [...] teljesítmény közötti kapcsolatot”.

A fenyegető helyzetek új nézőpontból való szemlélésének és a velük való megbirkózáshoz szükséges készségek létrehozásának másik módszere a **stresszinokuláció**.

A stresszinokuláció négy fázisból áll: (1) a probléma áttekintése, (2) a stressz természetének oktatása, (3) relaxációs módszerek elsajátítása, (4) gyakorlati alkalmazás.

A **kognitív-affektív stresszkezelő tréning** olyan átfogó megközelítése a stresszkezelésnek, amely a külső környezeti tényezők, az adott szituáció áttekintése és a megbirkózáshoz szükséges készségek mellett figyelembe veszi az adott helyzetben tapasztalt érzelmi (pszichés) reakciót és magatartást. A kognitív-affektív stresszkezelő tréning célja a kognitív tréning által kifejlesztett stresszkezelő technikák és a relaxációs módszerek integrálása (Bird és Cripe 1986: 112–146).

4.2.1. *Tanulságok a tolmácsolásra nézve*

- A stresszkezelés területén szerzett ismeretei folytán a tolmácsnak tudatában kell lennie, hogy a stressz nem feltétlenül káros, és egyáltalán nem kell tartania tőle.
- A kimagasló tolmácsolási készségek ugyanis az érzékelt veszély szintjének csökkenését eredményezik, ezért a tolmácsnak tudatosítania kell, hogy jobb tolmácsolási készségek elsajátításával csökkenthető a stressz és a szorongás.
- A hatékonyabb stresszfelismerés érdekében pedig meg kell ismernie a stressz természetét és mechanizmusát, valamint az általa kiváltott lehetséges fizikai és pszichés reakciókat, beleértve saját reakcióit, amelyeket kontroll alatt kell tartania. Ha ez sikerül, a tolmács megtanulhatja kontrollálni a stresszt.
- Miután megismerte a stressz kontrollálásának különböző módszereit, megtalálhatja azt a stresszkezelési módszert, amely számára a leghatékonyabb.
- Hiszen minél jobban ismeri munkakörnyezetének objektív feltételeit, annál inkább képes lesz azt kontroll alatt tartani. Fontos, hogy a lehető legtöbb információt gyűjtse össze munkája feltételeiről, a helyszínről, a résztvevőkről, valamint a helyszín fizikai jellemzőiről. Ezáltal előre el tudja képzelni a helyszínt, ami növeli biztonságérzetét, és csökkenti a szorongást.
- A tolmácsképzés fő célja, hogy tantermi gyakorlás által a lehető leghatékonyabban adja át az éles tolmácsolási helyzetek jellegét. Ez azt jelenti, hogy a hallgatókat aktív szereplésre ösztönzi a tanórák alatt, például beszédek tartásával és tolmácsolással. Ez gyakran rendkívül stresszes órai gyakorlást is eredményezhet. A tanórai stressz, a vizsgadruk, valamint a munkavégzés közbeni stressz azonban mind a stressz különböző formái, amelyek egyénenként eltérő reakciókat válthatnak ki. Egyes hallgatók számára a tanterem biztonságos menedéket testesít meg a vizsgákhoz

és valódi tolmácmegbízásokhoz képest, így a tanórákon kimagasló teljesítményt nyújtanak. A későbbi munkavégzés során azonban bedobják a törölközőt, mivel nem képesek megbirkózni a munkával járó stresszel. Mindennek az ellenkezője is lehetséges, például amikor a hallgatónak a jó teljesítményhez valódi élethelyzetből adódó stresszre van szüksége, amely arra ösztönzi, hogy figyelmen, nyelvi és tolmácsolási készségeinek maximumát nyújtsa. A hallgatók számára emiatt fontos, hogy a képzés alatt éles tolmácsolási helyzetben is kipróbálják magukat, és megtapasztalják, hogyan birkóznak meg a feladattal. A vizsgadrukk kezelésében segíthet a vizsgákat közvetlenül megelőző intenzív felkészülés, amikor a hallgatók a vizsgafeladatra koncentrálnak.

- A tolmácsnak szintén fontos tudnia, hogy a tolmácsolás során nyújtott teljesítménye és a stresszel való megbirkózás képessége nagyban függ pillanatnyi mentális és fizikai állapotától. Következésképpen fontos, hogy a magánéletben más tevékenységekkel ellensúlyozza a munkavégzéssel járó mentális és fizikai terhet. Ilyen tevékenység lehet az olvasás, mozi, sport, koncertek stb. Az edzés, vagy bármely fizikai elfoglaltság segíthet a pszichés stressz fizikai energiaként való felhasználásában, levezetésében.
- A specifikus személyiségvonások és készségek mellett a tolmács által megélt rövid és hosszú távú munkahelyi stresszel való megbirkózás képessége (fizikai és mentális értelemben egyaránt) függ munkahelyi tapasztalataitól is. Ennek tudatosítása megnyugtathatja a tolmácsot.
- Fontos továbbá, hogy tudatában legyen a stressz olyan pozitív hatásainak, mint a magasabb szintű izgalmi állapot és a nagyobb koncentrációs képesség. A feladat teljesítéséhez ezekre egyébként is szükség van, a stresszt pedig elfogadhatóbb, pozitívabb színben tüntethetik fel, ami egyúttal hatékonyabb stresszkezelést és kontrollt eredményezhet.

4.3. Belső és külső kontroll

Rotter (1966) elmélete, amelyben különbséget tesz külső és belső kontroll közt, a sportolók és a tolmácsok viselkedése szempontjából egyaránt fontos. Ez a szociálpszichológiai modell és skála „értékeli, az egyének milyen mértékben hiszik, hogy képesek irányítani a mindennapi eseményeket. Néhányan úgy érzik, képesek befolyásolni az eseményeket; míg mások úgy vélik, az események gyakorlatilag akaratuktól függetlenül alakulnak”. Ez azt jelenti, hogy akikre a belső kontroll

jellemző, hisznek benne, hogy saját cselekedeteik szerepet játszanak mindennapi életük alakulásában, míg azok, akik kívülről irányítanak, nem látnak összefüggést viselkedésük és annak következményei között, hanem úgy gondolják, az események nagyrészt külső erők eredményeként következnek be (pl. szerencse, sors)”ó (Russell 1993: 172). Mindazonáltal a belső orientáció képessége tanulható és fenntartható.

4.3.1. *Tanulságok a tolmácsolásra nézve*

- A külső és belső kontroll közötti különbség elmélete a szakmai életben is alkalmazható, ami azt jelenti, hogy a belső kontrollal rendelkező tolmácsok jobban tudják befolyásolni teljesítményüket, és sikereiket vagy kudarcaikat inkább saját tetteik következményeként könyvelik el.
- Ami a stresszkezelést illeti, az ilyen személyek valószínűleg sokkal hatékonyabban kezelik a stresszorokat, mivel nemcsak képesek uralkodni saját magukon és a stresszorokra adott reakcióikon, de konstruktívabban válaszolnak a frusztrációra is.
- A munkáltatókhoz intézett ajánlások nagyon hasznos iránymutatások, de a munkáltató jóindulatán és pénzügyi erőforrásain múlik, hogy figyelembe veszi-e ezeket vagy sem. A tolmácsok nem tudják (és valószínűleg soha nem is lesznek képesek) teljes mértékben irányítani sem a tolmácsolási helyzeteket, sem a külső tényezőket (világítás, láthatóság, zaj, előadásmód, akcentus), így elengedhetetlen, hogy megtanulják uralni a belső tényezőket, azaz belülről irányítsanak.
- A belső kontroll növelésével a tolmácsok megbirkóznak a túlterheltséggel, amely általános érzés tolmácsolási helyzetekben.

4.4. Önuralom és önhatékonyág

A sportolók teljesítményének növelése szempontjából a sportpszichológia másik fontos témája az önuralom, amely szorosan kapcsolódik az önhatékonyágához. E két fogalom relevánsnak tűnik a tolmácsolásban, hiszen a tolmács teljesítménye függ az erőforrások elosztásának képességétől is. Minél hatékonyabban használják fel a tolmácsok mentális és fizikai energiájukat, annál jobb a teljesítményük. Az erőforrások pazarlásához hozzájáruló tényezők egyike a stresszorokra adott szükségtelen vagy szükségtelenül intenzív reakció, amely felesleges energiafelhasználást eredményez. Ez egyfelől több szakértelemmel, másfelől jobb stresszkezeléssel előzhető meg; ez utóbbi alapja az **önbizalom** és a **reális önismeret**.

Nagykálldi (2002) szerint az önhatékonyság növelésének jó forrása lehet például egy múltbéli pozitív teljesítmény tapasztalatainak vagy egy követendő példának a felidézése. Míg az önbizalom a sportoló hosszú távú meggyőződése, az önhatékonyság az aktuális feladat sikeres teljesítésére irányul.

4.4.1. Tanulságok a tolmácsolásra nézve

- A tolmácsoknak ismerniük kell önmagukat professzionális tolmácsokként; ez magában foglalja erősségeiket, gyengeségeiket és stresszhatás alatti magatartásukat. Ennek érdekében módszeresen értékelniük kell saját személyiségüket, tanulásukat, motivációikat és stresszre való reakciójukat.
- Ez a tolmácsképzés során olyan tevékenységekkel és visszajelzésekkel valósítható meg, amelyek lehetővé teszik az ilyen jellegű mérlegeléseket. A csoportmunka és a páros munka jó tanulási formák reflektív szakemberek képzéséhez.
- A fejlődés értékelésének egyik módszere a hallgatói napló vezetése. A hallgatóknak meg kell ismerniük a hallgatói napló vezetésében rejlő lehetőségeket, valamint kedvező hatásait a tanulás kognitív értékelésére.

5. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz

A tolmácsolás mind a gyakorló (akár kezdő, akár tapasztalt) tolmácsok, mind a kutatók szerint alapvetően stresszel járó szakma. A tolmácsok tapasztalatai azt mutatják, hogy a rövid és hosszú távú fizikai vagy pszichológiai stressz kezelésének képessége a munkavégzés során szerzett tapasztalatoktól és készségektől, valamint egyedi személyiségjegyeiktől és az adott szituációkból fakadó stressz kezelésére irányuló tudatos kognitív törekvéstől függ. Ebből kifolyólag a stressz fontos kérdés a tolmácsolásban, mivel adott tolmácsolási helyzetben a stressz kezelésének képessége befolyásolja a tolmács teljesítményét, viselkedését és interperszonális kapcsolatait.

A tolmácsolásban a stressz és a stresszkezelés részben külső tényezők, mint például a munkakörülmények, vagy a folyamatban részt vevő személyek (ügyfelek és munkatársak), részben pedig belső tényezők (a tolmács személyisége) függvénye. A stressz szorosan kapcsolódik a kiégéshez, amely a mentális és fizikai túlterhelés elleni önvédő mechanizmus egy lehetséges formája. Általában véve a stresszkezelés célja nem a stressz megszüntetése, hanem a megfelelő mennyiségű

stressz megtalálása; ez különösen igaz a tolmácsolásra. A stressz természetének megismerése a stresszkezelés egyik fontos szakasza. A stresszforrás kezeléséhez elengedhetetlen a belső kontroll. A sikeres stresszkezelés egy másik alappillére az önismeret.

A stressz valószínűleg azért tűnik állandó jelenségnek, mert a tolmácsolás során a szaturáció jelensége rendkívül összetett. Ezenkívül a tolmácsolási folyamattal járó intenzív mentális terhelés és fizikai stressz következtében lehetetlen a tolmácsolás során felmerülő minden tényezőt irányítani.

A tolmácsolás során felmerülő stressz kezelésének kiindulópontjaként mérlegelni és tudatosítani kell a stressz jellegét, mechanizmusait, a stresszre adott lehetséges fizikai és pszichológiai reakciókat, valamint azt, hogy a stressz a tolmács egész karrierjét végigkíséri.

A tolmácsképzés során a stresszkezelés elsajátításában rendkívül fontos szerepet játszanak az oktató és a csoport konstruktív visszajelzései. Az ilyen visszajelzések célja, hogy csökkentsék a csoporton belüli stresszt, megerősítsék a diákok önbizalmát, valamint segítséget nyújtsanak a stresszkezeléshez.

Sok írás született már a stresszről általában, valamint a stressz és a tolmácsolás kapcsolatáról is. Ugyanakkor sok kérdést kell még tisztáznunk ahhoz, hogy teljes egészében megérthessük a problémát. Ennélfogva további kutatások szükségesek az alábbi kérdések megválaszolásához is. Működnek-e a mentális tréning módszerei a tolmácsok esetében? Ha a tolmácsokat stresszkereső embereknek tartjuk, szükséges-e vizsgálni ezt a személyiségvonást felvételi alkalmassági vizsgákor? Hogyan lehet mindezt beépíteni a képzésbe? Léteznek-e speciális oktatási stratégiák és módszerek, vagy az észrevételek és anekdoták elegendőek a képzéshez? További kutatások szükségesek annak megállapításához, hogy kezdő tolmácsok vajon a stressz vagy más tényezők miatt hagyják el a szakmát a képesítésük megszerzése után? Ezenkívül a konszekutív tolmácsolás során felmerülő stressz (fizikai és pszichológiai tényezők) kutatására is szükség van. Végül pedig több kutatás szükséges a tolmácsok általános személyiségjegyeinek feltérképezésére, különös tekintettel a stresszkeresésre, valamint a vizsgahelyzetben és a munka során felmerülő stressz közötti különbség vizsgálata céljából.

VI. FEJEZET

Kognitív rugalmasság és tolmácsolás

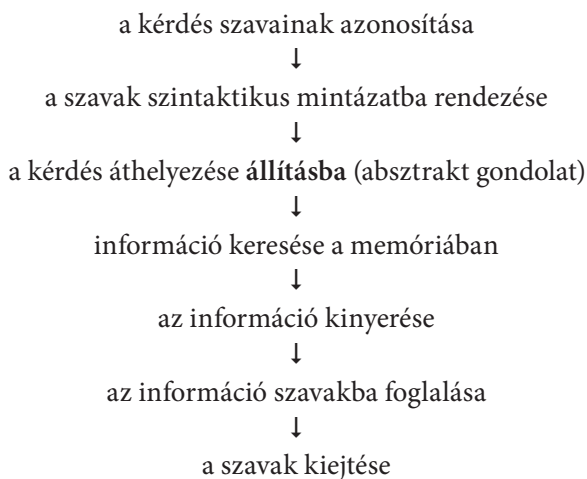
A tolmácsok információval dolgoznak. Kognitív feladataik alapanyaga az általuk fogadott üzenet, amely akusztikus és vizuális jelekből áll. Ahhoz, hogy az egyik nyelvből érkező információt egy másikba átültessék, először fel kell azt dolgozniuk. A hivatásos tolmácsnak tehát kettős információfeldolgozással kell megértenie, tárolnia és felhasználnia az információt. A kognitív pszichológiai megközelítés úgy tekint a tolmácsolásra mint folyamatra, a tolmácsokra pedig mint az információ aktív felhasználóira, akik nem csupán passzív módon befogadják, hanem keresik az információt. A tolmácsolás tehát konstruktív tevékenység, hiszen a tolmácsok aktívan részt vesznek a jelentés megalkotásában. Ez a fejezet azokat a különböző mentális folyamatokat vizsgálja, amelyek általánosságban az információfeldolgozás, illetve különösen a tolmácsolás során kapnak szerepet. Ilyen például a megértés, a gondolkodás, a figyelemmegosztás, az emlékezet, a problémamegoldás és a döntéshozatal.

1. Számítógépes információfeldolgozás és emberi gondolkodás

Az emberi gondolkodás információfeldolgozási szempontú megközelítése a számítógépet használja modellként. Robinson-Riegler és Robinson-Riegler szerint a számítógépek és az emberek között a következő párhuzam húzódik:

A számítógép és az ember is univerzális információfeldolgozó. Mindkettő képes arra, hogy belső szimbólumok és reprezentációk manipulációján alapuló különböző feladatokat hajtson végre. Mindkettő bejövő információt ültet át más formába [...]. Mindkettő képes logikai döntéssorozatok végrehajtására [...]. Végül pedig mindkettő [...] képes programok, utasítások, illetve olyan adatok tárolására, amelyek e programok működéséhez szükségesek (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 25).

Field az emberi agy információfeldolgozásának e megközelítését úgy írja le, mint olyan szemlélet, amely egy bizonyos mentális feladat végzése közben az agyban zajló információáramlást térképezi fel. Szerinte az alapadatokat az agy lépcsőről lépésre dolgozza fel, és folyamatosan újraalakítja. Ezt a nézetet a következő folyamatábrával illusztrálja, amely egy kérdés megválaszolása során történő információfeldolgozást mutatja be:

(Field 2003: 17)

Anderson továbbá azt is megállapítja, hogy a mentális folyamatok pontos *sorozat*ot alkotnak vagy *sorrendbe rendeződnek*, és hogy egy információfeldolgozási analízis „magában foglalja a mentális folyamatok és azok termékei (információ) sorrendjének követését egy bizonyos kognitív feladat teljesítése során” (Anderson 1985: 11–12).

A fenti folyamatára előnye, hogy sematikusán mutatja be azt a folyamatot, amely során az információ eljut az agyba, és onnan kinyerésre kerül. Ezenkívül az ábra a folyamat fő lépéseit is részletezi. Ugyanakkor azt sugallja, hogy az információfeldolgozás lineáris tevékenység, mentális műveletek pontos sorozata, amelyben az egyik tevékenység szorosan követi a másikat, és az információfeldolgozás szigorú, lépcsőről lépésre haladó folyamat.

Az ábrából hiányzó legfontosabb elem a **kontextus**, amely keretet ad a beszédhelyzetnek és a kérdés-válasz sorrendjének. A kontextus az információfeldolgozás egész folyamatát bonyolultabbá teszi abban az értelemben, hogy változhat, ugyanakkor meg is könnyíti azt, mivel tartalmaz utalásokat.

Az információfeldolgozás kommunikációs szempontú megközelítése azokat a folyamatokat jelöli,

amelyek által a kommunikációs folyamatban a jelentéseket azonosítani és értelmezni lehet, illetve azokat a folyamatokat, amelyek által az információt és a jelentést tárolni, rendszerezni és a memóriából kinyerni tudjuk, valamint a dekódolás azon különböző típusait, amelyeket az olvasás vagy hallgatás során használjuk (Richards et al. 1992: 179–180).

E szemlélet a nyelvi folyamatokba bevont mentális műveleteket, mint például az információátírást és -kinyerést, illetve a kódolást és dekódolást a kommunikáció kontextusában vizsgálja.

1.1. Információ

A korábbi ábra kulcsfontosságú eleme az információ. Az egyik szótár a következőképp határozza meg e szó jelentését:

olyan alapadat, (1) amelynek megfelelőségét és időszerűségét ellenőrizték, (2) amely specifikus és célszerűen rendszerezett, (3) amely jelentést és relevanciát adó kontextusban fordul elő, és amely (4) elősegíti a megértést, és csökkenti a bizonytalanságot. Az információ értéke kizárólag abban a tulajdonságában rejlik, hogy képes befolyásolni egy viselkedést, döntést vagy eredményt. Az információ értéktelennek minősül abban az esetben, ha miután szert tettünk rá, minden változatlan marad (www.businessdictionary.com, megtekintés ideje: 2015.04.02.).

A fenti definíció legfontosabb elemei a jelentés, a kontextus és az információ viselkedésre gyakorolt hatása.

Anderson a következő kérdés-válasz példát hozza fel az információfeldolgozás sorrendiségének bemutatására:

Kérdés: Hol lakik a nagymamád?

Válasz: San Franciscóban.

Anderson az információ termékeire mentális műveletként tekint, pontosabban kijelenti, hogy az információ fogalma „számos mentális tárgyra vonatkozik, amelyek a kérdésből és a kérdés jelentésének reprezentációjából származnak, illetve abból az emlékből, hogy hol lakik a nagymama, a válasz létrehozásának tervéből, és így tovább. Ezek mentális és absztrakt tárgyak” (Anderson 1985: 11).

1.2. Alulról felfelé és felülről lefelé irányuló feldolgozás

Ami a nyelv feldolgozásának és megértésének folyamatát illeti, a nyelvi információt lépések sorozatán (a reprezentáció fokozatai) viszi keresztül és minden lépésben változtat rajta. Például a hallgatás esetében a hallgatónak az akusztikus jellemzőket fonémákká, a fonémákat szótagokká, a szótagokat szavakká, a szavakat szintaktikai lánccá, azokat pedig kijelentő (absztrakt) jelentéssé kell alakítaniuk (Field 2003). A hallgatás során tehát a nagyobb egységeket kisebbekből állítjuk össze.

1.3. Jelentés

138

a hangsúlyt, és nem vizsgálja a szavak vagy mondatok stilisztikai vagy asszociatív jelentését. E megközelítés szerint a nyelvi jelentés a szavak jelentésének eredménye.

Azonban más módon is tanulmányozható a nyelv és a jelentés, mégpedig a beszélő szándékának figyelembevételével. A **pragmatika** a „szándékolt jelentések” és „láthatatlan jelentések” tudománya, amely feltételezéseken és elvárásokon alapul. A pragmatika a nyelvhasználat módját tanulmányozza. Ahogy Yule megállapítja, „a feltételezések és elvárások vizsgálata mélyebb betekintést nyújt abba, hogyan kommunikálhatunk többet annál, mint amit valójában kimondunk” (Yule 1997: 127). Ez a megközelítés a nyelvi és fizikai kontextusra és az előfeltételezésre helyezi a hangsúlyt, valamint arra, hogy amit a beszélő állít, igaz-e, vagy ismert-e a hallgató számára.

A nyelvhasználók ösztönösen törekednek arra, hogy megfejtsék a másik nyelvhasználók által átadni szándékozott üzenet jelentését. Más szóval „igyekszünk ésszerűen értelmezni” azt, amit olvasunk vagy hallunk. A diskurzuselemzésben

a legfontosabb vizsgált tényezők az értelmezési (és az értelmezhetőségi) folyamat és ennek megvalósítása [...]. Ahhoz, hogy értelmezhesünk egy üzenetet, vagy hogy saját üzenetünket értelmezhetővé tegyük, természetesen támaszkodunk arra, amit a nyelvi formáról és rendszerről tudunk. Nyelvhasználóként azonban ennél többet tudunk (Yule 1997: 140).

Ez a tudás szövegre vonatkozó szabályokat tartalmaz, például azt, hogy „a szövegnek rendelkeznie kell bizonyos szerkezettel, amelyet nem ugyanazon tényezőktől függ, mint egy mondat szerkezete”. A kohézió például, amely a szöveg összetartó ereje, az egyike azoknak az eszközöknek, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy értelmezzük a szöveget. A kohéziós linkek (köötőszavak, igeidők, lexikai és grammatikai kapcsolatok) vizsgálata a szöveg szerkezetét érintő fontos információkkal szolgál számunkra. Ezek különösen fontosak lehetnek a szöveg tartalmával kapcsolatos vélemény kialakításakor, és akár különböző értelmezésekhez is vezethetnek. Egy másik tényező a koherencia, amelyről Yule azt állítja, hogy fogalma nem a nyelvben, hanem az emberekben létezik. Ugyanis az emberek azok, akik „értelmet adnak” annak, amit olvasnak vagy hallanak. Olyan értelmezést szeretnének létrehozni, amely összhangban van a világról alkotott tapasztalataikkal (Yule 1997).

Amikor egy nyelvhasználó szöveget olvas vagy beszédet hallgat, a legtöbb esetben ki kell töltenie bizonyos hiányosságokat, és létre kell hoznia azokat a jelentéssel rendelkező kapcsolatokat, amelyeket szavakkal vagy mondatokkal nem fejeztek ki. Mindez egyértelmű a rosszul strukturált vagy esetlenül előadott szövegek esetében.

Egyszersmind úgy tűnik, hogy ezt a technikát alkalmazzuk minden olyan esetben, amikor egy szöveg jelentését próbáljuk megtalálni. Sőt mi több, amennyiben a szöveg információtartalma hiányos, az olvasók vagy a hallgatók a saját ismeretükkel egészítik ki azt egy értelmes reprezentáció létrehozásának érdekében.

1.3.1. Jelentésreprezentációk

A következőkben azokat a kognitív folyamatokat vesszük górcső alá, amelyek a jelentés létrehozását, azaz a megértést segítik. Ennek egyik fontos alapelve az új információ integrációja, amely szoros összefüggésben áll a jelentésreprezentációval. Ahogy Field megállapítja, egy szöveg értelmezésébe fektetett erőfeszítés nagy részére azért van szükség, mert a bejövő információt a már létező reprezentációba kell integrálni. A jelentés reprezentációi tehát ideiglenesek, és mihelyt új információ érkezik, felülvizsgálatra kerülnek. Ezenkívül az olyan mondatok, mint például „Crusoe látott egy lábnyomot” feldolgozása három szinten zajlik:

- felszíni szerkezet: a mondat megfogalmazása
- propozíció: a mondat szó szerinti jelentése és
- a mentális modell.

Ez a **mentális modell** olyan reprezentáció, amely a háttértudásból hozzáadott információt foglal magában, és következtetéseket is tartalmaz. A „Crusoe” szó így „névasszociációkat ébreszt bennünk (Robinson...), és a „lábnyom” szó

összekapcsolódik háttértudásunkkal. A lábnyom általában valami puha: homok? hó? Arra következtetünk, hogy emberé, habár a szöveg nem mondja ki (az embereknek van lábuk; az állatoknak inkább mancsuk, karmuk vagy patájuk van). Az egy határozatlan névelő használata azt sugallja, hogy a lábnyom valami új. Crusoe azelőtt sosem látott ilyet (Field 2003: 83).

A mentális modellek központi elemei a kognitív pszichológusok tudásról és viselkedésről alkotott nézetének. Ez a megközelítés szöges ellentétben áll a korábbi nézetekkel (Skinner 1957), miszerint a viselkedés az ingerekre adott válasz eredménye. A kognitív pszichológusok a mentális reprezentációt, vagyis a tárolt tudás reprezentációját helyezik a középpontba, amelyet csak akkor használunk, amikor szükségünk van rá.

Mindez egy másik érdekes, a jelentést és a megértést érintő téma felé vezet minket, ami nem más, mint a **jelentés alapú tudásreprezentáció**. Anderson szerint kísérletek bizonyítják, hogy emlékezetünk nem a szóbeli kommunikáció során kimondott szavakat őrzi meg, hanem a kommunikáció jelentését. Továbbá azt is,

hogyan a memória nem a képek vizuális részleteit őrzi meg, hanem sokkal inkább a képek jelentésének interpretációját. Ami az eseményeket illeti, a kezdeti emlék egy eseményről verbális és vizuális részleteket is tartalmaz. Az ezekhez kapcsolódó információ azonban általában gyorsan elfelejtődik, az ingertől számított egy percen belül, és csak az esemény jelentésének emléke marad meg. Mindez azt jelenti, hogy a jelentés emléke hosszabb ideig él, mint a fizikai részleteké (Anderson 1985).

1.4. Figyelem

A figyelem egyik legkorábbi pszichológiai definícióját William James adta 1980-ban. Szerinte

mindenki tudja, mi a figyelem. A figyelem nem más, mint egy bizonyos tárgynak vagy gondolatsornak szellem általi világos és élénk birtokbavétele sok más egyidejűleg lehetséges tárgy vagy gondolatsor közül. Az összpontosítás és koncentráció jelenti lényegét. A figyelem magában foglal bizonyos dolgokból való kivonódást más dolgokkal való hatékony foglalkozás érdekében (idézi Norman 1981: 7).

Bár James definíciója napjainkban is kiindulópontként szolgál a figyelem iránt érdeklődő kutatók számára, realitásabbnak tűnik azt állítani, hogy valójában senki nem tudja, mi a figyelem, mivel számos módon közelíthető meg és definiálható.

Robinson-Riegler és Robinson-Riegler szerint a figyelem tanulmányozásának egyik lehetséges módszere, hogy úgy tekintünk rá, mint **ellenőrzési folyamatra**. E megközelítés mögött meghúzódó érvelés szerint a hétköznapijainkban mindnyájunkat eláraszt rengeteg információ, amely tudatunkon be- és kiáramlik. Vegyünk például egy teljesen banális helyzetet: amikor éttermet keresünk, párhuzamosan több szenzoros inputot érzékelünk, és ezekre reagálunk, miközben kikerüljük a többi autót, telefonálunk, figyelünk az irányokra. Könnyű belátni tehát, hogy „szinte állandó szükségét érezzük a külső és belső (vagyis gondolataink és érzéseink) környezetünkben történő események ellenőrzésének” (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 115).

A kutatók az évek során számos, a figyelemre vonatkozó elméletet alkottak (további információért lásd Anderson 1985, Norman 1981, Reynolds et al. 1983, Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004). Jelen esetben megelégszünk ezek jellemzésével és a figyelemmel kapcsolatos olyan folyamatok leírásával, mint például a figyelem automatizmusa, a figyelemmegosztás és a figyelemkoncentráció.

A figyelem mint ellenőrző folyamat egyik legfőbb jellemzője, hogy éber létünk a **mentális erőfeszítésnek** folyamatos fókuszálásából és újrafókuszálásából áll. Ráadásul,

a figyelem lehetővé teszi a bejövő információ *akaratlagos ellenőrzését*. Ez a jellemző alapvető fontosságú a figyelemnek a munkamemória kapujaként történő értelmezéséhez, mivel választhatunk, mely környezeti tényezőt kívánjuk megfigyelni vagy figyelmen kívül hagyni (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 115–116).

Ezáltal a figyelem úgy értelmezhető, mint valamire vagy valaminek egy részére történő koncentrálás, illetve más dolgok és részek figyelmen kívül hagyása.

A figyelmet mint **kapacitást** is felfoghatjuk, s mint ilyen, *limitált kapacitással* rendelkezik, hiszen egyszerűen képtelenek vagyunk (hatékonyan) figyelemmel kísérni a körülöttünk egyidejűleg történő eseményeket. A limitált kapacitás fogalma alapul szolgál a figyelem mentális erőforrások tárolójaként történő értelmezéséhez, ugyanis az elvégzendő feladatokhoz szükséges figyelmi erőforrások limitáltak. Ezenkívül fontos megemlítenünk még figyelmünk több feladat között történő megosztásának képességét. Mivel figyelmi kapacitásunk limitált, azt a helyzetnek megfelelően kell irányítanunk. Néhány feladat több figyelmi erőforrást igényel, kevesebb figyelmet hagyva más feladatok elvégzésére (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 115–122 alapján).

A figyelem kapacitáselméletének szempontjából alaposan tanulmányozott másik téma az, hogy a figyelmi kapacitás „egységes-e” vagy sem. Tehát, hogy egyetlen általános típusú erőforrásunk vagy sokrétű specifikus erőforrásaink vannak, amelyekből meríthetünk egy-egy figyelmi feladat végzésekor. E kutatási terület eredményeit összegezve elmondhatjuk, hogy a figyelmi erőforrásokat számos szempont alapján különböztetjük meg, például aszerint, hogy az input modalitása vizuális vagy auditív, illetve hogy a kívánt válasz vokális vagy manuális. Ezek a megállapítások bizonyítják, hogy

a feladatok annyiban akadályozzák egymást, amennyiben ugyanabból az erőforráskészletből táplálkoznak. Például, egy vokális és egy manuális választ követelő auditív és vizuális feladat vagy feladatok kevésbé fogják akadályozni egymást, mint két vizuális feladat vagy két manuális választ igénylő feladat. Vegyük példaként a vezetést és a mobiltelefon-használatot. Mivel a vezetés elsősorban vizuális modalitáson alapul, a mobiltelefon-használat pedig elsősorban auditív jellegű, azt

gondolhatjuk, hogy ezek a feladatok nem akadályozzák egymást. Fontos azonban kiemelni, hogy a kevesebb akadály nem egyenlő az akadálymentességgel (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 122).

1.5. Ingerfeldolgozás

A kognitív rendszerbe információfeldolgozásra belépő ingert két lépésben dolgozzuk fel. Ezek a lépések az érzékelés és az észlelés. Ez az információtárolás folyamatának két lépése. Field az **érezékelést** úgy határozza meg, mint „a hang füllel való találkozásának vagy a fény szemmel való találkozásának elemezhetetlen élménye”. Az érzékelés az információbevitel alapjául szolgáló fiziológiai folyamatokkal hozható összefüggésbe (Field 2003: 18).

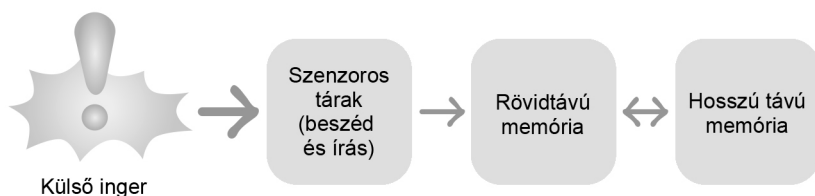
Ezzel szemben az **észlelés** fogalma azokra a pszichológiai folyamatokra utal, amelyeket ezeknek az érzeteknek a közvetlen szervezése és értelmezése von maga után. Az észlelést befolyásolhatják az ingerben rejlő tényezők, csakúgy, mint azok a tényezők, amelyek nem jellemzőek az ingerre. Tehát amit észlelünk, azt nagymértékben befolyásolják korábbi ismereteink, elvárásaink és preferenciáink (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004).

Azonban hiba lenne azt állítani, hogy a kognitív információfeldolgozás csak a vizuális és auditív modalitásra korlátozódik. Itt azonban nem részletezzük a további szenzoros modalitásokat, vagyis az érintést, az ízelelést és a szaglást, mert ezáltal eltérnénk elemzésünk tárgyától.

2. Emlékezet

Az információfeldolgozás egy másik fontos szakasza az adattárolás és a memória különféle folyamatai. Amikor szenzoros adatokkal találkozunk, memóriánk háromféleképpen tárolja őket: a szenzoros tárban, a rövidtávú memóriában és a hosszú távú memóriában – ahogy azt a 8. ábra mutatja, amely az Atkinson és Shiffrin által megalkotott modell egyszerűsített változata (részletesebb leírásért lásd Gregg 1986).

A szenzoros tár vagy szenzoros memória az első lépés a külvilágból érkező információ agynak történő átadásánál. Szerepe, hogy a külvilágból érkező információt szelektálja. A szenzoros tár feladata továbbá, hogy az inger pontos lenyomatát tárolja, amíg az egy mintához nem igazodik.

8. ábra: Atkinson és Shiffrin háromtáras memóriamodellje (Field 2003: 19 alapján)

A szenzoros tárnak két fajtája van: vizuális (ikonikus) és auditív (echoikus). A vizuális szenzoros memóriának két része van: „az egyik a szem retinájában vagy ahhoz nagyon közel található, és erősen befolyásolja az inger – a fénypont vagy kép – tisztasága. A másik [...] valószínűleg a szem és az agy közötti területen helyezkedik el, és főleg a formák felismerésében vesz részt” (Samuel 1999: 53).

Az auditív ingernyomok a beszélő hangja echójának formájában az auditív tárnak raktározódnak. Ez a hang forrását lokalizálja. Az inger lenyomata a vizuális és auditív memóriában is gyorsan elhalványul. Az ikonikus nyomok állítólag 0,5 másodpercig tartanak, az echoikus nyomok azonban tovább tartanak: egy kb. 0,25 másodperces első szakasszal, amely a mintafelismeréshez szükséges és egy legalább 3 másodperces második szakasszal, amely az értelmezés ellenőrzését teszi lehetővé (Field 2003). Ami a nyelvet illeti, az inger vizuális nyoma lehet egy szó írott változata, míg az auditív nyom a beszélő hangja.

2.1. Rövidtávú és hosszú távú memória

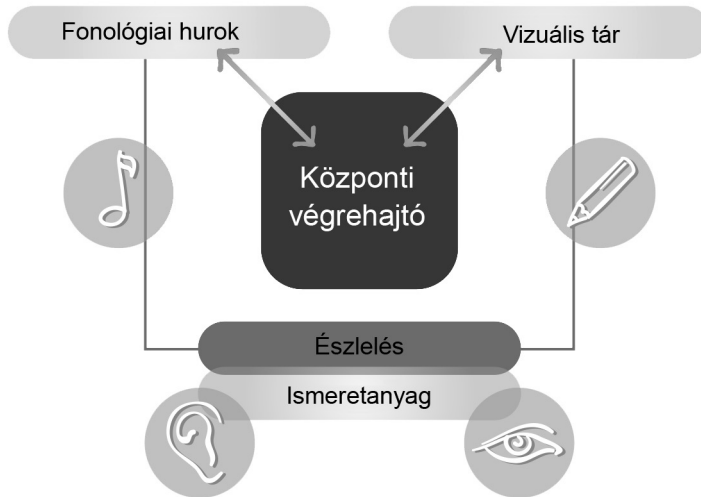
A rövidtávú memória átmeneti tár, amely **végrehajtó rendszerként** is működik, a kognitív folyamatok ellenőrzéséért és a nyelvi műveletekért felelős. Ezért **munkamemóriának** is nevezzük, mivel ez a terminus jobban kifejezi, hogy nem csak szólisták megjegyzésében vesz részt. A rövidtávú memória nem csupán információ-újrahasznosító, hanem olyan kognitív feladatokban is részt vesz, mint az ismétlés, illetve a bejövő belső és külső események vizsgálata, átgondolása, manipulálása és megválaszolása.

Fields a munkamemóriát az aktuális folyamat részét képező információt raktározó tárként definiálja. Ez lehet a környezetből érkező információ (például egy feldolgozandó nyelvi input) vagy a hosszú távú memóriából származó és időlegesen, pillanatnyi felhasználásra fenntartott információ (Field 2003). A munkamemóriával ellentétben a **hosszú távú memória** hosszú ideig vagy állandó jelleggel

tárolja az információt. Ahogy a 9. ábrán is látszik, az információfeldolgozás során folyamatos információáramlás van a munkamemória és a hosszú távú memória között, mindkét irányban.

A szenzoros, a munka- és a hosszú távú memória működésének illusztrálására vegyük egy szó meghallásának példáját. Először a hallgató röviden tárolja a szó auditív nyomát szenzoros tárában. Ezután ez átkerül a munkamemóriába, amely tárolja az aktuális folyamat részét képező információt, és lexikai keresést folytat a szó azonosítására. Mivel a munkamemória csak azonnali használatra tárolja az időleges információt, a hosszú távú memóriából kell lexikai információt szereznie. Ha a hallgató tárolni kíván egy, az információfeldolgozás alatt létrehozott jelentési egységet, átküldi azt a hosszú távú memóriába. A rövidtávú memóriafolyamatokkal kapcsolatos vizsgálatok során Hitch és Baddeley kidolgozta a munkamemória-modellt (idézi Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004). A 12. ábrán látható modell szerint „a munkamemória számos szorosan együttműködő alrendszer együttese, amely elősegít egy sor magasabb szintű mentális folyamatot, ideértve a nyelvi megértést, a problémamegoldást és az érvelést” (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 149). A fonológiai hurok felelős a szubvokális ismétlésért és a fonológiai tárért, míg a vizuális tár (vagy téri-vizuális vázlattömb) a képi és téri érvelést kezeli (részleteket lásd lent).

Ericson és Kintsch (1995) megkérdőjelezi a hagyományos, időleges tároláson alapuló munkamemória-elméleteket. Úgy érvelnek, hogy ezek az elméletek nem

9. ábra: Munkamemória (Field 2003: 168 alapján)

adnak választ arra, miként lehetséges megszakítani egy készségre fókuszáló tevékenységet, majd folytatni anélkül, hogy ez komolyabb negatív hatással lenne a teljesítmény minőségére. A szakértői teljesítményen alapuló elméletükben egy másik értelmezést javasolnak a hosszú távú memória készségszintű használatára építve, amit **hosszú távú munkamemóriának** neveznek. A munkamemóriával ellentétben az információátvitel a hosszú távú munkamemóriában stabilabb, de a megbízható hozzáférés időleges.

2.2. Központi végrehajtó

A központi végrehajtó a Baddeley-féle munkamemória-rendszer központi elem. Szerepe a két másik alrendszer – az artikulációs hurok és a téri-vizuális vázlatlomb – működésének ellenőrzése. Robinson-Riegler és Robinson-Riegler szerint a központi végrehajtót mint a figyelmi rendszer „kapuőrét” vagy „kapacitás-kijelölőjét” értelmezhetjük. A következők szerint működik:

amikor egy bizonyos feladat a munkamemóriához kötődő artikulációs hurok vagy téri-vizuális alrendszer széleskörű bevonását követeli meg, az ehhez szükséges erőforrásokat a központi végrehajtó biztosítja. A központi végrehajtó emellett az érvelésben és nyelvi megértésben részt vevő, magasabb szintű gondolkodási folyamatokért is felelős. Mivel a központi végrehajtóhoz hasonlóan a figyelmi rendszer befogadóképessége is véges, ha egy feladat túlságosan nagy igénybevételt követel, akkor a központi végrehajtó erőforrásai az összetett gondolkodás rovására kerülnek felhasználásra (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 155).

Field szerint a munkamemória limitált információbefogadó-képessége a nyelvi folyamatok tekintetében fontos következményekkel jár. Ezek a következők:

- Némely nyelvi feladat (pl. hallás és beszéd egyidejűleg) különösen jelentős mértékben veszi igénybe a munkamemóriát.
- A hallott és olvasott nyelvi anyagot gyorsan át kell alakítanunk absztrakt információvá. Könnyebb csak néhány adatot fejben tartanunk, mint sok szót.
- Az új információt folyamatosan át kell vinni a hosszú távú memóriába annak érdekében, hogy elkerüljük a munkamemória túlterheltségét (Field 2003: 19).

A munkamemória limitált befogadóképessége vonatkozik az általa tárolható adatok jellegére és a feldolgozási folyamatok számára (Miller 1968, idézi Field 2003: 113).

A folyamatot a központi végrehajtó határozza meg. Ami az információ tárolását illeti, a munkamemória egyszerre csak kb. hét információ tárolására képes (plusz-mínusz kettő). Ez azt jelenti, hogy

- az információt (kisebb és nagyobb egységeket egyesítve) darabokra kell bontanunk; egy 8 számból álló telefonszámra 83427618 így emlékezhetünk könnyebben: 83–42–76–18;
- a szó szerinti információt mellőzzük, és absztrakt javaslatokkal helyettesítjük (sok szó helyett egyetlen teljes gondolat);
- a nagy mennyiségű információt a hosszú távú memóriába helyezzük át, mielőtt az továtúnik (Field 2003: 113).

2.3. Fonológiai hurok

A fonológiai huroknak két komponense van: a fonológiai rövidtávú tár és a szubvokális ismétlés. A fonológiai tár átmenetileg tárolja az információt, míg a szubvokális ismétlés az információ ismétlésére szolgál. A kiejtett szó emléke nagyon gyorsan továtúnik (1–2 másodperc). Kutatások kimutatták, hogy egy szóban elmondott, rövid szavakból álló listára jobban emlékezünk, mint egy hosszú szavakból állóra. Ez „a szóhosszúságtól függő hatékonyság abból ered, hogy a fonológiai tárban tárolt információ időben rendkívül korlátozott”, míg „a hasonló hangzású elemek megjegyzésének nehézségét a szubvokális ismétlés okozza” (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 149).

2.4. Téri–vizuális vázlattömb

A munkamemória másik alrendszere a téri–vizuális vázlattömb. Ez a komponens felelős a téri és a vizuális információ tárolásáért és kezelésért, és úgy tűnik, hogy (nagyraért) a többi alrendszerétől, mint például az artikulációs hurok, függetlenül működik. Ez azt jelenti, hogy a téri/vizuális kódolás és az artikulációs kódolás nem hat egymásra (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004).

2.4.1. Automatizmusok

Az automatizmus vagy a munkamemória folyamatok irányítottságának mértéke egy másik fontos kérdése e témának. A kognitív folyamatok lehetnek automatikusak vagy kontrolláltak. Azonban valószínűleg célszerűbb, ha az automatizmusokra

elsősorban nem szándékosan történnek, más szóval olyan, mintha elkerülhetetlenek lennének. Gondoljunk arra a mozgulatsorra, amivel reggelente elindítjuk az autónkat; ezek a mozgulatok gyakorlatilag „belőlünk jönnek”, és csak kevés, vagy szinte semmilyen szándékos erőbefektetéssel nem járnak. Másodsorban az automatikus folyamatok nem tudatosak. Ez azt jelenti, hogy nem reflektálunk az éppen végbemenő automatikus folyamatokra (szinte nem is tudunk reflektálni rájuk). Így tehát nehéz az automatikusan végrehajtott cselekedeteinkre tudatosan visszaemlékezni. [...] Végül pedig, az automatikus folyamatok nagyon keveset használnak fel a mentális erőforrásokból (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 126).

Eddig az automatizmus pozitív oldalát láttuk csak, hiszen lehetővé teszi a gyorsabb információfeldolgozást és a különböző feladatok gyorsabb elvégzését, ennek eredményeként pedig a nagyobb hatékonyságot. Következésképpen lehetővé teszi a feladatok közötti nagyobb mértékű figyelemmegosztást. Azonban

az automatizmusnak hátránya is van. Az automatikus folyamatokat olykor igen nehéz megszüntetni vagy módosítani, amelynek részben az az oka, hogy viszonylag kevés tudatos ellenőrzést igényelnek. Ezért gyakran előfordul, hogy az emberek figyelmetlen hibákat vétenek, amikor automatikus feldolgozást végeznek (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 131).

148

cselekvési botlásokat azért követünk el, mert azok megelőzéséhez és/vagy észleléséhez visszajelzésre van szükség az információfeldolgozó-rendszerből az épp folyamatban lévő folyamatról. Mivel az ilyen tudatos ellenőrzés viszonylag alacsony szintű az automatikus cselekvésekkor, valószínűbb, hogy cselekvési botlást követünk el. A botlások gyakoriak más olyan szituációkban is, amelyek csökkentett tudatos viselkedéskontrollal járnak, mint például amikor fáradtak, stresszesek vagyunk, vagy túl sok mindent csinálunk egyszerre (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 133).

3. Tolmácsolás közbeni kognitív folyamatok

A tolmácsolás közben alkalmazott kognitív folyamatok kérdésköre a tolmácsolás-tudomány egyik legkutatottabb témája. A memória szerepe, az információfeldolgozás, az egyszerre több információforrásra figyelés, a figyelem megosztása, stb. kiemelt jelentőséggel bír a szinkrontolmácsolás területén végzett kutatásokban, mivel a tolmácsolás e típusa lehetőséget ad az ilyen jellegű vizsgálatokra. A fenti témák azonban a konszekutív tolmácsolásnál is fontos szerepet játszanak, mivel az is magába foglalja ezeket a kognitív folyamatokat. A legszembetűnőbb különbség a két tolmácsolási típus között az időkorlát.

3.1. Információfeldolgozás tolmácsolás közben

A tolmácsolás közbeni információfeldolgozás három szempontból is sajátos. Először is a tolmácsolás célja a megértés. Nem csupán a tolmács számára, hanem azért is, mert a tolmácsolás célja az üzenet átadása egy másik személynek egy másik nyelven. Másodszor a tolmácsolás szorosan kapcsolódik a két nyelvet magában foglaló nyelvfeldolgozási folyamatokhoz. Harmadszor pedig ez egy stresszhatás alatt történő információfeldolgozás.

Az információfeldolgozás első modelljét Moser-Mercer (1978) dolgozta ki. Ez a modell felöleli a teljes folyamatot a forrásnyelvi input feldolgozásától a célnyelvi ekvivalens kiválasztásáig. Bemutatja a folyamat legfontosabb szakaszait úgy mint az auditív befogadást, az észlelés előtti auditív tárat, az észlelési egységet, a feldolgozott szavakat, a lehetséges további feldolgozási fázisokat, az előrejelzéseket és az újraformálásokat. Megmutatja a folyamatok közbeni visszacsatolás útját is. Ezenkívül

számításba veszi a hosszú távú memóriában eltárolt különböző nyelvi, fogalmi és kontextuális információkat. E modell előnye, hogy rávilágít a művelet komplexitására és rendkívül részletes bemutatásra törekszik. Ugyanakkor azt sugallja, hogy a szinkrontolmácsolás közbeni információfeldolgozás szekvenciális folyamat.

A szinkrontolmácsolás információfeldolgozási folyamatát azért nehéz leírni, mert egyes folyamatok egyidejűleg mennek végbe vagy akár teljesen ki is hagyhatók, mivel különböző információk feldolgozásához különböző folyamatok szükségesek: a számok például más információfeldolgozást igényelnek, mint a komplex filozófiai fogalmak.

A modell egy másik aspektust is figyelmen kívül hagy, nevezetesen a **multi-modalitást**, mivel csak az akusztikus inputra koncentrál, amelyet a tolmács észlel. Nem számol viszont a vizuális inputokkal és az információfeldolgozás multimodális karakterével. A vizuális információs input visszatérő téma a tolmácsolástudományban. A szinkrontolmácsolás megjelenésével, amit a technológiai fejlődés tett lehetővé, újból a figyelem középpontjába került. A tolmácsok például azért fogadják nehezteléssel, ha nem lehetnek jelen a helyiségben, ahol a megbeszélés folyik, mert így romlik a vizuális információk befogadásának lehetősége.

Ez a modell jól mutatja a folyamat során a hosszú távú memória és a döntéshozatal interakcióját. Arra is utal azonban, hogy az információfeldolgozás a tolmácsolás közben csupán adatvezérelt, alulról felfelé történik. Nehéz egy sémán keresztül bemutatni, hogy az alulról felfelé irányuló és a kontextus vezérelte felülről lefelé haladó folyamat egyidejűleg történik. Másként fogalmazva, a tolmácsolandó szöveg teljes kontextusa befolyásolja a jelentés megalkotását a tolmácsolási folyamat során, és a tolmács az adatközpontúról (nevek, számok, dokumentumcímek, dokumentumok részleteinek idézése, ha elérhető, stb.) a kontextusközpontú információfeldolgozásra vált át (implicit jelentés, a beszélő szándéka és célja, hatás stb.). A tolmács egyik fő kognitív feladata, hogy megtalálja a megfelelő egyensúlyt a két mód között.

A tolmácsolás közbeni információfeldolgozást nem lehet különböző jól meghatározott szakaszokra felosztani, mivel az túlságosan leegyszerűsítéshez vezetne, így nem lehetne a folyamat egészét átlátni. Ebben a tekintetben egyetértek Klonowicz álláspontjával, amely szerint a tolmácsolás túlságosan leegyszerűsített képe azt eredményezi, hogy a tolmácsra két lábon járó szótárként tekintünk, akinek az a feladata, hogy nagyon apró tolmácsolási szakaszokat (például szóról szóra) végezzen. Klonowicz azt is állítja, hogy

ez a hamis jellemzés csupán kis mértékben fedi a valóságot. E kutatási paradigma felszínessége ugyanis teljesen nyilvánvaló. A tolmácsolás effajta megközelítése

nem más, mint egy teszt a két nyelv közötti legalapvetőbb átváltási műveletekről, de nem ad semmilyen információt az összetettebb mechanizmusokról vagy viszszaátvitelről (Klonowicz 1994: 215).

Egy másik nézet szerint az információfeldolgozást a feldolgozási kapacitás és a rendelkezésre álló források értelmében kell tanulmányozni. A későbbiekben ezt is vizsgáljuk, de először térjünk át más, a témánkhoz szorosan kapcsolódó olyan kérdésekre, mint a multimodális feldolgozás, a megértés, jelentés és értelem, a memória és a figyelmet igénylő folyamatok a tolmácsolás során.

3.1.1. Multimodális információfeldolgozás

Minőségi okokból javasolt, hogy a tolmácsolás során a tolmács láthassa és hallhassa az előadót. Ez azon a feltételezésen alapszik, hogy a vizuális jelek kiegészítik az auditív inputot és elősegítik a jelentés hatékonyabb megalkotását, illetve az üzenet jobb megértését.

Jesse és munkatársai azt állítják, hogy számos bizonyíték támasztja alá azt a nézetet, amely szerint a bimodális (auditív és vizuális) prezentáció segíti a beszéd befogadását. Egy kísérletet végeztek, amelynek során a tolmácsolandó szöveg elhangzott szóban és egyidejűleg írásban is rendelkezésre állt. Ennek a kísérletnek az volt a célja, hogy megvizsgálják

a bimodálisan (vizuális és auditív) prezentált bekezdések az unimodálisan prezentáltaknál jobb értelmezéshez vezetnek-e, és ezáltal egyszerűbb-e a szinkrontolmácsolás. Az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy nincs statisztikailag jelentős különbség a két módszer között (Jesse et al. 2000: 111).

Habár empirikusan nem tudták bizonyítani, hogy a szöveg bimodális prezentálása jobb tolmácsolási eredményhez vezet, Jesse és munkatársai úgy vélik, hasznos lenne a szinkrontolmácsolást úgy szervezni, hogy a tolmács szemben van a beszélővel (Jesse et al. 2000: 112). Ez az implicit tudás azzal a ténnyel magyarázható, hogy a vizuális jelek a tolmácsolás során megerősítik az akusztikus inputot. El kell különítenünk azonban két tényezőt: nem az írott szöveg az, amely megkönnyíti a tolmácsolást, hanem inkább az, hogy a tolmács látja, és így elérhető számára a kommunikatív helyzet folyton változó szituációs kontextusa.

3.1.2. Az információfeldolgozás kapacitás szerinti megközelítése tolmácsolás közben

Az információfeldolgozás tisztán kognitív, általános vagy különösen tolmácsolás központú vizsgálatának egy másik lehetséges megközelítése a kapacitást helyezi középpontba.

Cowan (2000) az információfeldolgozást a szelektív figyelem és a munkamemória kapacitási korlátainak figyelembevételével vizsgálta. Bár a munkamemória folyamatait máshol tárgyaljuk, fontos Miller (1956) „a bűvös hetes szám, plusz/mínusz kettő” képletét megemlíteni, amely azt a maximális információegységet jelenti, amelyet egy átlag felnőtt bármikor képes elraktározni és feldolgozni. Fontos kiemelni, hogy Miller az információegység (chunk) megnevezést használja, nem pedig az információdarabot (bit), utóbbit egyébként kisebb egységnek tartjuk. Megítélése szerint

fel kell ismernünk az információsorozatok egységekbe csoportosításának vagy rendezésének fontosságát. Mivel a memória terjedelme megszabott számú egységből áll, megnövelhetjük az elraktározott információmennyiséget egyre nagyobb egységek létrehozásával, így minden egyes egység több információt tartalmaz, mint azelőtt (Miller 1956: 95).

Ez azt jelenti, hogy az információ több dimenzióba és egységsorozatba történő rendezése jelentősebb információfeldolgozó-képességet eredményez. Az információegység egy olyan jelentéssel bíró egység, amely utalhat egy szóra, egy tárgyra, egy gondolatra, stb.

A tolmácsolástudományban talán a legismertebb modell Gile **kapacitásmodellje** (1995), ennek alapja a limitált információfeldolgozó-képesség. A modell alapvető célja, hogy megmagyarázza azt a fő nehézséget, amellyel a tolmács az aktuális tolmácsolási feladat során találkozik. Gile három fő elemet vagy erőfeszítést különböztet meg, amelyek jelentős energiabefektetést igényelnek a tolmácsolás folyamata során: a hallgatási és elemzési erőfeszítés (L), a beszédprodukción erőfeszítés (P) és a rövid távú memória erőfeszítés (M). Ezekben az erőfeszítésekben megnyilvánuló műveletek nem automatikusak. Gile úgy modellezi a szinkrontolmácsolást (SI), mint egy olyan folyamatot, amely nemcsak ezt a három erőfeszítést, hanem egy negyediket is tartalmaz. Ez a koordinációs erőfeszítés (C), amelynek feladata a másik három erőfeszítés összhangba hozása. Ezt a folyamatot az alábbi egyenlettel illusztrálja: $SI = L + P + M + C$.

A szinkrontolmácsolás kapacitásmodellje alapján kidolgozott alapelvet felhasználva Gile a következő modellt alkotta meg, amely a konsekutív tolmácsolást két szakaszra osztja: (1) a hallgatási és jegyzetelési szakasz, (2) a beszédprodukción

szakasz. Eszerint az első szakasz egyenlete: tolmácsolás = L + N + M + C, ahol az L a hallgatást és elemzést, az N a jegyzetelést, az M a rövidtávú memóriaműveleteket, a C pedig a koordinációt jelzi. A második szakasz egyenlete pedig a következő: tolmácsolás = Rem + Read + P, ahol a Rem az emlékezést, a Read a jegyzet elolvasását, a P pedig a produkciót jelzi.

3.1.3. A kognitív–pragmatikai megközelítés

Setton (1999) szinkrontolmácsolás-modellje a szinkrontolmácsolási folyamatról alkotott kognitív–pragmatikai elemzés eredménye. Célja, hogy összhangba hozza az információfeldolgozási és a kapacitási modelleket (Moser-Mercer 1978, Gile 1995), amelyek a tolmácsolási folyamatot több alfolyamatra osztják fel, azonban kevés figyelmet fordítanak a nyelvhasználat kommunikációs aspektusaira, valamint az értelmezési és általánosabb fordítási elméletekre (Seleskovitch és Lederer 1984), amelyek holisztikus megközelítésre támaszkodnak, és kiemelik a kommunikációs környezet és a beszélő céljának fontosságát, de figyelmen kívül hagyják a beszéd- és az információfeldolgozás potenciális határait. Ezenkívül Setton modellje törekszik a kommunikációs folyamatban résztvevők háttér- és kontextuális tudásának, valamint az input/output és a gondolat nyelve közötti interfész bemutatására. Ez a modell figyelembe veszi a tolmács erőforrásait, képességeit és határait, valamint az adott helyzettel kapcsolatos ismereteit, általános műveltségét és a helyzet által megkövetelt nyelvhasználatot.

3.2. Megértés és jelentés keresés tolmácsolás közben

Azt feltételezhetjük, hogy a forrásnyelvi üzenet célnyelven való kifejezése érdekében a tolmácsoknak először meg kell érteniük a tolmácsolandó beszéd jelentését, beleértve azt is, amit a beszéd láthatatlan jelentésének nevezünk. Továbbá azért is érdemes figyelmet fordítani a tolmácsolás során végbemenő megértési folyamatra, mert ahogy azt Bajo és munkatársai állítják, a tolmácsolás során a tolmács az erőfeszítés vagy a kognitív erőforrások legalább 80%-át fordítja beszédhallgatásra és megértésre, és mindössze 20% jut a beszédprodukcióra (Bajo et al. 2000).

A jelentésalapú tolmácsolás magában foglalja a mélyszerkezet, nem csak az input felszíni szerkezetének megértését. Ezt az elvet a párizsi iskola is magáénak vallotta, és megalkotta a *théorie du sens* elméletét (Seleskovitch és Lederer 1984, Lederer 2003). Eszerint a fordítás és tolmácsolás lehetetlen anélkül, hogy az előadó

üzenetének teljes jelentését megértenénk. Az értelmezési modell (interpretative model) szerint a fordítás és a tolmácsolás

az azonos jelentések egyik nyelvről a másik nyelvre történő, ekvivalens formájú átviteléből áll. Ezen elmélet szerint a fordítók és tolmácsok kiszűrik a beszéd vagy a szöveg jelentését (deverbalizációs szakasz), aztán a jelentést úgy kezelik, mintha az az általuk alkotott, szándékolt jelentés lenne, amelyet újraformálnak egy új, más nyelvű diskurzusban (kifejezési szakasz) (Lederer 2003: 229).

Lederer (1994, 2003) szerint a kompetens [szinkron és konszekutív] tolmácsok képesek a beszéd teljes értelmét megragadni és átadni. Azt is állítja, hogy munka közben a tolmácsoknak a jelentés összes árnyalatát és a beszéd valamennyi érzelmi dimenzióját meg kell ragadniuk (Lederer 2003: 11).

Az értelmezési modell egyik alapelve, hogy a tolmácsok a **deverbalizáció** keresztül jutnak el a beszéd jelentéséhez, azaz megérkeznek a mentális reprezentációhoz. Lederer (2003) szerint a deverbalizáció

egy mindenki számára ismert kognitív folyamat. Amint az érzéki adatok eltűnnek, olyan tudásdarabokká válnak, amelyeket megfosztanak konkrét alakjuktól. A kognitív memória a tudás egy darabjának megszerzéséből áll: amint megjegyezzük, eltűnik. Nem szabad azonban ezt összekeverni a számítógépekkel, amelyekben minden tudás szükségszerűen formalizált, sem pedig a verbális memóriával, amely lehetővé teszi egy vers vagy egy dal gépies megtanulását (Lederer 2003: 13).

Lederer úgy definiálja a jelentést, mint a „deverbalizáció eredményét, amely a nyelvtudás és a kognitív input egyesülésével jön létre. Ez az elme tudatos állapota, amely egyszerre kognitív és érzelmi” (Lederer 2003: 228).

Darò nézete megcáfolja az értelmezési modell képviselőinek állítását és szakmai szerénységre szólít fel:

a hipotézis, miszerint a szinkrontolmács gyakran nem érti meg az üzenet igazi tartalmát, azonban sikerül az input „felszíni szerkezetét” lefordítania, sokkal valóságosabb. Valójában a tolmács nem ismerheti a beszélő megnyilatkozásainak összes lehetséges burkolt célzását, mivel ritkán szakértője az adott témának. [...] A neurolingvisztikai adatok alátámasztják ezt a hipotézist, amely szerint lehetséges jó szinkrontolmácsolást végezni anélkül, hogy értenénk a beszéd tartalmát (Darò 1994: 265–266).

Dancette is azon a véleményen van, hogy a **részleges megértés nem jelent akadályt** a fordítás során és azt állítja, hogy „a sikeres fordítás bizonyos mértékben megvalósítható fogalmi konstrukció nélkül, amely korlátozott megértéssel jár”. Ennél még tovább megy és azt állítja, hogy „a fogalmi konstrukció mint kognitív folyamat nem garantálja a sikeres fordítást, főként azért, mert a fordító téves, bár koherens fogalmi kapcsolatokat hozhat létre” (Dancette 1994: 113).

Két fontos megállapítást kell itt tennünk. Először, a „*théorie du sens*” inkább jelentésalapú, mint formaalapú tolmácsolás a konszekutív tolmácsolásra is vonatkozik (és írásbeli fordításra is). Másodszor, ezeket a látszólag ellentétes nézeteket összhangba lehet hozni. Kétségtelen, hogy a tolmácsokat, mint reflektív szakembereket annak az elvnek kell vezetnie, miszerint a lehető legnagyobb mértékben meg kell érteniük a beszéd jelentését. Ehhez szükséges a tolmács intenzív tartalmi felkészülése, amely azonban csak ritkán elég alapos a felkészüléshez szükséges segédanyag vagy az idő hiánya miatt.

Ám az is igaz, hogy lehetetlen teljes mértékben megérteni minden beszéd lényegét, amelyet egy tolmácsnak szakmai karrierje alatt tolmácsolnia kell. Ez részben annak tudható be, hogy maga a jelentés többretegű: Larson (1998) a jelentésalapú fordításról írt könyvében megemlíti a konnotatív, az érzelmi, az átvitt értelmű, az implicit, a rendszerezett, az elsődleges, a referenciális, a másodlagos, a helyzeti és a szimbolikus jelentést.

Továbbá, néha az első legyőzendő akadály a nyelvi forma, illetve az üzenet akusztikus formája. A tolmácsoknak nagyon magas nyelvi készséggel kell rendelkezniük, amely gyakran igaz is rájuk. Azonban teljesítményük függ a beszélőtől is, mivel a beszélő nyelvi megnyilatkozása a tolmácsok tevékenységének alapanyaga. Azonban a beszélők gyakran nem ismerik tökéletesen azt a nyelvet, amelyet egy-egy konferencia során használnak. A tolmácsolási piacon elterjedt nemzetközi angol miatt ez egyre inkább jellemző (lásd Horváth 2003). A másik probléma pedig a tartalom, hiszen a tolmácsok nagyon ritkán szakértők abban a témában, amelyben dolgozniuk kell.

Annak érdekében, hogy összehangoljuk a két fent bemutatott nézetet, talán még valószerűbb azt állítani, hogy a tolmácsok valóban képesek jó minőségű tolmácsolást produkálni egy olyan beszédből, amelynek tartalmát nem teljes mértékben értik. Ugyanakkor erősen kétlem, hogy ez lehetséges, ha a tolmácsok egyáltalán nem értik a beszéd tartalmát. Legalább a jelentés egy részét meg kell érteniük ahhoz, hogy képesek legyenek megoldást találni a beszéd fennmaradó részére. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a végső cél az lenne, hogy ne értsék meg a beszéd jelentését.

Isham egy érdekes empirikus kutatást vezetett, amely egyszerre keresett bizonyítékot a deverbilizáció mellett és ellen az alapján, hogyan emlékeznek a tolmácsok

a mondatformára a szinkrontolmácsolás után. Kutatása a formaalapú kontra jelentésalapú tolmácsolásra összpontosított és figyelembe vette a használt nyelvpár hatását is. Arra a következtetésre jutott, hogy a **deverbalizációra** úgy kellene tekintenünk, **mint a tolmácsolás egyik lehetséges, nem pedig kötelező szakaszára**, legalább is az angol-francia nyelvpár esetében. Azonban azt is megjegyzi, hogy

a forrásnyelv szigorúan szóról szóra történő transzkódolása nem lehetséges a bármely két nyelv között fellelhető nyelvtani különbségek miatt [...]. Ebből az következik, hogy mivel a nyelvpárok közötti nyelvtani különbség egyre nagyobb, a formaalapú megközelítés egyre kevésbé bizonyul jó választásnak. Ha ez az állítás igaz, akkor azt feltételezhetjük, hogy az angol-mandarin kínai nyelvpárral dolgozó tolmácsoknak például nincs választási lehetőségük: a jelentésalapú stratégiát használják, így bizonyítékot nyújtanak a deverbalizáció alkalmazására (Isham 1994: 208).

Bajo és munkatársai szintén tanulmányozták a szinkrontolmácsolásban során végbemenő megértési folyamatokat. Véleményem szerint kutatási eredményeik megfelelőbb választ adnak a tolmácsok megértési képességeinek sajátosságaira. Bajo és munkatársai hangsúlyozzák a gyakorlat és a tapasztalat szerepét:

a gyakorlat és a tapasztalat fejlesztik a megértésben részt vevő kognitív készségeket. Így a tolmácsok gyors és pontos olvasási képességekkel rendelkeznek, gyorsabb hozzáférést mutatnak a lexikai és szemiotikai információhoz, nagyobb munkamemória-kapacitásuk van és azt hatékonyabban használják, így egy szólista megértésének és memorizálásának képességét nem gyengíti a fonológiai komponens törlése (Bajo et al. 2000: 140).

A tolmácsolás közbeni munkamemóriáról a későbbiekben szólunk. Most nézzük meg, milyen ismeretekkel rendelkeznek a tolmácsok.

3.3. A tolmács tudása: deklaratív, procedurális és háttértudás

Mielőtt a memória kognitív folyamatait, a tolmácsolás szakaszait, a figyelmet és az anticipációt tanulmányoznánk, vizsgáljuk meg a tolmácsok különböző típusú tudását. Annak érdekében, hogy megértsük mi is az a deklaratív tudás, érdemes utánanéznünk, hogy a kognitív pszichológiában mit nevezünk deklaratív memóriának. A deklaratív memória olyan tudatos rendszer a hosszú távú memóriában,

amely „felelős a világgal kapcsolatos és egy adott személy múltjából származó adatszerű információ tárolásáért és alapjául szolgál olyan explicit memória feladatoknak, amelyek során felidézzük és felismerjük a korábban megtörtént eseményeket”. A **deklaratív tudás** olyan tudás, amely a deklaratív memórián alapul, előfordul, hogy informálisan úgy jellemzik, mint tudni valamiről, hogy az úgy van (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 239). A deklaratív memóriát megerősíti a tanulási feladatok során alkalmazott figyelem-összpontosítás (Darò et al. 1996). Egyik fontos jellemzője, hogy könnyű verbalizálni, így szinte semmilyen nehézséget nem jelent, amikor egy, a hosszú távú memóriában tárolt történetet vagy speciális információt próbálunk elmesélni. A deklaratív memóriát explicit memóriának is nevezik, és tartalmazza az epizodikus és szemantikus memóriát.

Ez az, amit Lederer általános műveltségnek vagy enciklopédikus tudásnak hív (franciául „*bagage cognitif*”), és a következőképpen definiál: a fogalmi és érzelmi tudás lényege, amelyet az egyének

1. élettapasztalataikon keresztül (empirikus tudás),
2. nyelvek segítségével (amit olvasás, oktatás, beszélgetés és televízió, stb. által sajátítanak el),
3. saját logikájukon keresztül szereznek meg (Lederer 2003: 231).

A **procedurális tudás** a procedurális vagy implicit memóriával áll kapcsolatban, vagyis a memória olyan nem tudatos formái, mint a képességek és szokások meg-alapozása és megtanulása. Ezt a fajta tudást

úgy is jellemezhetjük, hogy „tudja, hogyan csinál valamit”, [és] a deklaratív memóriával ellentétben nehéz verbalizálni. A procedurális tudás részei például a készségek (bekötni a cipőnk, gépelni, meglendíteni egy golfütőt), a szótőredékek kiegészítése és az egyszerű asszociációk megalkotása (mint a klasszikus ízléstől való idegenkedés) (Robinson-Riegler és Robinson-Riegler 2004: 239).

Azt is fontos megjegyezni, hogy az explicit memóriával ellentétben az implicit memória „nem követel tudatos figyelem-összpontosítást a procedurális feladatok elvégzése alatt, sőt inkább romlik, ha a figyelem tudatosan a feladatokra vagy a feladatok részeire összpontosul”. Valójában „egy procedurális feladat véghezviteléhez szükséges figyelem-összpontosítás olyan, mintha egy fénysugarat egy olyan negatívba irányítanánk, amelyet még elő kell hívatni: a hatás megsemmisítő” (Darò et al. 1996: 102).

A tolmácsolást tekintve mindkét típusú tudás különösen fontos. A deklaratív általános műveltség és a háttértudás (vagy franciául „*bagage cognitif pertinent*”)

egyenként fontos a megértéshez. Lederer úgy határozza meg ez utóbbit, mint „a releváns általános műveltséget vagy enciklopédikus tudást, amely segíti az egyén beszéd- vagy szövegértését. Egy beszéd vagy szöveg megértésének mélysége szorosan kapcsolódik a háttértudás terjedelméhez”. Ez a típusú tudás annál is inkább fontos, mivel tudás hiányában a fordítás transzkódolássá válik (Lederer 2003: 231).

A tolmácsok deklaratív tudása felöleli a nyelvi és kulturális tudást, valamint a szakma-specifikus tudást, így a különböző típusú tolmácsolásoknak és megbízóknak, a szakmai etika szabályainak, a tolmácsolási piac működésének (stb.) ismeretét. Procedurális tudásuk különböző nyelvi és kognitív képességekből, jegyzetelési technikából és tolmácsolási stratégiákból, valamint a nyelvek közötti transzfer műveletekből áll.

3.4. A tolmács emlékezete

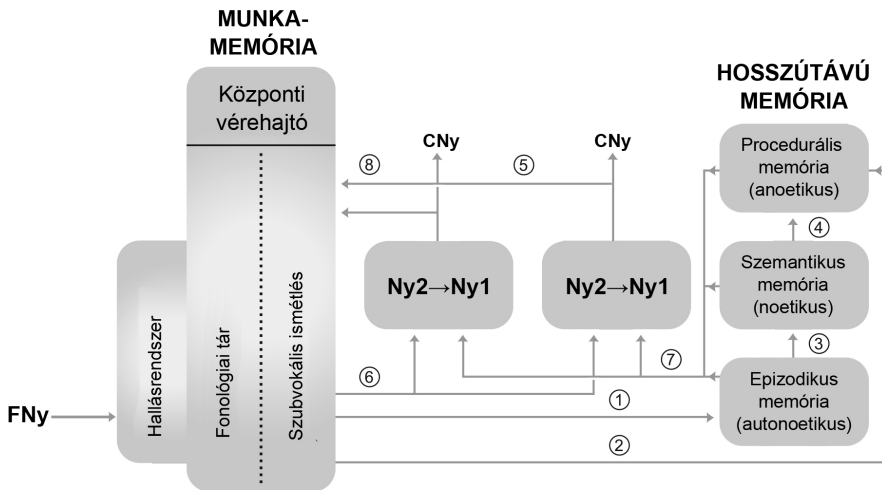
A memória és a figyelem a két legszélesebb körben tanulmányozott téma a tolmácsolástudományban. Korábban már megvizsgáltuk e két kognitív folyamat általános jellemzőit. Ebben a részben a tolmácsolás kapcsán fogjuk vizsgálni őket, különös figyelmet fordítva a tolmácsolás-specifikus jellemzőikre.

A tolmácsolásban a memória-folyamatokkal kapcsolatos legfontosabb hipotéziseket Darò állította fel a szinkrontolmácsolást befolyásoló, nem nyelvi tényezőket érintő kutatásai során. Nevezetesen, hogy a szinkrontolmácsolás technikájának elsajátítása látszólag nem befolyásolja a hosszú távú verbális memóriát (Darò 1994). Ugyanebben a tanulmányban Darò azt állítja, hogy „a szinkrontolmácsolás technikájának fokozatos tanulása jelentős hatást gyakorol a rövidtávú verbális memóriára azáltal, hogy megerősítheti a rövidtávú verbális memorizálási stratégiákat” (idem 267).

Bajo és munkatársai tanulmányukban hasonló következtetésre jutottak a szinkrontolmácsolás megértési folyamataival kapcsolatban. Bebizonyították, hogy a szinkrontolmácsok képesek a sorozatos mentális feladatok elvégzésére. Mégpedig anélkül, hogy munkamemóriájukban az ismétlésért felelős komponenst alkalmaznák (artikulációs hurok). Végül arra a megállapították, hogy a munkamemória kulcsszerepet játszik a szinkrontolmácsolás során. Valamint, hogy a hatékonyabb megértés a munkamemória erőforrásai jobb irányításának köszönhető (Bajo et al. 2000).

Darò és Fabbro egy általános memóriamodellt alkottak, amely a szinkrontolmácsolás során jellemző (10. ábra). Ez a modell a Baddeley és Tulving-féle munka- és hosszú távú memória elvén alapszik. E modell szerint

a forrásnyelvi input a munkamemóriában feldolgozásra kerül, majd továbbítódik abba a funkcionális rendszerbe, amely a második nyelvről első nyelvre, valamint az első nyelvről második nyelvre történő fordításért felelős. [...] Ezzel párhuzamosan a verbális információ a hosszú távú memória rendszerébe kerül (epizodikus (1), szemantikus (3), és procedurális memória (4 és/vagy 2)), amely pedig a szükséges információt a fordítási rendszerbe továbbítja (7). Az eredmények azt mutatják, hogy a szinkrontolmácsolás alatt a célnyelvi verbális produkció fonológiai interferenciát (8) eredményez, amely korlátozza a munkamemórián belüli szubvokális ismétlődést. Az információfeldolgozás és a munkamemória kapacitása így tehát csökken, emiatt pedig az egyidejűleg lefordított verbális anyag hosszú távú memorizálása is kevésbé hatékony (Darò és Fabbro 1994: 376).

10. ábra: A szinkrontolmácsolás általános memóriamodellje
(Darò és Fabbro 1994: 376 alapján)

Ez a modell – mivel a tolmácsolás területén kívül eső memóriafolyamatokra is kihat – túlmutat a szinkrontolmácsoláson. Moser-Mercer szerint

ez a modell megkérdőjelezi a Baddeley által kifejlesztett munkamemória-modellt, bár a legtöbb nyelvfeldolgozási folyamat hasonlíthatjuk a szinkrontolmácsoláshoz, amely során a hallgató megérti a beszédet és közben előkészül a válaszadásra, ebben az esetben azonban egy és ugyanazon nyelven kell hűen és teljes mértékben visszaadni az eredeti beszéd jelentését (Moser-Mercer 2000: 87).

A tolmácsolástudományban a szakértelem és gyakorlat kapcsán gyakran kutatott munkamemória jelenség a fül-száj ívhossz (más néven „lemaradás”, vagy „eltolódás”). Shlesinger a következőképpen írja le a jelenséget:

Amennyiben a tolmács nem rendelkezik a beszélő által feltételezett nyelven kívüli folyamatokról és helyzetről való tudással, vagyis a beszélő előre nem biztosít hozzáférést az adott szöveghez, amelyre a tolmács hivatkozni tud, a tolmácsnak szüksége van egy bizonyos időre attól a perctől, amikor az input a füléhez ér, addig a percig, amíg az üzenetet a célnyelven visszaadja (Shlesinger 2000: 40).

Mivel a fül-száj ívhossz függ a tolmács információátárolási és feldolgozási kapacitásától, ez különösen jó jelzője ezen kapacitások meglétének. Kezdő tolmácsok esetében a fül-száj ívhossz általában rövidebb, mint a tapasztalt tolmácsok körében, ami azt jelenti, hogy utóbbiak jobb munkamemória-kapacitással, illetve nagyobb procedurális tudással rendelkeznek.

A memória szinkrontolmácsolásban betöltött szerepe mindig is népszerű kutatási téma volt. Ez a konszekutív tolmácsolás esetében nem igaz. Gillies a konszekutív tolmácsolás jegyzetelési technikáiról írt tankönyvében csak megemlíti, hogy a memóriamankók szerepe nem más „minthogy – néhány esetben radikálisan – csökkentse a jegyzetek mennyiségét és hagyják működni memóriánkat. A jegyzetek azért vannak, hogy segítsék, nem pedig azért, hogy helyettesítsék memóriánkat” (Gillies 2005: 109). Gillies azonban nem pontosítja, melyik memóriatípról van szó. Nolan (2005) szerint a konszekutív tolmácsolás a hosszú távú memóriára támaszkodik. Ez azonban csak egy szűklátókörű nézet a memóriatípusok konszekutív tolmácsolásban betöltött szerepéről, mivel a munkamemória is részt vesz a jelentés megalkotásának folyamatában. A tolmácsoknak egészen addig minden elemet a munkamemóriájukban kell tárolniuk, amíg meg nem alkotják a jelentést. Ez minden bizonnyal a konszekutív tolmácsolásra is igaz (González 2007).

A konszekutív tolmácsolás során folytatott jegyzetelés szerepével először Seleskovitch (1975), valamint Seleskovitch és Lederer (1984) foglalkozott. Ők a koncentrációt és az elemzést megkönnyítő eszközként tekintenek a jegyzetelésre. A jegyzetelést egy szükséges rossznak tartják, mivel a tolmácsok jó hosszú távú memóriával rendelkeznek és képesek visszaemlékezni nemcsak a beszélő gondolatainak értelmére, hanem a részletekre is.

Kirchhoff szerint a konszekutív tolmácsolás során a tolmácsok párhuzamos stratégiákat alkalmaznak: felmériük memóriájuk kapacitását (kognitív tár) és eldöntik, milyen memóriamankókat és információrészleteket jegyeznek le, amelyeket majd elő kell hívnuk. Kirchhoff szerint a jegyzetelés maga egy anyagi tár, amelybe az elemek feldolgozás után integrálódnak, és amelyik szelekción alapul. A kognitív tár általános jellemzőket tartalmaz (a beszélő szándéka, a helyzetben való jártassága, a beszéd struktúrája és célja), míg az anyagi tár a felszíni szerkezet és a részletek fő elemeiből épül fel. A két tár egymással párhuzamosan működik és a tolmácsoknak a beszéd tolmácsolása közben kell dönteniük arról, melyik tárba helyezték a bejövő információ elemeit (Kirchhoff 1979, idézi G. Láng 2002).

Gile a konszekutív tolmácsolás kapacitásmodelljében a jegyzeteléssel kapcsolatban megemlíti a rövidtávú memória műveleteket és azt állítja, hogy a konszekutív tolmácsolás során a memória kapacitása „függ attól az időtől, amely az információ meghallásának és *leírásának* időpontja között telik el, vagy az információ meghallásának időpontja és aközött telik el, hogy a tolmács eldönti, nem írja le azt, vagy az információ meghallásának időpontja és aközött telik el, hogy az eltűnik a memóriából” (Gile 1995: 179).

Végül fontos néhány szót szólni a memória és az intelligencia kapcsolatáról. Seleskovitch és Lederer azt állítják, hogy a memória és az intelligencia közötti fő különbség az, hogy míg a memória a korábbi tapasztalatok szervezéséért és újraszervezéséért felel, addig az intelligencia lehetővé teszi számunkra a jelenlegi tapasztalatok strukturálását. Michaux-t idézve kijelentik, hogy a memória és az intelligencia szembeállítása helyett inkább két egymást kiegészítő elemként érdemes tekinteni rájuk, mivel memória nélkül nincs intelligencia, pontosan úgy, mint ahogy a motor sem működhet üzemanyag nélkül és fordítva: a memóriában mindenféle szelektálás nélküli elemek tárolása az elmét stagnálásra ítélné. Más szóval meg kell különböztetnünk az elsődlegest a másodlagostól, a lényegest a lényegtelenetől. Seleskovitch és Lederer hangsúlyozzák a relevancia-kritérium fontosságát a tolmácsolás során (Seleskovitch és Lederer 2002: 244–245).

3.5. Figyelem tolmácsolás közben

Ahogy azt már fentebb láttuk, a figyelem és a figyelem szervezése döntő szerepet játszik a bonyolult kognitív feladatok végrehajtásában. A tolmácsolást egy ilyen feladatnak tekinthetjük, és a sikeres tolmácsolás egyik követelménye a szelektív

figyelem újraszervezése (Darò 1994). Továbbá, miként arra Darò és munkatársai rámutattak, a figyelem döntő szerepet játszik a verbális anyag memorizálása során. Kijelentették, hogy

a verbális rövidtávú memória súlyosan megzavarodik, ha nem összpontosul folyamatosan tudatos figyelem az adott feladatra. Valójában a munkamemória egyik fő része, a központi végrehajtó rendszer nem más, mint a figyelmi funkciók koordináló mechanizmusa. Ezt a memorizálás során kell aktiválnunk. [...] Ezen felül az összpontosított figyelem szintén kiemelkedő fontosságú a hosszú távú verbális memorizálás folyamatában (Darò et al. 1996: 102).

Annak érdekében, hogy lássák, melyik befolyásolja leginkább a szinkrontolmácsolás során elkövetett hibák számát és típusát Darò és munkatársai a következő négy figyelem-összpontosítási modalitást tesztelték: normál körülmények, az inputra történő figyelem-összpontosítás, az outputra történő figyelem-összpontosítás, valamint a kéttényezős körülmények. Úgy találták, hogy

a szinkrontolmácsolás során az inputra vagy az outputra irányuló tudatos figyelem nem befolyásolja a tolmács általános teljesítményét, bár van egy fontos kivétel: az aktív tolmácsolás [az 1. nyelvről a 2. nyelvre, vagyis A nyelvről B nyelvre] során a tolmácsok számára hasznos lehet, ha figyelmüket az outputra összpontosítják, mivel ez segítheti őket főként a hibás kezdések, a szünetek, bizonytalanságok, javítások, hozzáadások és a morfoszintaxikai hibák csökkentésében (Darò et al. 1996: 101).

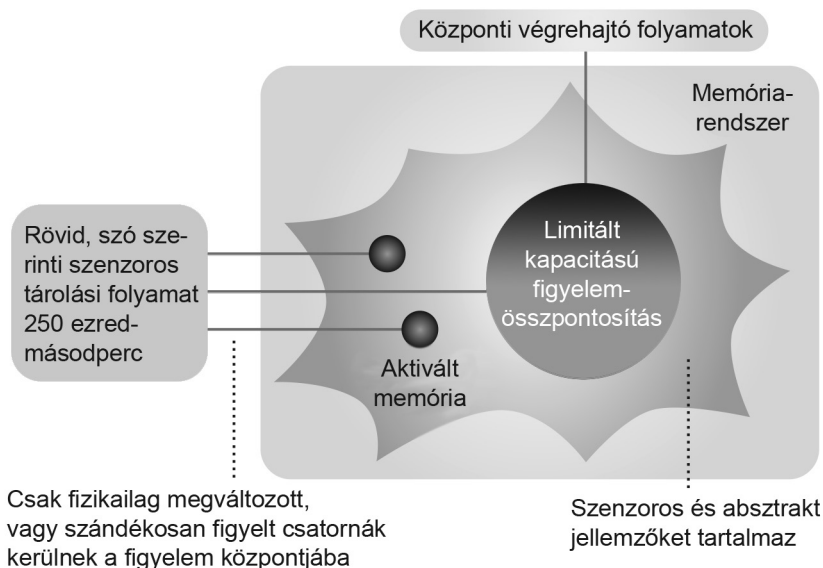
Ami a figyelem összpontosítását illeti, Chernov szerint a figyelem elsősorban az új információt hordozó szemantikai összetevőkre koncentrálódik. Ez nem más, mint a réma. Ezután hozzáteszi, hogy rengeteg kísérleti és elemzési bizonyíték támasztja alá, hogy

a tolmács figyelme a megnyilatkozás rémájára összpontosul. A tematikus információ vagy a kommunikáció új információt nem tartalmazó részének bármilyen félreértése vagy elvesztése könnyen helyrehozható; legrosszabb esetben a tolmácsolás minőségének rovására megy. A réma elvesztése ugyanakkor félrefordítás-hoz vezethet (Chernov 1994: 147).

Cowan a munkamemóriával kapcsolatos szelektív figyelem fogalmát és annak a tolmácsolásban betöltött lehetséges szerepét vizsgálta. Álláspontja szerint

a munkamemória és a figyelem bonyolult módon kapcsolódnak össze. Cowan úgy tekint a munkamemóriára (lásd a 11. ábrát), mint „a hosszú távú memória aktivált részére, és ezen aktivált részen belül, a figyelem összpontosítására és az ezt irányító kontrollfolyamatokra”. Hozzáteszi, hogy „a figyelem összpontosítása feltehetően összeköti az aktivált elemeket, hogy új információegységet alkosson” (Cowan 2000: 117).

Hogy megtalálja a választ arra a kérdésre, hogyan lehetnek az emberi képességek általában olyan korlátozottak, és mégis hogyan tudunk megtanulni olyan speciális tevékenységeket, mint például az olvasás közbeni jegyzetelés vagy szinkrontolmácsolás, amely egy időben magában foglalja a hallgatás és a fordítás képességét, Cowan a következő öt tényezőt tanulmányozta: (1) a figyelemi szűrő jellemzői; (2) a késleltetés és a figyelemi kontroll jellemzői; (3) az a sebesség, amellyel az információ kikerül a figyelem középpontjából; (4) a figyelem összpontosításának képessége és (5) a memóriában tárolt kontroll nélküli adatok gyors elfelejtése (Cowan 2000: 125). Bár Cowan ezen területeket illetően nem számol be meggyőző kutatási eredményekről, jogosan hangsúlyozza, hogy ezek további kutatásoknak adhatnak helyt, ha jobban meg akarjuk érteni a szinkrontolmácsolás során jelen lévő kognitív figyelemi és memóriefolyamatokat. Ez a jobb konceptualizálás a tolmácsolás során is nagyon hasznos lenne.

11. ábra: Cowan memóriamodellje (Cowan 2000: 134 alapján)

3.6. Anticipáció tolmácsolás közben

Az anticipáció az egyik legfontosabb stratégia a tolmácsolásban. Az anticipáció szinkrontolmácsolás során végzett tanulmányozása Chernov **valószínűség-előrejelzési modelljével** nyert lendületet. Ez a modell úgy tekint „a szóbeli üzenet verbális és szemantikai struktúrájának valószínűség-előrejelzésére, mint a szinkrontolmácsolás során jelentkező szimultaneitást megmagyarázó legfontosabb pszicholingvisztikai tényezőre”. Chernov valószínűség-előrejelzési modelljének egyik kulcsfogalma a **redundancia**, mivel kizárólag megfelelő redundanciaszinttel rendelkező üzenetet lehet átadni szinkrontolmácsolással (Chernov 1994: 140).

Chernov szerint kétféle redundancia létezik: objektív (lásd 12. ábra) és szubjektív. Az objektív redundancia, más néven a textuális redundancia független az üzenet befogadójától és az üzenet komponenseit, valamint azok összefüggéseit tartalmazza (Chernov 1994, 2004). Egy szöveg teljes redundanciája azonban jóval magasabb, mint annak objektív redundanciaszintje, mivel további redundancia

keletkezik a folyamatban lévő beszéd szemantikai struktúrájának, valamint a hallgató kognitív készletének interakciójából, tehát abból, mennyit tud a világról általában, vagy mennyire ismeri (háttértudásának köszönhetően) az adott kommunikációs helyzetet. Ez az interakció egy összefüggő mentális reprezentációt eredményez, amelyet [Chernov] a megalkotott diskurzus *értelmének* nevez (Chernov 2004: 57).

redundancia-faktorok információelmélet	szintenkénti reprezentáció a diskurzusban		a jelenség filozófiai alapja
	megnyilatkozás	diskurzus	
ismétlés	a szemantikai komponensek és azok konfigurációinak ismétlődése:	konferencia	valószínűség
összefüggés	egyeztetés szemantikai összefüggés: az állítmány, a tárgy és a módosítószavak közötti kapcsolatok	szemantikai kötöttségek	bizonyosság

12. ábra: Az objektív redundancia fajtái (forrás: Chernov 1994: 141)

Hierarchikus, többszintű redundancia-modelljében Chernov a beszéd szintek hierarchiáját veszi alapul a szinkrontolmácsolás során fellépő anticipációs mechanizmusok valószínűségéhez: *szótag – szó – szó szerkezet – megnyilatkozás – diskurzus*. E szinteken keresztül a hallgató (vagyis a tolmács) elvégzi az üzenet valószínűségi anticipációját. Továbbá, a redundancia (ellentétben az informativitással) minden beszéd szinten tetten érhető. Minél magasabb az adott szint, annál nagyobb redundanciát eredményez: nem csupán annak saját, szintspecifikus módján, de a szintek közti további összefüggéseknek köszönhetően is. A szó, szó szerkezet, valamint a megnyilatkozás szintjein a redundancia nyelvészeti, vagyis a diskurzus objektív redundanciájának része. Ebben a tekintetben a szó szerkezet szintje speciális. Azon túl, hogy egy fonetikai egységet képez a maga intonációs körvonalaival, ez egyben egy jelentésbeli egység is, ennél fogva ezen a szinten a diskurzus szemantikai aspektusai fontosabb szerepet kezdenek játszani az üzenet összredundanciájában (Chernov 2004: 96).

Annak érdekében, hogy jobban szemléltethessük a szubjektív redundancia felépítését, fontos megemlíteni egy másik, szintén Chernov modelljében szereplő fogalmat: az **inferenciát**. A befogadók számos szinten vonnak le következtetéseket a verbális beszéd üzenetének jelentéséről: nyelvi, kognitív, szituációs és pragmatikai. Az inferencia végső célja a megértés, és általában véve mind a mindennapi kommunikációban, mind a szinkrontolmácsolás során a megértést elősegítő inferencia egyfajta gyors és tudatalatti folyamatként írható le. Ugyanakkor „ez kizárólag akkor áll fenn, ha az üzenet redundanciaszintje kellőképpen magas. Alacsony redundanciával a megértés nehézkessé és vontatottá válik. Másfelől a megértés abban a pillanatban kezdődik, amikor a hallgató képes – az üzenet már elhangzott részéből a beérkező szemantikai egységeken keresztül és azokra vonatkozóan – következtetést levonni:

- más szemantikai egységek és azok konfigurációi a diskurzusban (*nyelvi inferencia*);
- a hosszú távú memóriából, illetve az általános műveltséghez kapcsolódó tudástárból származó elemek (*kognitív inferencia*);
- a diskurzus szituációs kontextusának tényezői (*deiktikus és szituációs inferencia*);
- a beszélő társadalmi szerepe (*pragmatikai inferencia*)” (Chernov 2004: 60).

A Chernov-féle valószínűség-előrejelzési modell középpontjában álló másik fogalom az **anticipáció**. Chernov szerint az anticipáció a legalapvetőbb kognitív folyamat, amely lehetővé teszi a szinkrontolmácsolást. Az anticipáció jelentős mértékben függ a szövegredundancia szintjétől, mivel „minél magasabb a diskurzus

13. ábra: A diskurzus feldolgozásának szintjei (forrás: Chernov 2004: 170)

redundanciája, annál magasabb lesz minden szinten a valószínűsége annak, hogy haladását helyesen jelezzük előre. Ez fordítva is igaz: minél magasabb a diskurzus információsűrűsége [...], annál kisebb valószínűséggel lehet haladását jól előrejelezni” (Chernov 2004: 93). Ahogyan az a 13. ábrán is jól látható, az anticipáció a szinkrontolmácsolás során többszintű mechanizmusként is értékelhető.

Úgy tűnhet a fenti ábra alapján, hogy az egyes szintek különválnak – azonban fontos megjegyezni, hogy az üzenet előrehaladásának ezen beszéd szintjei egymástól függenek. Chernov ezenkívül hangsúlyozza azt is, hogy az összes, vagy több szint egyidejűleg, vagy egymás után aktivizálódik a forrásnyelvi üzenet percepciójában, megértésében és célnyelvi megfelelőjének azonnali megtalálásában. Majd hozzáteszi, hogy

csakúgy, mint ahogyan a beszédben a redundancia többféleképpen nyilvánulhat meg, az anticipáció valószínűségi mechanizmusa is több csatornán keresztül megy végbe, információcsúcsok, információs csomópontok keresésének segítségével. Ezen csomópontok – a forrásnyelvi beszéd szintjének nehézségi fokától függően – egy szinkrontolmács számára megtalálhatók különböző szinteken, vagy több, esetleg minden szinten egyidejűleg, sőt akár csak a legmagasabb szinten (Chernov 2004: 171).

Összegezve tehát, az üzenet előrehaladásának valószínűségi előrejelzése egy alapvető mentális művelet a szinkrontolmácsolás folyamán, amely a beszéd szintek hierarchiájában lép működésbe és jelentős mértékben függ a beszéd objektív és szubjektív redundanciájától, csakúgy, mint a tolmács következtetési képességétől.

4. Kognitív rugalmasság és tolmácsolás

A tolmácsolás során felmerülő kognitív feladatok végrehajtása igen magas szintű kognitív rugalmasságot követel meg. A kognitív rugalmasság a kognitív pszichológiában alaposan vizsgált téma. Tudomásom szerint a tolmácsolástudományban még nem tanulmányozták, kivéve egy nemrégiben megjelent tolmácsképzésről szóló cikket (Timarová és Salaets 2011). Mindazonáltal hasznos volna megvizsgálni, hogyan tud hozzájárulni a tolmácsolástudományhoz a tolmácsolás kognitív mechanizmusainak jobb megértése érdekében, mivel a kognitív rugalmasság elengedhetetlen komponense az általános emberi és a kifejezetten szakértői viselkedésnek. Ez az egyik végrehajtó (kognitív kontroll) funkció, amely az adott személy viselkedésének a szituáció kontextusához történő alkalmazkodási képességeként definiálható. A kognitív rugalmasság elméletét Spiro és Jehng (1990) olyan képességként definiálja,

amellyel egy személy ismereteit spontán módon át tudja rendezni a radikálisan változó szituációs követelményekkel szembeni adaptív válaszként. Ez a háttértudás megnyilvánulásának (például inkább több-, mint egyoldalú fogalmi dimenziók), valamint az ilyen mentális reprezentációkkal operáló folyamatok (például sémák összeállítási folyamatai az érintetlen sémák kinyerési folyamatai helyett) funkciója (Spiro és Jehng 1990: 165).

Más szóval a kognitív rugalmasság elmélete olyan „esetalapú megközelítés, amely a magasabb rendű kognitív készségek fejlesztésére szolgál, ideértve főként a tudás szokatlan szituációkban történő előhívását” (Graddy et al. 2011: 1). A kognitív rugalmasság elmélete a szakértői viselkedés megfigyeléséből ered, és különös figyelmet fordít a tapasztalt és a kezdő tolmácsok problémamegoldási képességei közötti különbségekre. Az effajta kutatások rámutatnak arra, hogy a tapasztalt tolmácsok eltérő *rugalmasági* szinttel rendelkeznek az új szituációk és forgatókönyvek esetén, ebből pedig azon következtetés vonható le, miszerint a két csoport közt fennálló különbség nem csupán a memóriának és az intelligenciának tudható be. A szakértők széles körű tapasztalata hatást gyakorol arra, hogy mi ragadja meg a *figyelmeiket*, és hogyan rendszerezik, mutatják be és tolmácsolják az információkat a saját szakterületükön belül (Graddy et al. 2011: 1–2).

A kognitív rugalmasság olyan fogalom, amely központi szerepet játszik a tolmácsok kognitív teljesítményében. A tolmácsok olyan összetett kommunikációs

és nyelvi környezetben dolgoznak, amelyhez nem csupán a kommunikációs és beszédviselkedés, de a kognitív problémamegoldás tekintetében is alkalmazkodniuk kell. A tolmácsolás **összetett kognitív feladat**, amely a tolmácsoktól olyan kognitív műveletek azonnali elvégzését követeli meg, mint például a két különböző nyelv közötti átváltás, feladatváltás a beszédmegértés és a beszédprodukció között, az irreleváns információk figyelmen kívül hagyása, a figyelem megosztása számos input között, a beszéd üzenetének anticipációja, szükség esetén a forrásnyelvi szöveg tartalmának átrendezése a jobb teljesítmény érdekében, valamint az üzenet kisebb egységekre történő „felszabdalása”, „feldarabolása” (*chunking* és *saussisage*). Ezzel egy időben a tolmácsoknak bizonyos metakognitív feladatokat is el kell látniuk, mint például az output ellenőrzését, valamint saját maguk és az előadó teljesítményének értékelését. Ráadásul, ezen feladatok közül néhány időben fedi egymást és egyidejű teljesítést kíván meg.

Ugyanakkor ez csupán egy, a tolmácsoktól megkövetelt kognitív rugalmasság aspektusai közül. Egy másik aspektus azon a tényen alapul, miszerint a tolmácsolás olyan folyamatosan változó kommunikációs szituáció során megy végbe, amely közben **váratlan események** történhetnek. És történnek is! Ez azt jelenti, hogy a tolmácsoknak gyakran kell változtatniuk kognitív stratégiáikon, amely magas szintű kognitív rugalmasságot követel meg tőlük a tolmácsolás közbeni döntéshozatal, valamint problémamegoldás folyamán.

A tolmácsolás során nélkülözhetetlen kognitív rugalmasság harmadik aspektusa az **ismeret-előhívásban** és az **ismeretszerzésben** rejlik. Az ismeret-előhívás a világról alkotott ismeretek, valamint a tolmácsolt kommunikációs szituációt megelőző felkészülés során szerzett ismeretekre vonatkozik. Nyilvánvalóan ezen ismereteket a tolmácsnak aktiválnia kell, és előhívásra, valamint használatra készen kell tartania. Ugyanakkor az ismeretszerzés jelentős része a tolmácsolás során megy végbe: függetlenül attól, milyen jól készült fel valaki egy megbízásra, mindig előfordul olyan új információ, amelyet a tolmácsoknak a tolmácsolási esemény folyamán meg kell érteniük és be kell építeniük saját tudástárukba. A tudással kapcsolatos rugalmasság azt is jelenti, hogy a tolmácsoknak néha felül kell írniuk hipotéziseiket és azonnal újra kell szervezniük ismereteiket.

Fentebb már láthattuk azokat a legfőbb modelleket, amelyek hatással voltak a tolmácsolás során alkalmazott kognitív mechanizmusok kutatására. Ilyen például a Barbara Moser-Mercer szinkrontolmácsoláshoz kapcsolódó információfeldolgozás-modellje, Daniel Gile erőfeszítés-modellje, amely a tolmácsolást a kapacitás szempontjából közelíti meg, valamint Setton kognitív-pragmatikai modellje. Valamennyi modell különösen értékes a tolmácsolástudomány számára,

és egyformán releváns témánk szempontjából, hiszen a tolmácsolás egyszerre jelent információ- és beszédfeldolgozást, valamint a tolmácsolás megkönnyítéséért tett energia- és erőtakarékossgot. Ezek a modellek azonban csupán az érem egyik oldalát mutatják be, a kapcsolódási pont pedig a kognitív rugalmasság fogalmának meghatározásában rejlik. Úgy vélem, a jövőben ez fontos kutatási területet alkothat, mivel a kognitív rugalmasság, vagyis a rugalmas magatartás és az új szituációkkal történő megbirkózás érdekében a régi szokásokkal való szakítás, már korábbi tanulmányok tárgyát képezte a munkamemória-erősség (Blackwell et al. 2009), valamint a kétnyelvűség tekintetében (Wodniecka és Cepeda 2007). Egy másik, szintén nagyobb figyelmet érdemlő téma annak vizsgálata, hogy a tolmácsok tudatos kontrollt gyakorolnak-e kognitív és figyelmi stratégiáik felett.

Mivel a kognitív rugalmasság pedagógiai eszközökkel fejleszthető és erősíthető, érdemes figyelembe venni, hogy a **tolmácsképzés egyik célja vagy eredménye a tanulók kognitív rugalmasságának fejlesztése**, amely pozitívan befolyásolhatja teljesítményüket. Mikor tolmácsolás közben lévő tanulókat figyelünk meg és azt tapasztaljuk, hogy alulteljesítenek, az okokat az elégtelen tolmácsolási és alkalmazkodási technikákban és ezek nem megfelelő automatizálásában, valamint a megfelelő felkészülés hiányában, a rossz energiabeosztásban, továbbá az egyik vagy mindkét nyelv hiányos ismeretében véljük felfedezni. A tolmácsolási zavar szintén ezen okoknak tudható be.

Ugyanakkor alkalmanként előfordulhat, hogy azért lesz gyenge a teljesítmény, mert a tanulók kognitív szempontból nem elég rugalmasak és nem képesek – az általuk kidolgozott stratégiát módosítva – elég gyorsan alkalmazkodni a váratlan nyelvi és kommunikációs körülményekhez. Ezáltal teljesen elveszítik a beszéd fonalát és leblokkolnak. A tapasztalt tolmácsok jól bejáratott stratégiákkal dolgoznak, amelyeket kellő rugalmassággal kezelnek, így a tolmácsolás folyamán könnyebben áthidalhatják az effajta akadályokat. Ennek ellenére további empirikus kutatások szükségesek azzal kapcsolatban, hogy a kognitív rugalmasság elmélete miként alkalmazható a tolmácsképzés során – különös tekintettel a készségek fejlesztésére és a procedurális tudásra.

5. Konklúzió és javaslatok további kutatáshoz

A tolmácsolás az információfeldolgozás szempontjából rendkívül komplex kognitív feladatnak tekinthető. A tolmácsolás egyben konstruktív kognitív tevékenység

is, mivel a jelentés aktív felépítését követeli meg annak passzív befogadása helyett. A tolmácsolás során végbemenő alapvető mentális műveletek hasonlítanak azokhoz, amelyek az egynyelvű verbális kommunikációban is megjelennek: beszédészlelés és beszédértés, figyelem, memorizálás, kommunikációtervezés és beszédalkotás. A legszembevetőbb különbség az egynyelvű szóbeli kommunikáció és a tolmácsolás között, hogy az utóbbi esetében az egyes műveleteket tekintve nagyobb átfedésről beszélhetünk. Ebből kifolyólag az olyan kognitív készségek, mint például az érvelés, a figyelemmegosztás, a gyors információfeldolgozás, a feladatok közti átváltás, valamint a kognitív kontroll a sikeres szinkron- és konsekutív tolmácsolás elengedhetetlen feltételei.

Ezen műveletek közül néhány – mint például a jegyzetelés, a nyelvek közti átváltás, a figyelemmegosztás és az információfeldolgozás – automatizálható. Mivel azonban a tolmácsolás egy olyan folyamatosan kibontakozó kommunikációs helyzetben valósul meg, amely során bármikor váratlan és előre nem látott események következhetnek be, az egyik legfontosabb kognitív készség nem más, mint a kognitív rugalmasság. Fontos egyfelől a munkavégzés során történő új ismeretek megszerzése, mivel a tolmácsoknak gyakran magukévá kell tenniük az üzenet kognitív tartalmát a tolmácsolás ideje alatt. Másfelől a kognitív rugalmasság lehetővé teszi, hogy módosítsák kognitív stratégiáikat. A kognitív rugalmasság egy azon mentális készségek közül, amelyek lehetővé teszik a tolmácsok számára az olyan mentális műveletek elvégzését, mint például az anticipáció, vagy a divergens gondolkodásmódon alapuló kreatív problémamegoldás.

Ugyanakkor rendkívül fontos lenne, hogy további kutatások szülessenek ezen a területen a tolmácsolás különböző típusaival kapcsolatban. További kutatások tárgyát képezhetik még a tolmácsok jellemvonásai, amelyek hatással vannak a kognitív rugalmasságra. Valamint szintén érdekes kutatási terület maga a tolmácsképzés, egészen pontosan annak feltérképezése, hogyan segíthet a tolmácsképzés a kognitív rugalmasság fejlesztésében. A tolmácsoláshoz kapcsolódó kognitív rugalmasság és a kreativitás kapcsolata szintén további vizsgálódások tárgyát képezheti.

SZAKIRODALOM

- AIIC Workload Study 2001*. www.aiic.net (utolsó megtekintés: 215. május 22.)
- Aitchison, Jean 1987. *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.
- Alexieva, Bistra 199. Creativity in simultaneous interpretation. *Babel* 36(1): 1-6.
- Anderson, John R. 1985. *Cognitive Psychology and Its Implications*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Andres, Dörte, Falk, Stefanie. *Information and Communication Technologies (ICT) in Interpreting – Remote and Telephone Interpreting*. http://www.uni-graz.at/o2andres_falk.pdf (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Angelelli, Claudia 2003. The Interpersonal Role of the Interpreter in Cross-Cultural Communication. A Survey of Conference, Court, and Medical Interpreters in the US, Canada and Mexico. In: Louise Brunette, Georges Bastin, Isabelle Hemlin & Heather Clarke (eds.) *The Critical Link* 3. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 15-26.
- Anshel, Mark H. 1994. *Sports psychology: From Theory to Practice*. Scottsdale: Gorsuch Scarisbrick.
- Bajo, Maria Teresa, Padilla, Francesca & Padilla. Presentación 2000. Comprehension processes in simultaneous interpreting. In: Andrew Chesterman, Natividad Gallardo San Salvador & Yves Gambier (eds.) *Translation in Context*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 127-142.
- Balacescu, Ioana & Stefanink, Bernd 2005. Apports du cognitivisme à l'enseignement de la créativité en traduction. *Meta* 50(4).
- Barron, Frank 1988. Putting creativity to work. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 76-98.
- Bassnett, Susan 1991. *Translation Studies*. London: Routledge.
- Bastin, Georges L. 2003. Aventures et mésaventures de la créativité chez les débutants. *Meta* 48(3): 347-360.
- Bird, Anne Marie & Cripe, Benette K. 1986. *Psychology and Sport Behaviour*. St. Louis: Times Mirror/Mosby College Publishing.

- Blackwell, Katharine A., Cepeda, Nicholas J. & Munakata, Yuko 2009. When simple things are meaningful: Working memory strength predicts children's cognitive flexibility. *Journal of Experimental Child Psychology* 103: 241-249.
- Boronkay-Roe Zsuzsa 2006. *A tolmácsolás és a stressz. A magyar fordítók és tolmácsok napja*. Budapest. ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ, 2006. március 23-24.
- Bot, Hanneke 2003. The Myth of the Uninvolved Interpreter Interpreting in Mental Health and the Development of Three-Person Psychology. In: Louise Brunette, Georges Bastin, Isabelle Hemlin & Heather Clarke (eds.) *The Critical Link* 3. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 27-36.
- Boyer, Henri 1991. De la compétence ethnosocioculturelle. *Le Français dans le Monde* 272: 41-44.
- Budavári Ágota 2007. *Sportpszichológia*. Budapest: Medicina.
- Campbell, Stuart 1998. *Translation into the Second Language*. New York: Addison Wesley Longman Limited.
- Chernov, Ghelly V. 1994. Message Redundancy and Message Anticipation in Simultaneous Interpretation. In: Sylvie Lambert & Barbara Moser-Mercer (eds.) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 139-153.
- Chernov, Ghelly V. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chmiel, Agnieszka 2008. Boothmates forever? – On teamwork in a simultaneous interpreting booth. *Across Languages and Cultures* (9)2: 261-276.
- Cho, Sang-Eun 2006. Translator's Creativity found in the Process of Japanese-Korean Translation. *Meta* 51(2): 378-388.
- Clark, Herbert H. & Clark Eve V. 1977. *Psychology and Language. An Introduction to Psycholinguistics*. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Clark, Herbert H. 1998. Communal lexicons. In: Kristen Malmkjær & John Williams (eds.) *Context in Language Learning and Language Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press. 63-87.
- Cooper, Cary L., Davies, Rachel & Tung, Rosalie L. 1982. Interpreting Stress: Sources of job stress among conference interpreters. *Multilingua* 1-2: 97-107.
- Cooper, Morton 1984. *Change Your Voice, Change Your Life: A Quick, Simple Plan for Finding and Using Your Natural, Dynamic Voice*. New York: Harper and Row, Publishers.

- Corina, David P. & Vaid, Jyotsna 1994. Lateralisation for Shadowing Words versus Signs: A Study of ASL-English Interpreters. In: Sylvie Lambert & Barbara Moser-Mercer (eds.) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 237-248.
- Cowan, Nelson 2000. Processing limits of selective attention and working memory. Potential implications for interpreting. *Interpreting* 5(2): 117-146.
- Cox, Richard H. 1998. *Sports psychology: Concepts and Applications*. Dubuque: William C. Brown Textbook Publishing Company.
- Csikszentmihályi, Mihály 1988. Society, Culture, and Person: A Systems View of Creativity. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 325-339.
- Csikszentmihályi, Mihály 1990. *Flow. The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper & Row.
- Czeizel Endre 2004. *Sors és tehetség*. Budapest: Urbis.
- Dancette, Jeanne 1994. Comprehension in the translation process: an analysis of think-aloud protocols. In: Cay Dollerup & Anette Lindegaard (eds.) *Teaching Translation and Interpreting 2: Insights, Aims, Visions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 113-120.
- Darò, Valeria 1994. Non-Linguistic Factors Influencing Simultaneous Interpretation. In: Sylvie Lambert & Barbara Moser-Mercer (eds.) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 248-271.
- Darò, Valeria & Fabbro, Franco 1994. Verbal Memory During Simultaneous Interpretation: Effects of Phonological Interference. *Applied Linguistics* 15(4): 365-381.
- Darò, Valeria, Lambert, Sylvie & Fabbro, Franco 1996. Conscious monitoring of attention during simultaneous interpreting. *Interpreting* 1(1): 101-124.
- Dejean, Karla 2004. L'interprétation simultanée vers le B. Les principes. In: Christine Adams, Clare Donovan, Zoe Hewetson (eds.) *Teaching Simultaneous Interpretation into a B language, EMCI Workshop*. September 20-21 2002. 27-29. <http://www.emcinterpreting.org> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Diriker, Ebru 2004. *De-/Re-contextualizing Conference Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Donovan, Clare 2004. European Masters Project Group: Teaching Simultaneous Interpretation into B Languages. Preliminary Findings. *Interpreting* 6(2): 205-216.
- Ericson, K.A. & Kintsch, W. 1995. Long-term working memory. *Psychological Review* 102(2): 211-245.

- Eysenck, Hans Jürgen 1995. *Genius: The natural history of creativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fabbro, Franco & Gran, Laura 1994. Neurological and neuropsychological aspects of polyglossia and simultaneous interpretation. In: Sylvie Lambert & Barbara Moser-Mercer (eds.) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 273–318.
- Feldman, David Henry 1988. Creativity: dreams, insights, and transformations. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 271–297.
- Feldman, Robert S. 1990. *Understanding Psychology*. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Field, John 2003. *Psycholinguistics. Resource book for students*. London and New York: Routledge.
- Fontanet, Mathilde 2005. Temps de créativité en traduction. *Meta* 50(2): 432–447.
- Gabora, Liane 2002. Cognitive mechanisms underlying the creative process. In: Hewett, T. & Kavanagh, T. (eds.) *Proceeding of the Fourth Conference on Creativity and Cognition*. October 13–16, Loughborough University, UK, 126–133, <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1310/1310.1678.pdf> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Gardner, Howard 1988. Creative lives and creative works: a synthetic scientific approach. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 298–321.
- Garnham, Alan 1985. *Psycholinguistics: central topics*. London and New York: Methuen.
- Gergencsik Eszter 1987. *Kreativitás és közösség*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Ghiglione, Rodolphe 1986. *L'homme communiquant*. Paris: Armand Colin.
- Gibson, James W. & Hanna, Michael S. 1992. *Introduction to Human Communication*. Dubuque: Wm. C. Brown Publishers.
- Gile, Daniel 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gillies, Andrew 2005. *Note-Taking for Consecutive Interpreting – A Short Course*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- G. Láng Zsuzsa 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- G. Láng Zsuzsa 2004. Language Enhancement for Interpreting into B. In: Christine Adams, Clare Donovan, Zoe Hewetson (eds.) *Teaching Simultaneous*

- Interpretation into a B language, EMCI Workshop.* September 20–21 2002. 57–60. <http://www.emcinterpreting.org> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- González, Marta Abuín 2007. *El proceso de interpretación consecutiva: un estudio del binomio problema/estrategia.* Granada: Editorial Comares.
- Gósy Mária 1990. Óvónői beszédviselkedés. Budapest: Kátai Press.
- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika.* Budapest: Corvina Kiadó.
- Graddy, Duane B., Lee John T. & Timmons, Douglas J. 2011. *Cognitive Flexibility Hypertext as a Learning Environment in Economics: A Pedagogical Note.* Middle Tennessee State University, http://frank.mtsu.edu/~jee/PDF_Files/TEAcogpaper.pdf (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Gregg, Vernon H. 1986. *Introduction to Human Memory.* London: Routledge and Kegan Paul.
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In: Peter Cole & Jerry L. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics 3: Speech acts.* New York: Academic Press. 41–57.
- Grosman, Meta 1994. Cross-cultural awareness: focusing on the other. In: Cay Dollerup & Anette Lindegaard (eds.) *Teaching Translation and Interpreting 2.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 51–58.
- Gruber, Hoard E. & Davis, Sara N. 1988. Inching our way up Mount Olympus: the evolving-systems approach to creative thinking. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press. 243–270.
- Gui, Gianyuan 1995. Das Wesen des Übersetzens ist kreativ. *Babel* 41(3): 129–139.
- Gutt, Ernst-August 2000. *Translation and relevance.* Manchester and Boston: St. Jerome Publishing.
- Hamers, Josiane F. & Blanc, Michel H.A. 1989. *Bilinguality and Bilingualism.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Heltai Pál 2010. A fordítás monitor modellje és a fordítói beszédmód. In: Navracscsics Judit (szerk.) *Nyelv, beszéd, írás.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 95–110.
- Holec, Henri 1988. L'acquisition de la compétence culturelle. Quoi? Pourquoi? Comment? *Etudes de Linguistique Appliquée* 69: 101–110.
- Horváth Ildikó 2003. A nemzetközi angol és a magyar tolmács piac egy felmérés tükrében. In: Klaudy, Kinga (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón.* Budapest: Scholastica. 48–59.
- Horváth Ildikó 2004. Az autonóm tanulás kognitív összetevői: egy kutatás várt és nem várt eredményei. *Modern Nyelvoktatás* 10(2–3): 40–47.
- Horváth Ildikó 2005. *Autonóm tanulás és tolmácsképzés. PhD-disszertáció.* 229 pp. Pécs, Budapest. (kézirat).

- Horváth Ildikó 2006. Autonóm tanulás és tolmácsképzés az FTK-ban. In: Klaudy, Kinga & Dobos Csilla (szerk.) *MANYE XV. A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és oktatásban*. A XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Miskolc, 2005. április 7–9. (2)1: 388–392.
- Horváth Ildikó 2010. Creativity in interpreting. *Interpreting* 12(2): 146–159.
- Horváth Ildikó 2015. Creativity. In: Franz Pökhaccher (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London and New York: Routledge. 93–94.
- Hughes, Rebecca 2002. *Teaching and researching speaking*. London: Longman.
- Hymes, Dell H. 1972. On Communicative Competence. In: John B. Pride & Janet Holmes (ed.) *Sociolinguistics*. Baltimore: Penguin Books. 269–293.
- Isham, William P. 1994. Memory for Sentence Form after Simultaneous Interpretation: Evidence both for And against Deverbalisation. In: Sylvie Lambert & Barbara Moser-Mercer (eds.) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 191–211.
- Jesse, Alexandra, Vrignaud, Nick, Cohen, Michael & Massaro Dominic 2000. The processing of information from multiple sources in simultaneous interpreting. *Interpreting* 5(2): 95–115.
- Johnsgard, Keith, Ogilvie, Bruce C. & Merritt, Kenneth 1975. The Stress-seekers: A psychological study of parachutists, racing drivers and football players. *Journal of Sports Medicine* 15: 158–169.
- Kakas, Gizella B. 1987. Study of the relationship between creativity and frustration tolerance. In: Kardos, Lajos, Pléh, Csaba & Barkóczi, Ilona (eds.) *Studies in Creativity*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kardos, Lajos, Pléh, Csaba & Barkóczi, Ilona (eds.) 1987. *Studies in Creativity*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Katan, David 2000. *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Kelly, Nataly 2008. *Telephone interpreting: A comprehensive guide to the profession*. Bloomington: Trafford Publishing.
- Kirchhoff, Hella 1979. Die Notationssprache als Hilfsmittel des Konferenzdolmetschers im Konsekutivvorgang. In: Walter Mair & Edgar Sallager (Hrsg.) *Sprachtheorie und Sprachenpraxis*, Tübingen: Gunter Narr. 121–133.
- Klonowitz, Tatiana 1994. Putting one's Heart into Simultaneous Interpretation. In: Sylvie Lambert & Barbara Moser-Mercer (eds.) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 213–224.
- Komlósi, Annamária 1987. Creativity and perception. In: Lajos Kardos, Csaba Pléh & Ilona Barkóczi (eds.) *Studies in Creativity*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 11–22.

- Kovács, Ágnes 1987. Creativity of associations given to complex and simplex figures in groups of different preference. In: Lajos Kardos, Csaba Pléh & Ilona Barkóczi (eds.) *Studies in Creativity*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 49-68.
- Kramsch, Claire 1994. *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Kurz, Ingrid 1981. Temperature in Interpreting Booths – A Hot Iron? *AIIC Bulletin* 9(2): 39-43.
- Kurz, Ingrid 1983. Temperatures inside and outside booths – A comparative study. *AIIC Bulletin* 9(4): 67-72.
- Kurz, Ingrid 1992. A look into the “black box” – EEG probability mapping during mental simultaneous interpreting. In: Mary Snell-Hornby, Franz Pöchhacker & Klaus Kaindl (eds.) *Translation Studies: An interdisciplinary. Selected papers from the Translation Studies Congress, Vienna, September 9-12 1992*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 199-207.
- Kurz, Ingrid 1995. Watching the brain at work – An explanatory study of EEG changes during simultaneous interpreting (SI). *The Interpreters' Newsletter* 6: 3-16.
- Kurz, Ingrid 1997. Interpreters: Stress and Situation-Dependent Control of Anxiety. In: Kinga Klaudy & János Kohn (eds.) *Transferte necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies in Translation and Interpreting*. Budapest: Scholastica. 201-206.
- Kussmaul, Paul 1995. *Training the Translator*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lambert, Sylvie 1993. The effect of ear of information reception on the proficiency of simultaneous interpretation. *The Interpreters' Newsletter* 5: 22-34.
- Lambert, Sylvie & Moser-Mercer, Barbara (eds.) 1994. *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Landau Erika 1976. *A kreativitás pszichológiája*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Larson, Mildred L. 1998. *Meaning-based translation. A guide to cross-language equivalence*. Oxford: Oxford University Press.
- Lederer, Marianne 1994. *La traduction aujourd'hui*. Paris: Hachette Livre
- Lederer, Marianne 2003. *Translation: The Interpretive Model*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Lénárt Ágota (szerk.) 2002. *Téthelyzetben. Sportpszichológiáról edzőknek és versenyzőknek*. Budapest: Országos Sportegészségügyi Intézet.
- Lénárt Ágota 2007. *Sportpszichológia és mentális felkészítés*. Elhangzott: Kistérségi Komplex, Humán Táborozási Program, 2007. június 12., Budapest.

- Levelt, Willem J. M. 1989. *Speaking*. Cambridge, MA: MIT.
- Logue, Mark & Conradi, Peter 2011. *A király beszéde*. Budapest: Gabo Kiadó.
- MacRae, Sheila M. 1989. Information-crunching and other aspects of interpretation: technique or creative process? In: Deanna Lindberg Hammond (ed.) *Coming of Age. Proceedings of the 30th Annual Conference of the American Translators Association*. October 11–15. 1989. Washington, D. C. Medford, NJ: Learned Information Inc. 149–153.
- Mertens-Hoffman Management Consultant Ltd. 2005. *Final report on the December 2004 remote interpreting test at the European Parliament*. Unpublished Executive Summary, http://www.euractiv.com/29/images/EPremoteinterpretingreportexecutive_summary_tcm29-151942.pdf (utolsó megtekintés: 2011. július 17.)
- Meuleman, Chris & van Besien, Fred 2009. Coping with extreme speech conditions in simultaneous interpreting. *Interpreting* 11(1): 20–34.
- Miller, George A. 1956. The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on our Capacity for Processing Information. *Psychological Review* 63: 81–97, <http://psychclassics.yorku.ca/Miller/> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Miller, George 1968. *The Psychology of Communication*. London: Allen Lane the Penguin Press.
- Minns, Philip 2004. Language Interpreting into B. Some conclusions from experience. In: Christine Adams, Clare Donovan, Zoe Hewetson (eds.) *Teaching Simultaneous Interpretation into a B language, EMCI Workshop*. September 20–21 2002. 35–37. <http://www.emcinterpreting.org> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Monacelli, Claudia 2009. *Self-preservation in Simultaneous Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Moser-Mercer, Barbara 1978. Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its Practical Application. In: Daniel Gerver & Wallace H. Sinaiko (eds.) *Language Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press. 353–368.
- Moser-Mercer, Barbara 2000. Simultaneous Interpreting: Cognitive potential and limitations. *Interpreting* 5(2): 83–94.
- Moser-Mercer, Barbara 2003. *Remote interpreting: Assessment of human factors and performance parameters. Joint project, International Telecommunications Union (ITU)*. École de traduction et interprétation, University of Geneva (ETI).
- Moser-Mercer, Barbara & Künzli, Alexander 1995. Human strategies for translation and interpretation. In: Leonie Dreschler-Fischer and Simone Pribbenow (eds.) *KI-95 activities: Workshops, posters, demos*. Bonn: Gesellschaft für Informatik. 304–306.

- Moser-Mercer, Barbara, Künzli, Alexander & Korac, Marina 1998. Prolonged turns in interpreting: Effects on quality, physiological and psychological stress. *Interpreting* 3(1): 47–64.
- Mouzourakis, Panayotis 1996. Videoconferencing: Techniques and challenges. *Interpreting* 1(1): 21–38.
- Mouzourakis, Panayotis 2003. *That feeling of being there: Vision and presence in remote interpreting*. http://www.aiic.net/ViewPage.cfm?page_id=1173 (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Nagykálldi Csaba 2002. A sportpszichológia alkalmazási területei hazánkban és külföldön. In: Ágota Lénárt (szerk.) *Téthelyzetben. Sportpszichológiáról edzőknek és versenyzőknek*. Budapest: Országos Sportegészségügyi Intézet. 11–20.
- Newmark, Peter 1991. *About Translation*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Nida, Eugene Albert 2001. *Contexts in Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Niska, Helge 1998. *Explorations in translational creativity: Strategies for interpreting neologisms*. <http://www.oocities.org/~tolk/lic/kreeng2.htm> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Nolan, James 2005. *Interpretation. Techniques and Exercises*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Norman, Donald A. 1981. Categorisation of action slips. *Psychological Review* 88: 231–258.
- Nytröm, Harry 1979. *Creativity and innovation*. New York: John Wiley and Sons Ltd.
- Oláh, Attila 1987. Creativity and personality variables. In: Lajos Kardos, Csaba Pléh & Ilona Barkóczi (eds.) *Studies in Creativity*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 87–108.
- Osborn, Alex F. 1988. *Créativité. L'imagination constructive*. (Traduction de l'ouvrage en langue anglaise publié sous le titre APPLIED IMAGINATION par Charles Scribner's Sons, New York), Paris: Bordas.
- Pagnoulle, Christine 1993. Creativity in Non-Literary Translation. *Perspectives: Studies in Translatology* 1: 79–90.
- Perkins, David N. 1988. The possibility of invention. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 362–385.
- Plsek, Paul E. 1996. *Working Paper: Models for the Creative Process*. E. Plsek and Associates, <http://www.directedcreativity.com/pages/WPModels.html> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)

- Porcher, Louis 1988. Programme, progrès, progressions, projets dans l'enseignement/apprentissage d'une culture étrangère. *Etudes de Linguistique Appliquée* 69: 91-100.
- Potter, Ralph K., Kopp, George A. & Green Kopp, Harriet 1966. *Visible Speech*. New York: Dover Publications Inc.
- Puppel, Stanislaw 1992. *The Dynamics of Speech Production*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rejšková, Jana 2004. Teaching experience of simultaneous into B. In: Christine Adams, Clare Donovan, Zoe Hewetson (eds.) *Teaching Simultaneous Interpretation into a B language, EMCI Workshop*. September 20-21 2002. 30-35. <http://www.emcinterpreting.org> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Reynolds, Allen G. & Flagg, Paul W. 1983. *Cognitive Psychology*. Boston: Little, Brown and Company.
- Riccardi, Alessandra 1998. Interpreting strategies and creativity. In: Ann Beylard-Ozeroff, Jana Králová & Barbara Moser-Mercer (eds.) *Translators' Strategies and Creativity*, Amsterdam/New York: John Benjamins Publishing Company. 171-180.
- Richards, Jack C., Platt, John & Platt, Heidi 1992. *Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Harlow: Longman.
- Roach, Peter 1998. Some Languages are Spoken More Quickly than Others. In: Laurie Bauer & Peter Trudgill (eds.) *Language Myths*. London: Penguin Books. 150-158.
- Roach, Peter 2001. *Phonetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Robinson, William Peter 1972. *Language and Social Behaviour*. Harmondsworths, Middlesex: Penguin Education.
- Robinson-Riegler, Gregory & Robinson-Riegler, Bridget 2004. *Cognitive psychology: Applying science of the mind*. New York: Pearson Education Inc.
- Rotter, Julian B. 1966. Generalised expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs* 80: 1-28.
- Roziner, Ilan & Shlesinger, Miriam 2010. Much ado about something remote. Stress and performance in remote interpreting. *Interpreting* (12)2: 214-247.
- Russel, Gordon W. 1993. *The Social Psychology of Sport*. New York, Berlin, Heidelberg, London, Paris, Tokyo, Hong Kong, Barcelona, Budapest: Springer-Verlag.
- Samovar, Larry A. & Porter, Richard E. 1997. *Intercultural Communication*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Samuel, David 1999. *Memory: How We Use It, Lose It and Can Improve It*. London: Weidenfeld and Nicolson.

- Schank, Roger C. 1988. Creativity as a mechanical process. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 220–238.
- Seleskovitch, Danica 1975. *Langage, langues et mémoire*. Paris: Lettres Modernes.
- Seleskovitch, Danica & Lederer, Marianne 1984. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier Erudition.
- Seleskovitch, Danica & Lederer, Marianne 2002. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Paris: Didier Erudition.
- Selye János 1976. *Stressz distressz nélkül*. [ford. Mészáros Károly] Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Setton, Robin 1999. *Simultaneous Interpretation. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Shlesinger, Miriam 2000. *Strategic allocation of working memory and other attentional resources in simultaneous interpretation*. Unpublished doctoral dissertation. Bar Ilan University, Ramat Gran, Israel.
- Simonton, Dean Keath 1988. Creativity, leadership and chance. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 386–426.
- Skinner, Burrhus F. 1957. *Verbal behaviour*. New York: Appleton Century Crofts.
- Smith, Jonathan C. 1993. *Understanding Stress and Coping*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Sperber, Dan & Wilson, Deirdre 1986. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell.
- Spiro, Rand J. & Jehng, Jihn-Chang 1990. Cognitive flexibility and hypertext: Theory and technology for the non-linear and multidimensional traversal of complex subject matter. In: Don Nix & Rand Spiro (eds.) *Cognition, Education, and Multimedia*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 168–205.
- Sternberg, Robert J. 1988. A three-facet model of creativity. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 125–147.
- Szabari Krisztina 2004. Interpreting into the B language. In: Christine Adams, Clare Donovan, Zoe Hewetson (eds.) *Teaching Simultaneous Interpretation into a B language, EMCI Workshop*. September 20–21 2002. 12–19. <http://www.emcinterpreting.org> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Szabó Endre 2002. *Problémamegoldás és kreativitás*. Sopron: Euroqualitas Könyvkiadó.

- Taylor, Calvin W. 1988. Various approaches to and definitions of creativity. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 99–124.
- Thomas, Raymond 2002. *Psychologie du sport*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Timarová, Šarka & Salaets, Heidi 2011. Learning styles, motivation and cognitive flexibility in interpreter training. Self-selection and aptitude. *Interpreting* 13(1): 31–52.
- Tomalin, Barry & Stempleski, Susan 1993. *Cultural Awareness*. Oxford: Oxford University Press.
- Torrance, E. Paul 1988. The nature of creativity as manifest in testing. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 43–75.
- Tubbs, Stewart L. & Moss, Sylvia 1991. *Human Communication*. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Tyruk, Małgorzata 2004. Le perfectionnement linguistique pour les interprètes vers la langue B. In: Christine Adams, Clare Donovan, Zoe Hewetson (eds.) *Teaching Simultaneous Interpretation into a B language, EMCI Workshop*. September 20–21 2002. 51–56. <http://www.emcinterpreting.org> (utolsó megtekintés: 2015. május 22.)
- Underhill, Adrian 1994. *Sound Foundations. Living Phonology*. Oxford: Heinemann.
- Valero-Garcés, Carmen 2007. Challenges in multicultural societies. The myth of the invisible interpreter and translator. *Across languages and cultures* 8(1): 81–101.
- Vinonen, Robert I. 1997. Translation as a problem of choice. *Perspectives: Studies in Translatology* 5(1): 101–124.
- Wadensjö, Cecilia 1992. *Interpreting as Interaction*. Linköping University.
- Walter, Hilmar 1988. On the problem of routine and creativeness in translation. In: Paul Nekeman (ed.) *Translation, our future. La traduction, notre avenir*. Proceedings of the XIth World Congress of FIT. Maastricht: Euroterm. 106–109.
- Weisberg, Robert W. 1988. Problem-solving and creativity. In: Robert J. Sternberg (ed.) *The Nature of Creativity. Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 148–176.
- Williams, Frederick 1989. *The New Communications*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Wilss, Wolfram 1988. *Kognition und Übersetzen. Zu Theorie und Praxis der menschlichen und der maschinellen Übersetzung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Wilss, Wolfram 1996. *Knowledge and Skills in Translational Behaviour*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wittig, Arno F. & Belkin, Gary S. 1990. *Introduction to Psychology*. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Wodniecka, Zofia & Cepeda, Nicholas J. 2007. Beyond the Classroom: Bilingualism, Cognitive Skills, & Health. *Mosaic* 9(3) 3-8.
- Yule, George 1997. *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zeier, Hans 1997. Psychophysiological stress research. *Interpreting* 2(1/2): 231-249.

A Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába a tolmácsok szemszögéből vizsgálja a tolmácsolási folyamatot. A könyv célja az, hogy a tolmácsot mint komplex nyelvi és kognitív feladatot végrehajtó személyt, és ne mint fekete dobozt vagy mint személytelen lényt vizsgálja. Ennek értelmében a könyv tágabb képet fest a tolmácsolásról mint szakmáról, és a tolmácsokról mint hivatásos nyelvi közvetítőkről, valamint leírja a viselkedésükre ható tényezőket.

A Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába hat fejezetből áll, és olyan témákat tárgyal mint a tolmácsok kommunikációs és beszédviselkedése, a hivatásos kétnyelvűség, a tolmácsolás és kreativitás, a stresszkezelés és a kognitív rugalmasság. Mindegyik fejezet ugyanazon elv mentén szerveződik. Elsőként áttekintést nyújt a fejezet tárgyához tartozó kutatásokról, majd a legkiemelkedőbb tolmácsolástudománnyal foglalkozó tanulmányokat ismerteti és értékeli, végül új megvilágításba helyezi őket.

A kötet hasznos olvasmány lehet olyan gyakorló tolmácsok, oktatók és kutatók, valamint tolmácsolni vágyók számára, akik érdeklődnek a tolmácsolás elmélete és gyakorlata iránt.

ISBN 978-963-284-674-3

9 789632 846743